

ATATÜRK'Ü
ÖZLEYİŞ

II

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Baskı - Yayımlayan:

Yenigün Haber Ajansı

Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Kasım 1998

ATATÜRK'Ü

ÖZLEYİŞ

II

RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN

CGAZETESİNİN

OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

İÇİNDEKİLER

Kışı	9	
26 Ağustos - Taarruz emrin	36	
Zafer	36	
Başkumandanın misafir kaldığı ev		40
Huzurunda iki esir subay	41	
Uşak'ta: Esir Generaller	43	
Sen ilerilere bakıyorsun	50	
O ve annesi	51	
Orduların yürüyor	52	
Alaşehir	54	
Salihli	64	
Turgutlu	67	
Belkahve	71	
Nif	78	
İzmir'e doğru	82	
İzmir'in içinde	85	
Karşıyaka'da	92	
Evinin hazırlayanlar	93	
İzmir'i teşrifin	100	
Hükümet konağı meydanındaki kalabalık		105
İzmir'in hediye ettiği otomobil		108

Kışı

Çankaya bağlarındaki yazlık eşya, bütün ağırlıklar geri gelmiş olsa da kışa yetemiyordu. Bu evlere o kış için, olabildiği kadar yeni bir çeki düzen verilmek gerekiyordu. Fakat bunun için Karacaoğlan çarşısında ne bulunabilirse ona katlanmaktan başka çare yoktu. Hele rüzgârlar o güz daha erken, esmeye, adeta bir düşman yüzü bağlamaya; yemişleri doyasıya tadılamamış ağaçlar, başka başka renklerde solgunlaşan yapraklarını eski gölgelerinin yerine alacalı örtüler gibi atarak birer ikişer daha erken soyunmaya başlamışlardı. Çıplaklaşmış dallarda iki üç ayvanın sallandığı ta uzaktan kolayca görülebiliyordu. Bağlar, daha çabuk bozulmuştu. İğri büğrü çubuklar katı toprağın üstüne örülmüş dikenli teller gibi kabarıyordu. Yeller acı acı uğuldamaya başlıyordu; kavruk yaprakları tozlar arasında önlerine katıp yamaçlardan bir aşağı bir yukarı sürüyordu. Yazın, güneş yaprakları çağırsız kavurup soldurken bir damlasına bile hasret çekilen yağmur taneleri eski çinko borulara ve eski tahta kepenklere dolu fiskeleri gibi gürültülü vurmaya, sarı ova kurşunleşmeye, karşı dağlar bulanmaya, boş ufuklar daralmaya başlıyordu.

O yılki Çankaya bağlarının kışlık halleri gözümün önüne geliyor. Bir çoğunda yatak odasından başka yemek yiyecek, misafir ağırlayacak, okuyup yazma yeri olacak bir tek oda kalıyordu. Şehre bakan yüzünü boydan boya kaplamış kaskatı sediri, basık tavanı, bir de karşı duvarlardaki yüklüğü ile bu oda da Anadolu bağlarındaki bir çok eşine benziyordu. Döşemesinin altında bir başka katın tavanı olmadığı için rüzgâr estikçe

kitap

tahta aralıklarından yukarı vuran yel üfürtüleri, yerdeki kilimi dalga dalga ederd: bir yelken kabarıyormuş gibi... Yazın, evin içerisini sıcaktan korusun diye, çakıl ve çamurla hamur edilerek sıvanmış "bulgurlama"dan bir küçük tane çakıl da ara sıra yukarıki tavan tahtası yarıklarından, bir ufacık tıkırtı ile yere veya insanın üstüne düşerdi; sert bir fiske gibi...

Bütün kaygular, kış iyice bastırmadan önce bu odaları az çok muhafazalica döşeyebilmektir! bunun için de başka işlerde kullanılmak üzere yapılmış bir takım eşyayı o odalardaki ihtiyaçlara en yararlı biçimde uygunlaştırabilecek yollar aranmak, keşiflerde bulunmak gerekiyordu: Mesela, "müstamel" bir kaç Bilecik çatması yastık, odanın çamsız pencere kanatlarından bir ikisine hem perde yerine asılmış, hem cam yerine gerilmiş oluyordu. Yıkıntılardan cam bulununcaya, ya da başka vilayetlerden at sırtında Ankara'ya cam getirilinceye kadar bu çatmalar haftalarca oralarda öyle kalmışlar; gündüzleri geceler gibi karartmışlar; fakat soğukları, sıcaklar gibi önlemişlerdi... Camlar bulunduktan sonra da Çerçevelere takılmak için Çankaya'ya faytonda gelmeye ve Çankaya'dan faytonda indirilmeye razı edilecek biri bulununcaya kadar soğukların artmasına rağmen haftalarca daha, pencerelerde öyle kalmışlardı; ta çivisini, cinsinin iyi olduğu hakkında pek teminat verilmeyen macununu dükkân dükkân arayıp elde etmek sevincine kavuşturacak biri çıkışıya kadar!... Camlar tamamlanıp yerlerine takılınca odaların içine mevsim değişmesi gibi bir yumuşaklık ve ruhlara iklim değişmesi gibi bir ferahlık geldiği unutulur şey midir?

Bağ evlerinden bazılarının misafir odalarına perde olarak köylülerin bellerine doladıkları yün Tosya kuşakları asılmıştı; sarı, beyaz, vişne çürüğü zeminleri üzerinden siyah siyah çubuklar geçen daracık Tosya kuşakları... Bu buluş da bir neşe ve takdir kaynağı olurdu.

Sedirlerin katılığı yün şiltelerle az çok yumuşatılabiliyordu... Üzerlerine de o zamanlar Ankara'da, yatak denklere sarılacak, hatta yıpranmışları bakır kap kacak çuvalı yerine kullanılacak derecede bolca ve ucuzca bulunabilir üç kanatlı, üç renkli Cihanbeyli cicimleri serilmişti. Cicimlerin uçları kırıktır yastıklarını ile kaplayabiliyordu. Bazı evler yükün kapaklarını çıkarttırmış; yüküğün içine çam tahtasından basit raflar yaptırmıştı. Üzerlerine de bir kısmı İstanbul'dan getirilme, bir kısmı da Anadolu'dan alınma elli altmış kitap dizmişti.

Hem sofralık, hem yazıhanelik eder dört köşe bir adi tahta masanın üstüne eski bir abanî kumaş örtülürdü; etrafına da bir tek eski hasır koltukla üç dört de açılır kapanır tahta iskemle konulunca işte bir kışlık oda böylece alacalı bulacalı döşenmiş olurdu.

Bir de bizim evde bir kurt postu edinilmişti. Bunu bize bir gün kapımızı çalan yaşlıca bir köylü, koltuğunun altında bir tomar gibi dürülü getirmişti. Şehirdekilerden üstün, ucuz olduğunu yeminlerle pekleyerek, beş "kaime"ye satmıştı... Kurt postu, Ankara'da o vaktin modası idi. Kimi, onu kürk olarak kaplatır; kimi gocuğuna yaka koydururdu. Astragan kalpakların altında bu kabarık tüylü yakalar, kuzu ile kurdu başla boyun arasında, fakat ancak ölümden sonra birbirine dokunmaz iki barışık olarak bir araya getiren bir yerli moda idi ki giyininin bedenini dolgun gösterdiği gibi yüzüne de, karşısındakiler üzerinde tesir bırakacak bir heybet verirdi. Baş yaverin, o kış öyle bir kürk giyerdi; genç yaverin ise sporcu bir centilmen gibi o soğuklarda sadece bir "börböri" padesü ile dolaşırdı... Hatırımında iyi kaldı ise senin de açık otomobilde kullandığın kurt postundan bir diz örtüsü vardı...

Biz, kurt pöstekimizi nerede kullanacağımızı kararlaştırıncaya kadar duvara asmıştık. Dengo onu orada ne vakit görse korkudan mı, öfkeden mi olduğunu kestiremeyeceğim; fakat her halde rahatı kaçmaktan olacak bir duygu ile hemen homurdanmaya, hırlamaya başladık. Dengo, ahbaplardan birinin hediye ettiği av köpeği idi. Adını Fransız edibi Oktav Mirbo'nun o isimdeki romanının başlığından alıp koymuştuk.

Kış bastırmaya yüz tutarken yere kilim serilip odaya saç soba kurulunca o post da hasır koltuğun üstüne başı, ayakları, kuyruğu belli olmayacak biçimde serilip iliştilerdikten sonra Dengo'nun sinirlenmesi yatıştı.

Dengo geceleri içeride yatar. Soğuk bir gece yarısı, önce acı acı havlamaya, sonra uzun uzun ulumaya başladı. Bizi uykumuzdan uyandırdı!..Hemen yataktan fırlayıp sarındık sarmalandık... Bizi görüp yanımıza sokulduğu halde kalınca sesinin olanca öfkesi ve hızı ile haykırmaya gene bir türlü dinmiyordu! Evin içini araştırdık, bir şey yoktu. Sokak kapısını açtık. Yer bembeyaz kesilmişti. Lapa lapa kar üst üste birikip yükselerek yağıyordu. Hiçbir yanda insan sesi işitilmiyordu; evin önünde ayak izi görülüyordu. Fakat karın sisi altında uzaktan uzağa boğuk boğuk başka köpek havlamaları da duyuluyordu. Ne vardı, anlaşılıyordu! Dengo evin önünde biraz dolaştıktan, sinirleri yatışıp havlamaları kesildikten sonra içeri aldık.

Vaktâ ki ertesi sabah dere içlerindeki karın üzerinde bazı izler görüldü; anlaşıldı ki geceleyin birden bire bastırılan tipi ile birlikte kurtlar da bağlara inmişler ve buralarda dolaşmışlar!..

Kurtlar, sadece gece vakti dışarı çıkıldığı veya eve döndüğü zaman dere içlerine elde fener, omuzda mavzer inilen o ilk kışta değil, zaferden birkaç yıl sonra bile o semtlerde dolaşmakla da kalmadılar. Yenişehir kıyılarına indikleri dahi oldu!.. Hatta şehremini Asaf (İlbyay) Ankara'yı süslemek için Avrupa'dan bir demir havuzla birkaç da dökme nemfos heykeli getirtmişti. Havuz, önceleri Kızılay Meydanı'na oturtulmuştu. Bugün de Sağlık Bakanlığı önündeki meydanda duruyor sanırım. Nemfoslar ise iki üç mevsimi senin bahçende geçirdilerdi. Ve bir kış üstü Yenişehir'e indirildiler. Fakat, bir tipili sabah, uyanılınca görüldü ki çıplak kızların kolları ile baldırları geceleyin kurtlar tarafından dişlenmişler!.. Demirlerin altındaki kırmızı boyalar yaralarının

kanları gibi dışarı vurmuştu!..

Zaferden sonraki ilk yıllarda bile böyle şeyler görüp geçirmiş Ankara'nın Çankaya'sındaki ilk kışda bağ bahçeye kurt inmesi göze alınmaya katlanılmış olağan işlerdendi. Fakat bir gün bile katlanılması mümkün olmayan şey, o kışta kıyamette odunsuz kalmaktı. Onun için elde edilip bahçeye atılabilmiş her çam kütüğü bir hayat müjdesi idi. Gövdenin, gündüzleri güneş vurdukça yıldız taneleri gibi pırıldaşan karlar altında yatışı gönüllere emniyet ve rahat verirdi. Diriltici bir yalçın ayazın altında kollarını sıvamış bir köylü, ağzından bol dumanlar savrula savrula ona yaklaşırdı. Yalbürtular saçan baltası ile üzerinden karları sıyıyordu. O gün için lüzumu olacak kadar bir parçayı o gövdeden ayırıp ufaladıktan sonra odunları kucağında içeri taşır, saç sobanın etrafına istif ederdi. Yeni gelen odunların üzerlerinden sızan damlalar, daha önce dizilmişleri ıslatmaya vakit kalmadan kurular sobaya atılırdı. Harıltılı bir parlayışla birden hıza gelmiş soba bir an içinde ateşten yeni akıtılmış bir tunç külçesi gibi, ta borularının alt kısımlarına kadar kıpkızıl kesilir; odanın sıcaklığını dayanılmaz dereceye çıkarırdı. O kadar ki artık pencere bile açılırdı. O zaman hava karlı ise irili ufaklı sayısız beyaz tanelerin titreşe titreşe yere doğru koşuşması, ara sıra hafif bir rüzgârın önünde duman dalgaları gibi sağa sola savrulması; koyulaşmış bir mor göğün örttüğü karşiki dağların değil, Ankara tepesinin, hatta Ayrancı yamacının uzağındaki evlerin bile tabaka tabaka daha çok veya daha az silikleşmiş bir uzaklıkta hayalileşmesi seyredilirdi...

Karlar biraz dinip güneş, morluklar arasından yüz gösterir göstermez emsâlsiz bir "féerie" başlardı. Bembeyaz bir ovanın öte ucunda göğün gümüşümsü donukluğu önünde mermer basamaklı bir ehram gibi yükselen Ankara, bakılmaya doyulmaz güzellikte görünürdü. Dere boylarındaki ve yamaçlarındaki badem ağaçlarının buz tutmuş dalları, o güneşin altında billur avize kolları gibi ışıldardı. Uçlarında, sinmiş ve büzülmüş kuşların küçücük koyu benekleri tüner, bekledi. Mini mini binlerce ve binlerce ışık tanelerinden pullarla örülmüş bir beyaz zemin üzerindeki bu dalların doldurduğu dere boylarını insan ışıklardan ve ipeklerden yapıma bir peri bahçesinin rüyasını görüyormuş gibi kamaşarak seyredirdi.

"Kan, şehvet ve ölüm" adındaki kitabında Maurice Barrés'in Tuleyile'yi: "Bu gamlı yalnızlığın ortasında Tolède coşkun bir haykırış gibi yükseliyor" diye tasvir eden sözü, asıl o Ankara'ya yarışardı. Boz bir ufkun önünde, sığacı kara buza işlemeyen parlak bir güneşin altında evlerinin saçaklarından uzun uzun buz hançerleri sarkan o manzara haftalarca hep o bembeyaz enginliği ile öyle, bir daha değişmeyecek gibi dururdu...

Ara sıra beyaz tepelerin üstlerindeki ufkun önünde görülürdü ki Ayrancı sırtından aşağı poturlu beş on erkek, şalvarlı bir iki kadın, önleri sıra iki üç de eşek ve bir iri köpekten ibaret bir köylü kafilesi, şehre doğru iniyor. Bu insanlar, o berrak ufkun önünde bir perdenin üstüne akseden hayaller gibi saatlere ve ışıklara göre kâh çok irileşmiş gövdeler, kâh da ufalmış silintiler halinde görünürlerdi...

Biraz sonra o kafileden biri, karların içinde, büyük deniz dalgaları üstünde yüzer gibi bir debeleşerek bir gözden kaybolup bir meydana çıka, merkebinin ardı sıra bağ evlerinden birine yaklaşırdı. Kuşağının içine yerleşmiş yumruklarını yerlerinden çıkarmaksızın eşeğinin boynunu kendi vücuduyla bahçeden yana itekleye itekleye pencereye doğru: "Efendi! hanım! bal va; alın mı? Yumurta va; ecük de bulgurum va..." diye haykırırdı... Çağrılır mı? Çağrılmaz mı? Bakmadan, köpek havlamalarına aldırmandan kapıya yanaşardı. Karlar altında dumanlı burnu ile bahçeye yeşillik aramaya dalmak isteyen eşeğini değneği ile kapıya doğru dürtükler; hayvancağzın iki yanına asılı eski yün torbalardan birinin içindeki eski bir sepetten taze yumurtalar çıkarır, birkaç tutam bulgur çıkarır; kapının önüne çömelir; pazarlığa girişirdi. Pahalı bulundu mu:

- "Etmen; eylemen, bu zemheride beni Angarayacan indirmen. Eşeğim korada, evimde yetim bebe va; taze dul va beslenecek" gibilerde yürek burkan sözler ederek elindeki satar; odun getirmeyi vaat eder; aldığı parayı koynuna sokuşturur, savuşur giderdi... Tee haftalar sonra bir gün hiç beklemezken çıka gelir:

- "Size bir yük odun devirividim... Söz veriydik a hani... Deha, işte" diye bir eşek yükü ardıç bırakırdı...

Bir sabah, adamın yanı sıra bir de yaşlı başlı, amma güçlü kuvvetli kadın geldi. Yün basmadan eski bir şalvar; erkek "kesik"leri gibi sert ve kalın ayakkabılar; şalvardan başka renk bir basmadan da göğsü iki üç türlü düğmeli bir mintan giymişti. Başu ağzına kadar kalın bir yemeniye sarılı idi. Belinde kemere benzer bir kalınca tülbent kuşak, elinde de bakraç vardı. Nâmahremliğe dikkat ederek bana az buçuk omuz çevirdi. Refikamdan yana döndü. Yoğurt isteyip istemediğini sordu... Alışveriş bittikten sonra koynundan buruşmuş bir kâğıt çıkardı:

- "Güzel gözlü hanım! Şunu bir kez efendine okutun mu?" diye uzattı. Cephedeki oğlundan mektup almış; köyün imamı gözünden hasta olduğu için bir haftadır kimseye okutamıyormuş... Hanımın yazıyı sökmesine hayretler içinde kaldı. "Biçer" tarafındaki oğlu sağlık, selâmet haberi; köydeki birçok kimseye isim isim selamlar gönderiyordu. Bunlardan, "Niyazi Efendi" dediği, iki yaşındaki oğlu imiş!..

İçi rahat etti. Hanıma: "Gözün goğnün dert görmesin" diye dualar edip giti.

Bazı ikindiye yakın saatlerde evin önünden bir iki manga piyade muhafızın geçtiği görülürdü. Yukarıdan

kitap

aşağı simsiyah zıpkınlarını giyinmiş, kulaklarının altlarına kadar başlarına simsiyah kukuletelerini dolamış Giresunlu delikanlılar, omuzlarında mavzer, göğüslerinde çaprazvari fişeklikler; bellerinde küçücük ve yuvarlacık bombalar; taşlarda keklükler gibi sekerek ilerledikçe birer birer azalırlar, uzun yolda bir boydan bir boya nöbet yerlerini tutarlardı... Karın beyazı üstünde ovaya doğru ta uzaklara kadar da siyah siyah küçücük benekler ayırt edilirdi... O uzaktakiler boz kaputlarını, boz kukuletelerini giymiş, tüfeklerini sırtlarına asmış Rumelili suvari nöbetçilerdi: eski günlerden kalmış bir avuç bergüzar gibi!..

Onların yayılıp yer tutmalarından biraz sonra da yelken bezinden körüğü sımsıkı kapanmış; zincirlenmiş tekerlekleri şangırdayan bir fort otomobilin içinde şehre indiğin görülürdü.

Bu nöbetçiler o keskin soğuklu ovanın üstünde gece gündüz demeden gerektiği saat kadar beklerlerdi. Bunu yaparken, cepheye bir yurt vazifesi görür gibi uyanık ve tetiktiler. Nasıl bir kıymeti muhafaza ettiklerini; gereğinde onun için canlarını vereceklerini bilerek beklerlerdi... Bu manzara: "Mustafa Kemal herkes için; herkes Mustafa Kemal için" düşüncesini bir levha halinde o yalnızlıkların içinde ruhlara duyuran en muhteşem manzara idi!..

Gecenin geç saatinde dönüşler, karların üstünde daha kuvvetli ışıklar saçarak bu manzaranın kışlık yüzünü aydınlatmış oluyordu...

Fakat peyzaj bütün kış boyu hep o beyazlıkta kalırdı sanmamalı...

Sürekli günlük güneşlik haftaların karları erittiği; koca ovaya hafif bir koyu yeşilimsilik verdiği de olurdu. O zaman bağ sırtlarında çalı gibi bodur ve çetin yabani bademlerin üstüne renk renk çamaşırlar serilirdi. Bunlar yamaçlara yalancıkta bir çiçeklenme mevsimi gelmiş hulyası verirdi. Havanın açık gitmesinden faydalananlar, mutfaklarında tahta teknelerde yuğdukları öte berilerini güneşin altına gönderirlerdi. Akşama kadar kuruyamamışları içeri sobasız yere asılırsa ertesi sabah donmuş ve dikleşmiş bulunurdu. Bahçede unutulmuşları ise, hele geceye kar ve don ansızın bastırılmışsa, ertesi sabah işkencedeki insan korkulukları gibi kaskatı kesilip türlü acalıp büzülüşler ve kıvrılışlar almış bulunurdu... El değince her yanları kemikler gibi çatır çatır kırılırdı!.. Sıcak bir odaya alındıkları zaman üzerlerinden tahtalara saatlerce pıtır pıtır su damlamaya, etrafa yaş bez kokan bir buğu yayılmaya başlardı.

O evlerde bu dağ soğuşuna dayanabilmenin bütün sırrının sırf saç sobalarda olduğu, odalar havalandırılmak için pencereler açıldığı ve küller temizlenmek için soba söndürüldüğü vakit, dışarının keskin ayazı birkaç an içinde olanca acılığı ile içeri saldırınca daha kesin anlaşılırdı!.. Sobasız yerde barınılamadığı için, sadece ısıtılmış odada soyunulurdu; koşa koşa yatak odasına geçilirdi. O odayı da saç soba ile ısıtmak faydasız; hele odun azlığı düşünülürse uygunsuz olurdu. Onun için bu türlü hareket etmekten başka çare yoktu...

Evin ısınmamış taraflarındaki kapı tokmağı madenlerine elin, elektriğe tutulmuş gibi yapışıp kaldığı oluyordu... Gece su içilmek istense sürahi ele gülle gibi ağırlaşmış ve topaklaşmış geliyordu. Avuç içinde kar eritip içmek sürahiden su boşaltmaktan kolaydı...

O kış, o ilk yıl Çankaya'sının bağlarında oturmuş olanların o zamana kadar ömürlerinde görüp geçirdikleri kışlardan hiç birine benzemediği için zihne, kendiliklerinden saplanıp kalmış bu şeyler, şimdi, göstermelik tasvir sanılmamalı. Robenson Kruzoe tasvirlerini, ilk Amerikalı kolonların maceralarını hatırlatan bu şeyler o yılki gerçeğin ta kendisidir!.. İstanbul'dan göçenlerin ancak daha bir tanesini görmüş oldukları o kış, Anadolu köylülerinin nesiller ve nesillerdir bilip masallarına ve türkülerine geçirmiş oldukları daimi ve tabii mevsim geliş gidişlerinden şöyle bir olağanı idi... Tabiat, İstanbul'dan göçenlerin tenine ve canına öyle bir kışı işletmekle, memleketin ve milletin asırlardır çektiği acıya bir kere de aydınları şöyle bir daldırıp uyarmak ve ruhlarını onarmak istiyor sanılırdı. Fakat böyle olsa da onu gene en koyu içliliği ile duyurmuş olmuyordu!..

O kış ki Çankaya'da oturanların çektikleri zorluklar Anadolu köylüsünükilerin yanında en dış ve en üst kabuk sayılırdı... Biliniyordu ki eksik olanlar, denizlere varan ve dünyaya ulaştırın yolların düşman ordusu tarafından kesilmiş olması yüzündendir. Bolluklu şehirlerin yabancı baskısı altında tutulması üzerine "zaruri havâyic" dedikleri şeyleri elde etmek imkânları, en yoksul Anadolu bölgesi kaynaklarından ancak, bakımsız öküz gidişi süratiyle inim inim inleyerek yürür kağnılarda; veya beslemsiz at yürüyüşü ile on, on iki yerde konaklaya konaklaya gider yük arabalarında; dermansız eşek kervanlarında taşınmaya kalmış olmak yüzündendir!.. O zamanlar, bitmez tükenmez Anadolu yollarında nefes ve derman tüketmiş o hayvanları bile şimdi en gür bir taşıt kaynağı gibi anmak hiç haksız olmaz!.. Yiyeceklerin, içeceklerin, giyeceklerin, örtüneceklerin, düşmana atılacak kurşunların ve güllerinin, o aşılmaz dedikleri karlı tipili dağlardan gelip cepheye yetişmesi, o hayvancıkların sırtına yüklenmiş ve onları yeden erkek ruhlı kadınların himmetine kalmıştı!.. Bu taşıt hareketlerinin, Sakarya'daki motörlü düşman hızını kesen kudretini, zaferden sonra yeniden Ankara'ya dönmüş olan Franklen Buyyon'un bana söylediği şu cümle, iki sözde ne kadar akıldan çıkmayacak gibi güzel açıklıyordu: "Kağrı kamyonu yendi"!.. Fakat kağnıların Ankara'ya taşıyıp getirdiklerinden ne kadarı köylülerin eksikliğini giderebilecekti!.. Onlar, bir gün bile derinliğinden ayrılmadıkları o atadan kalma ve babadan görme güçlüklerinin içinde yüzyıllardır ve yüzyıllardır hep öyle dayanıp gidiyorlardı!.. Şimdi de dört senelik cihan

kitap

savaşından arta kalmış son delikanlıları köylerinden elli altmış kilometre ötedeki cephenin tutulmasına göndermişler; verimi az topraklarından yetiştirip üretebildiklerini o cephenin beslenmesine göndermişler; geride kalanlar soğukta paltosuz sırtlarını yumurlaştırarak; eldiven tanımamış ellerini karınlarının üstünde, bir sancı bastırır gibi kuşaklarına sokarak; çarıkları karları şaplak gibi döverek; ağızlarından dumanlar savrula savrula tipi altında yollarına sessiz ve düşünceli bir sabır ve sağlamlık içinde gidiyorlardı! Kendilerini yoksul bırakmış topraklarının bütün bu yolsuz, bu merhametsiz, bu verimsiz, bu babadan oğula böyle kalma çoraklığını yabancından temizlemek; o yoksulluklar ve o çoraklıklarla kendi başlarına erkekçe savaşmak için didiniyorlardı!.. Bunları görüp onların kadın, erkek büyük manalarındaki sonsuzluğu kutlamamak; onların çektiklerinin karşısında şimdi kendi çektiklerini adeta utanarak hiçe saymamak mümkün değildi!.. O yılın Çankaya'sından içlerin erdiği en yakın bilgi bu idi... Bunu herkesten önce, herkesten çok ve herkesten iyi anlamış aydın, işte her gün, her saat önümüzden geçtiğini gördüğümüz sen, kalpağını gür kaşlarına kadar eğmiş, kaşlarını çelik gibi parlayan mavi gözlerinin üstünde çatmış, sarı saçlı ve sarı bıyıklı genç adamdın. İlk defa sen, onlar için, düşmandan yüz kilometre geride, bu karların içinde gece demeyip, gündüz demeyip koşuyordun, didiniyordun...

Ruha işleyen bu bilginin en dokunaklı manası, senin bir resminde benimsenmiş görülür. Sadece kurdun, ve düşmanın dolaştığı o karakış ıssızlığının ortasında bir Anadolu tepesinde senin, -deve tüyü renkli paltonun üzerine attığın, yakası kalkık bir uzun pelerine sarılmış olarak bembeyaz bir kara üstünde- başını dirseğine yastık edip yatar bir fotoğrafin vardır. Sen onda, dinlenir gibi görünürsün de, düşüncelisin!.. Yanında da genç yaverin, seni bekler gibi oturur... O resim, bazı defa, bazı gazetelerde "cephede" diye gösterilir. Halbuki sadece Ankara'nın önündedir; ve böyle oluşu çok daha iyidir. Ona, yurdunun bütün çilelerini omzuna almış; memleketinin gerçeğini bağrına basmış; ilk defa olarak, millet meclisinin kürsüsünde: "Milletin efendisi köylüdür" diye haykırmış; onun yaşadığı topraktaki kara, bir ana kucağına yatar gibi yaslanmış bir millet adamının derin bir kendini yoklayış ve içini dinleyiş anını gösterir bir tasvir manası verir... O resimde, Namık Kemal'in

"Felek her türlü esbâb-ı cefasın toplasın gelsin"
"Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten"

beyitinin sadece canlı bir örneği görülmez; çok daha fazla bir şey duyulur. Onda, içinden yeni bir bahar doğuracak tabiatın insan biçimine girmiş yaratıcı kuvveti belirir. Bize o kudreti, bize yolumuzu sen gösteriyordun. Yurdun nasıl seveceğini, ona durmadan dinlenmeden bütün gücünle nasıl hizmet edileceğini sen öğretiyordun. Bu boşlukları, kendi didinmelerinin ışığı ile dolduran sendin. Unutulur mu o zamanki bozkır gecelerinin biteviye karanlığı içinde, gökten kaymış yıldızlar gibi uçuşan ışıkların!.. Tepelerin birinden birine seçirten o ışıklar ki yalnızlıklar içinde uyumayan bir çalışmanın pırıltılarını belirtirdi...

O üç dağın birinden birine en çok çırpına çırpına koşan, senin ışıklarındı. Bitmeyen bir çalışmayı karanlığın üstüne onlar resmediyorlardı... Elde kalabilmiş öteki ışıkları, öteki iki tepeden senin bulunduğun tepeye doğru ta gece yarılarında sonraya, ta fecre kadar koşturup getiren, koşturup götüren, senin ışığındı. Bütün bu gelişler, bu gidişler gözlerden irak, rahattan uzak bir uzun didinmeyi, usanmayan ve tükenmeyen bir emeği, vatan kurtuluşunun hazırlıklarını ve çırpınışlarını karanlığa bir nabzın atışları gibi nakşediyordu!..

...

Yalnız öteki iki tepeden mi?.. Ve sadece mebuslar, kurmaylar, komutanlar mı? Yeryüzünün dört bucağından; hele hürriyetsizlikten bunalmış, yabancı baskısından kurtulmak diler bütün Müslüman Asya'dan.. Dışardan o istekte görünüp de iç yüzünde yabancı buyruğunda çalışarak seni gizliden gizliye gözleyip aleyhinde tertibat hazırladığı belgeleriyle ortaya konmuş bir bedbaht müstesna, ötekiler hep senin zaferinden kendileri için necat umar oldular... Sen o bedbahtı, başa yeniden yabancı büyük devlet müdahalesi derdi çıkarır ihtimalinden ürkmeyerek mahkemenin hükmüne boyun vermeye bıraktın.

...

Kastın asla boşuna kan akıtmak değildi! Meramını dünyaya anlatıp milletin hakkını elde etmekten başka davan yoktu!..

Anadolu içinde alıkoyduğun bazı yabancı büyük devlet subaylarını, Malta'da, harp suçlusu diye esir tutulan yurtsever ricalimizin serbest bırakılmasına karşılık, memleketlerine gitmeye serbest bırakacağını büyük devletlere Çankaya'dan şart koşup kabul ettirdin... Malta'dan yurda dönenleri ikramla karşıladın; savaşının ilk saatlerindeki şan arkadaşını yabancı sürgününden çıkarıp hükümetinin başına getirdin. Gücünün ölçüsünü karşıdaki dünyaya Sakarya'da gösterdikten sonra umdun ki, ilgili devletler senin dileğinin yerine getirilmesi gerektiğini artık anlayacaklardır. Onun için en yakın arkadaşlarından Fethi Okyar'ı göndererek o devletlere başvurdu... Açılmaz kapılar ve ağızlar önünde arkadaşını sabırla eğleştirttin...

kitap

Baktın ki gözler senden yana çevrilmiyor ve dudaklar senden yana kımıldamıyor! O zaman, Türk davasını sadece Türk gücü ile halletmenin sırası geldiğini Çankaya'nın ıssızlığı içinde tasarladın... Türkleri gene İzmir'e ulaştırarak zafer hamlesini ruhunda bir sır gibi olgunlaştırdın...

Değil meram anlamaz yabancı devletlerden, kendi Meclis arkadaşlarının bir kısmından bile o ara ne zorluklara uğruyordun! Eline aldığın başkumandanlık yetkisini bir daha geriye vermeyip kötüye kullanırsın diye senden işkillenen arkadaşların vardı. Kurduğun ordu düşman yıkmaya yeter güçte değildir sanıp seninle tartışan yurtsever dava arkadaşların, yoluna engel oluyordular...

Sakarya kazancının anlamını ve önemini Büyük Millet Meclise açıkladığı gün, savaş olayının parlaklığı, ve kazancın gerçekliği karşısında içten sevenlerin alkışlarıyla birlikte seni kutlamak için herkes gibi dakikalarca el şakırdatmış olanların bazıları, aradan birkaç ay, belki iki-üç mevsim geçtiği halde ordunun henüz bir harekete geçememiş olmasını, kendi çevrelerinde, gizli fiskos konuları eder olmuşlardı. Durumu karamsarlıkla görüyorlar ve gösteriyorlardı. Halbuki sen, eski İttihat ve Terakki'nin bir vilayet kulübünden değiştirilerek TBMM yapısı haline konmuş kamutayın dikdörtgen toplantı salonunun kürsüsünden, Sakarya'yı milletvekillerine anlattığın gün onlardan çoğu da sıralarında oturuyorlardı! O gün, Meclis salonunun iki ucunda rendelenmiş dört köşe boyasız tahta direkler üstüne tutturulma dinleyici localarının hıncahınç insanla dolu olduğunu; bu dinleyicilerin o daracık localara sığamayıp ardına kadar açık kapılardan koridora taşıklarını; hatta bazılarının en arka iki yan sıralardaki mebusların arasına karışacak kadar odayı tıklım tıklım ettiklerini onlar da görüyorlardı!

Üzerine aldığı işi sencileyin başarmış; milletine verdiği sözü sencileyin yerine getirmiş; yurdunun şanını sencileyin sağlamış bir vazife adamının karşısındaki kürsüde ciddiliği, ve gönül ferahlığı ile gülümsediğini onlar da görüyorlardı! Cümlelerinin arasını dakikalarca fırtına rüzgârı gibi uğuldayarak kesen alkış iltifatına senin başını saygıyla hafif eğerek teşekkür ettiğini muarızların da görüyorlardı. Sana olan tüm inanı onlar da görüyorlardı. Alkışlayanlar arasında kendileri de vardı!..

Onlardan o gün Meclis'te bulunmuş olanlar duymamış mıydılar ki; veya o gün senin ağzından duyamamış olanları ertesini sabah Hâkimiyet-i Milliye sayfelerinde okumamış mıydılar ki sen, bu kazancın bir bitim değil, sadece asıl zaferin mutlu bir başlangıcı olduğunu söylemiştin. Ve Sakarya nasıl kazanıldıysa o beklenen büyük zaferin de çok geçmeden elde edileceğini büyük Meclis'e sarsılmaz inanıyla tebşir etmiştin.

Onlar o gün işitmemişler miydi ki: Düşmanın, bizim ordumuzu, kendi sağ kanatlarında sarmaya savaşacağına önceden sen keşfedip tertiplerini ona göre almışsın. Böylece düşmanın ilk saldırı yönünü bilmişsin ve hızını çelmişsin. Onu "sev-k-ül ceşş" bakımından başarısızlığa uğratmışsın. Bunu gerçekleştirmek için bizim ordumuzua elastikiyet vermişsin. Bütün cephe boyunca Türk askerinin bir yandan bir yana yer değiştirmesini kolaylaştıracak tedbirler düşünmüşsün. Saldırabileceği her noktada sayısız Türk askeri var olduğu sanısını düşmanda uyandırmışsın. Böylelikle önce düşmanını yorma, hızını kesme, kuvvetlerini oynak hale getirme, karşısında çokluk var çalımlarıyla gözünü yıldırma, sinirlerini yıpratma, maneviyatını aşındırma ve ancak bunlardan sonra kendin karşı taarruza geçme ve düşmanı geri sürme hareketlerini büyük bir üstatlıkla idare etmişsin. Böylece keskin sıcağın ve yaman susuzluğun yakıp kavurduğu tuz çöllerinde onu bunalta bunalta yirmi iki gün, yirmi iki gece dövüşmüşsün. Ve böylece o zamana kadar dünyanın tarihçe kaydedilmiş en uzun süreli meydan muharebesi olan Mukden meydan muharebesinden on gün daha fazla sürmüş Sakarya Meydan Muharebesi'ni Türk ordusu yararına gerçekleştirmişsin!..

Onlar işitmemişler miydi ki: Sakarya Savaşı subay savaşı olmuştur. Subay savaşı! yani şuur ve ülkü savaşı, aydınların savaşı... Bu savaşta üçbin subayımız şehit olmuştur...

Yalnız bu bilgi bile insanın gözleri önüne ne olağanüstü manzaralar ve hatıralar getiriyordu:

O yiğit subaylar ki bir kısmı birinci cihan savaşının başka başka iklimler altındaki uzak cephelerinden İstanbul'daki evlerine yeni dönmüş ve yıllardır hasretini çektikleri ailelerine daha henüz kavuşmuşlardı!.. Kimi Sibiry'a'daki, kimi Mısır'daki esirlik kamplarının buzlu ve ateşli nice cefalarını çekerek mütareke olur olmaz yurtlarına döndükten sonra çoluklarının, çocuklarının arasında bir ay bile dinlenemeden gene üniformalarını giyip Anadolu'ya geçmiş subaylar!..

Ve daha subay çıkmalarına vakit bile kalmadan kılık değiştirerek, isim değiştirerek, bıyık sakal salıvererek İstanbul limanından rasgele bir Karadeniz postasına sivil atlayıp, İnebolu önüne varır varmaz gemi güvertesini şanlı bir asker bahçesine döndüren yürekli ve inançlı harbiye delikanlıları! Seni yetiştirmiş mektebin en körpe yetiştirmeleri!.. İnebolu'dan karda kışta yola yaya düşüp dolakları duman tüte tüte; bazı geceler sığınacak en köhne bir han bile bulamaksızın tipili yollarda nefesleri tıkana tıkana, dermanları tükene tükene, fakat yine gönüllerinin ateşi yana yana kurtların haykırıştığı, kuşların kaçıştığı Ilgaz ormanlarında, Çankırı ovalarında yurt türkülleri çağıra çağıra; ellerindeki değneklerle diz boyu düz karların üzerine: "Edirne bizim!" "Ya istiklal, ya ölüm!" "Kahrolsun düşman!" "Yaşa yaşa; çok yaşa! Mustafa Kemal Paşa" gibi gönülden gelen inanlarını birer ant gibi, birer anıt gibi yaza yonta Ankara'ya yaza giden: tahsillerini orada tamamlayıp kılıçlarını orada kuşanır kuşanmaz dosdoğru cepheye koşan ve yepyeni yıldızları taptaze kanlarıyla boyanarak vatan topraklarına uzanıp şehit düşen körpe subaylar!.. Sakarya'nın, senin söylediğin üç bin şehidi!..

Bir ay gibi kısa bir zaman içinde böyle aman vermeden savaşan ve böyle bir başarıyı gerçekleştiren bir ordu yeni hazırlığını tamamladıktan sonra daha ileriye yürüyemez olur muydu? Yürüyemeyeceğine içlerinden kendileri inanıyorlar mıydı?

kitap

Görmüyorlar mıydı ki Meclis'e bütün bu söylediklerinde sen kendi başarılarını hiç söz konusu etmiyordun; sadece olayları dile getiriyordun. Şehitleri kutluyordun. Gazileri övüyordun. Orduyu tebrik ediyordun. Düşmanın ilerleyici hamlesinin artık kırıldığını Meclis'e müjdeliyordun. Ve yakında büsbütün yurttan dışarı atılacağını yeniden vaat ediyordun. Muârizların bile o gün, seni sevenler gibi seni alkışlıyorlardı. Başarının büyüklüğü önünde onlar da saygıyla eğilmiş görünüyorlardı.

Fakat sen, insanoğlunun sevinçlerinin, alkışlarının da bir baharın gülleri, kokuları kadar süreceğini, kendi mevsimlerinden öte aşamayacağını gerçekçi bir adam olarak pek iyi biliyordun... Bir an vecdin pürüzsüz maviliklerine hep birden yükselmiş vicdanlardan kimi, gene kendi bencilliklerinin toprağına düşecektir... Onlardan kiminin hafızaları kısa, kiminin görüşleri dar, kiminin hatıraları kötümser, kiminin inanları eksik, kiminin inatları keskin ve kıskançlıkları kesin, keminin düşünceleri sapa olur!..

Biliyordun ki onların her birini oldukları gibi görmek; her güçlüğü bile bile, fakat gene sarsılmadan ülküye yönelmek gerek... Zira senin yaptığın iş şu bu kişiler beğensin diye değildir; toplum faydalansın diyedir...

Fakat gördün ki içlerinden yerlilik yabancı davası güdenler, seni adeta milletvekili bile bırakmayacak kanun tasarıları kuruntusunda bulundular!.. Sen bu dağ başından inip Ankara ovasında dert anlatmak için az mı yürek tükettin!.. Sana kanunla verilmiş başkumandanlık yetkisini, hiçbir zarara uğratmadan günü her geldikçe götürüp yerine teslim ediyordun. Kürsüye çıkıp hizmetlerini sayıp döküyordun. "Ben o yüzden beş yıl bir şehirde sürekli kalamadımsa suç benim mi?" diye soruyordun! Ankara'dan yerler yüzüne karşı susuyorlardı!.. Daha önce de: "Milletin sinesinde serbest fert olarak yaşamaktan büyük saadet olur mu?" diye haykırmıştın. Cevap alamamıştın! Sen o zaman, mabette ferislerle çatışan genç İsa'ya ne kadar benziyordun!.. Bir Resul gibi yalnızdın; fakat bir Resul gibi inanlı...

Malta'daki sürgünlük dönüşlerinden bir müddet sonra Ankara'ya geçmiş olan Şükrü Kaya ile İsmail Canbulat, bir yaz günü Çankaya'daki köşküne, seni ziyarete çıkmışlardı...

O gün, salonun ziyaretçi üstüne ziyaretçi ile doluyordu. Vekillerden biri gelip biri gidiyordu. Her biri, sana anlattıkları ile, sözlü bir rapor vermiş oluyordu...

Dahiliye Vekili Ata Bey bildiriyordu ki: Karadeniz kıyılarından Ankara civarlarına kadar hemen her bölgede asayiş yer yer bozulma istidadı göstermektedir... Aldığı raporlardan misaller sayarak: "filan yerde şu, falan yerde bu vaka olmuştur" diyordu...

Asıl fenası, o günlerde İnebolu'dan Ankara'ya kamyonla gelmekte olan yolcu kabilelerinden biri, bir akşam, hükümet merkezinden on, on beş kilometre ötede dahi eşkiya tarafından soyulmuştu, dövülmüştü.

Üzerlerinde para, eşya ne varsa alınmıştı. Kendileri de Ankara'ya iç çamaşırları ile yaya salıverilmişti: yüzleri gözleri yara bere içinde!..

Bu hazine havadis Ankara'da hemen kulaktan kulağa yayılmıştı: hükümete adeta meydan okur gibi bir küstahlıktı bir tehlikeydi bu!..

İşte, "Dahiliye Vekili"nin "Büyük Millet Meclisi Reisi"ne getirdiği kötü haberler bunlardı.

Ata Bey, salondan ayrılacağı sırada, Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa'nın (Özalp) geldiğini bildirdiler.

Paşanın sana arz ettiklerinden şu anlaşılıyordu: "Şayet günün birinde herhangi bir hareket emri verilecek olsa, ordunun yürümek imkânı yoktur."

Ve en sağlam belgeleri sayarak, heyecanla açıkladığına göre: "Çünkü askerın ayakkabısı yoktur; silah kayışı yoktur!.."

Gerçi bunlar, Anadolu içinden kısa zamanda tedarik edilebilir ve bu eksik, bir kaç hafta içinde giderilebilirdi. İş, ancak derhal altı yedi yüz bin lira bulmaya kalıyordu...

Paşa, bunun için, hergün, Maliye vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey'e başvuruyordu. İşin hayati önemini; itibara alınmamasının doğuracağı tehlikeyi, açık göz önüne koyuyordu. Fakat ne deliller söylenirse söylenir, Hasan Fehmi Bey, ret cevabı veriyordu... Onun öne sürdüğü sebep de son derece mühimdi: "Çünkü Maliye kasasında o ara hiç hazır para yoktu. Ve yakınlarda tahsilat yapılmak ihtimali de yoktu!"

İşte, "Milli Müdafaa Vekili"nin "Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan"a getirdiği korkunç haber bu idi...

O günkü ziyaretçilerinden eski "Şer'iyye vekili" Abdullah Azmi Efendi de: Bazı diyanet işlerinin gereği gibi yürüyememesinden muhalefet faydalaniyor; bunu istismar ediyor. Ola ki bundan maddi, manevi zararlar doğabilir!.. Şer'iyyeyi takviye etmeli..." düşüncesini Arapça "kelâm-ı kibâr"lar saya döke senin ruhuna gayet nâzikâne bir üslupla usulca telkin ediyordu.

Bir irtica havası estiği haberi, tarihte siyaseti taassubun icra aleti olarak kullanmaktan başka ne felaketler gelmiş olduğu göz önüne getirilince, o nazik zamanda hepsinden daha korkunç görünüyordu.

O günkü misafirlerinden yalnız, ak sarıklı, ak sakallı; esmer yüzlü, mor cüppeli Ankara mebusu Atif Efendi, tabiat âşığı bir evvel zaman pîri hâkim ruhluluğunun bütün kâmilliğini sezdirmişti. Seni irkiltebileceğini tahmin etmiş olacağı bütün bu üzücü haberleri üst üste dinlemekten bir an için koruyup uzaklaştırmış olmak dileği ile idi denebileceği tatlı ve masum bir yüz göstermişti. Siyasetten büsbütün ayrı ve o anda senin gönlüne hoş gelebileceğini kendince umduğu bir konu üzerinde, seçim dairesi arkadaşı babacanlığı ile sana şunu sormuştu:

- Bıldıır ben sana bir gül fidanı verdi idim. Ne oldu? Bu bahar, çiçek açtı mı? biçimini bir gördün mü? Pek dilberdir!.. Çiçeğini bir yol kokladın mı? Pek latiftir amma!... Beğendin mi?

Her biri, ruha bir muşta gibi inen öteki haberlerden sonra bu sorgu, insanın içini, bir an, gül suyu damlaları ile

yıkanmışa döndürüyordu.

Ötekileri nasıl temkin içinde dinledin; düşünceye dalgın gibi durarak yumuşak bir kaç sözle cevaplandırdınsa Atıf hocaya da, güler yüzle:

- Beğendim... "Teşekkür ederim" dedin!..

İşte böyle, saatlerce sürmüş konuşmalardan, şüphesiz, yorgunluk duyuyorsan bile kendini gayet sükûnetle idare ediyordun. Söylemekten ziyade dinliyordun!..

Salon sigara dumanı ile dolmuştu. O kadar ki, bir nevi sis tabakası ile kaplanmış havası, oraya akşamı, vaktinden önce sindirmişe benziyor; senin sabırlı ve tutumlu yüzünü uçuklamış ve uzaklaşmış gösteriyordu. Öyle ki, ruhunu bunaltmış olacağı kolayca tahmin edilebilecek bu dumanlı hava, insana, bütün o konuşulanların zifirli bir müşahhası gibi görünüyordu!..

O gün, misafirlerinden her biri, yurt kaygusu ve "gelecek" tasası ile yüklü içinin olanca acısını, gerçeğin birer ayrı manzarası gibi, senin ruhuna resmettikten sonra rahatlamış olarak çıktı, gitti!..

Fakat akıldan şu bir kaç çizgi çıkamıyordu:

Cepenin gerisindeki bölgelerdeki asayiş azalıyor!..

Maneviyat zayıflıyor!..

Cepenin kendinde eksikler var: Ordu yürüyemez; ayakkabısız!..

Devlet hazinesinde para yok!..

O gün, senin gözünün önüne konan durum manzarası işte bu idi... O gün! yani Kocatepe sabahından birkaç hafta önce!..

Odadaki dumanlar arasında biraz düşünceli ve sessiz kaldıktan sonra, elinin iki parmağını küçük bir sigara masasına dayanmış tutarak:

- "Ne yaparsın!.. Bu böyle olur!.." diye ahvalden duyduğun sitemi de, karşılaştığın anlaşmazlıkları da, kendinde duyduğun yalnızlığı da sezdiriyorsun tesiri veren bir cümle söyledin... Öyle dokunaklı bir edası vardı ki senin neler çektiğini insanın içine işletiyordu! Gerçek önder ne büyük bir kudret demekmiş; ne güç yetiştir, ne nadir ve ne tahammüllü bir varlık demekmiş; insan, senin o halini görünce daha yakından anlıyordu! Görüyordu ki şehire inmesen bile şehrin dedisi kodusu senin dağbaşındaki evine, bin telden uğultusu ile çıkıyor. Ve seni üzmenin yolunu buluyor!..

Bu üzüntünü o akşam ne kadar cesaretli ve müsterih bir görünüşle karşıladığını belirtir sözler söyledin. Ve sana en acı gelen noktanın hangisi olduğunu da ne kadar büyük bir samimiyetle açıkladın!..

Şu anlatanlardan herbirinin aşılmaz dert gibi gördüğü konuları, zihninde hemen sıralamış olduğun birer yüksek hükmünle cevaplandırıyordun: Şu bu yerde ufak tefek "şekavet hadiseleri" olmasını şüphe yok esefe değer buluyordun.

- "Fakat, bunlar toptan bir asayişsizlik, bir isyan alameti değildir. Perakende adi cürüm vakalarıdır. Gözde o kadar büyülmemelidir. Şimdi herkes orduya alınmıştır; ileri bakıyor. Bir kaç serseri de bundan istifade edip geride bir takım soygunculuk, çapulculuk yapıyor. Yarın ortalık açılıp da terhis başlar başlamaz dahili inzibat kuvvetlendirilir. Şu bu münferid şekavetler de hemen bastırılır gider. Geçicidir bunlar!.. Bittabi ihmal edilemez; hükümet derhal tedbirlerini alacaktır... Fakat öyle fazla izam edilerek lüzumundan aşırı mühimsenmeye değmez!" diyordun.

Milli Müdafaa vekilini endişelendiren iş için:

- "Bak, onun söylediği daha mühimdir; çünkü daha acildir... Fakat onu halletmenin çaresi de bulunacaktır" diyordun.

O çare bulundu... Tarih kaydedecektir ki ordunun ayakkabı ve silah kayışı için sen kendi şahsına ait para ile halletmişsindir... "Şimdi işinizi görün. Zaferden sonra bana iade edersiniz" diyerek gereği kadar parayı Maliye'nin emrine ödünç vermişsindir. Ve 26 Ağustos'ta taarruza geçen ordu bu para ile yürüdü...

Fakat seni üzen başlıca nokta, muârizların ve muhaliflerinin: "Sizleri avutuyorlar. Zaman kazanıyorlar. Yoksa kendileri de biliyor ki bu ordu yürüyemez; taarruz edemez" bozgunculuğunu Meclis koridorlarında mebusların ruhlarına aşılama çabı çalışmaları idi!..

O akşam: "Hele kendileri de asker ve erkân-ı harp olan: binaenaleyh bu ordunun yürüyebileceğini meslekleri iktizasî pekâlâ bilen; hatta vakti ile milli hareket cephesinin İstanbul'da mümessilliğini dahi etmiş bulunan arkadaşların, buna rağmen, şimdi hangi kara ruha uyarak hangi kara inada saplandıklarını ve bundan ne umup, ne beklediklerini anlayamadığını; fakat onların, birgün, hatalarını idrak edeceklerini ve yaptıklarından mahçup olacaklarını", onlara acıyarak, çilesini çeken bir Resul gibi söyledin...

...

Gecenin son saatlerine kadar şehrin bu hayhuylarıyla didinirdin: üzgün başını Çankaya'da yastığa kordun; ruhunun içinde doğmuş şenliği orada bir başına seyrederek, başkalarının henüz görmedikleri tan yerlerine bir başına yönelirdin!..

Nihayet bir sabah, herkesin seni uyur bildiği fecir vakti Çankaya'dan sessizce yola çıktın;... fakat çarmıhını omuzlayıp, zeytin dağından Golgota'ya doğru yola düşen İsa gibi değil; altın parlıtısına güneşe gider gibi kanatlı ayaklarla uçan Merkür misali değil; savaş meydanına seğirten başı miğferli Mars gibi.. Fakat neden ille edebiyat göreneğine kapılıp da seni bir başka ululuğa benzetmek yoluna sapmalı... Kimseyle ölçmeden

kitap

sadece kendin gibi demek daha doğru değil mi? İşte, kendini Ankara'da sandırdığın; diplomatlara çay ziyafeti çekiyor gösterdiğin o günün sabah vaktinin alaca karanlığında... Dünyaya Ankara'dan hiç ses sızdırtmadığın, haber uçurtmadığın o sabah!..

O sabahtan yıllar ve yıllar sonra, sen öldükten bile beş, altı yıl sonra Londra'da gördük: Avrupa'nın Batı kıyılarına Debarckman arifesinde Anglo-Sakson orduları da senin yirmi bir, yirmi iki yıl önce Anadolu'da o sabah aldığı tedbiri tekrar ettiler, taklit ettiler. Daha öncesinden Büyük Britanya'dan içeri diplomat bile almadılar; Büyük Britanya'dan dışarı, değil telgraf, mektup bile göndertmediler: haftalarca, haftalarca... Emden'e yolu nasıl Hamidiye göstermişti ise, Normandiya kıyısına Ayzenhover'in ve Montgomeri'nin çıkışına yolu böylece sen göstermiş oldun... Onlar, Emden'dekiler ve Normandiya'dakiler söyler mi bilmem. Fakat biz öğünelim, inanalım ki örnek olan, Türklerdi...

...

26 Ağustos-Taarruz emrin

Ve bir Ağustos sabahı Afyonkarahisar karşısındaki tepelerden (Kocatepe) gürüldettiğin top, bütün yumulu gözleri uyardı... O kükreyiş, içli dışlı anlayışsızlara işte senin cevabındı. Senin Derne çöllerinde, senin Anafartalar yalçınlıklarında, senin Bitlis taşlıklarında denediğin Türk gücünün ne dağlar devirebileceğini dünyaya bir kez daha duyurdu... O güce güvenmeyenlerin batıl yorumlarını, -önelim eğilmiş başlarından ve toprağa sarkmış kollarından- yere düşürecekli...

Sen kendin o sabahın manasını Dumlupınar nutkunda ne güzel anlatıyorsun...

Mutlu olsun kulaklarımıza ki onu senin sesinden o meydanda dinlediler... Ne mutlu gözlerimize ki Türk gücüne baş olan senin gücünün ne demek olduğunu senin yaptığınla gördüler...

...

Zafer

Onu sen de zaferinin akşamı Kızıldaş deresini gezerken kendi gözleriyle bir defa daha görmüş oldun... Güneyden kuzeye, doğudan batıya doğru dağlarımızın taşlarına çarpıtırla çarpıtırla itilerek, sürülerek sıkıştırılıp kıştırılan saldırganın son boğuşma manzarasını kendi böğrüne bir mahşer yıkıntısı halinde yaslamış o dereboyu, sende sille yiyen neye uğradığını, yüzyılların hafızasından silinmeyecek kudretiyle anlatır bir kıyamet heykelinin dehşet verici (bas relief)i idi... Sen tutup kıştırınca hayatın, kıpırdamaya bile vakit bulamadan olduğu gibi, olduğu yerde nasıl donup kaldığını gösteriyordu:

Kalkmaya hazırlanmış kamyonlar... elleri frenlerinin başında duran şoförler:... şoförlerin yanbaşılarında bembeyaz giyimleri ile oturan hastabakıcı kadınlar... o kamyonların içlerindeki sedyelerine uzanmış yatan yaralıları;... toplarının tekerlekleri ucunda tunçlaşmış kanlarından maskeleri altında uzanmış yatan subaylar;... atlarıyla birlikte meşe ağaçlarına diklemesine yaslanmış duran mızraklı suvariler;... katır cesetlerinin sırtlarında yüklü kalmış bavullar;... hafif hafif tüten seyyar mutfaklar;... yapraklar, yapraklar ve yapraklar halinde uçuşan mektuplar: Çabuk yazılmış, yarıda bırakılmış, sözleri silinmiş, sözler eklenmiş; acele, keskin sinirli, mavi, kırmızı, lacivert, yeşil, siyah mürekkepli yazılılarıyla her bir yana savrulmuş mektuplar; gramofonlar ve gitaralar!...

Bunların hepsi, oldukları yerde, donduruldukları biçimde, öyle yaşıyorlarmış gibi kalmışlar!

Yalnız hiç, hiç sesleri yoktu...

Ve tüten hafif dumanlarla birlikte bunaltıcı sıcaklıktaki havayı gittikçe ciğere alınmaz bir ağırlıkta kaplayan yekpare bir leş kokusu!...

Bir istila nedir? Bir ukubet nedir? Bir zafer nedir? Bir mükafat nedir? İşte, o bir göz alımlık yerde ağaçlıklı dere boyunca yamacın böğrüne böyle yapışmış duruyordu!..

Bunu, bir akşam önce sen kendin de görünce gönlün kabararak ve gözlerin buğulanarak:

- "Ah zavallicıklar! Sizlere kim söyledi buralara gelesiniz diye?.. Kim söyledi Anadolu alınır mı diye?.. Varın, kanınıza girenlere sorun! Ben yurdumuzu, haysiyetimizi ve istiklalimizi korudum. Vazifemi yaptım" dememiş miydin? Kendi muzaffer gururunu övmeyip kendi insan ruhunun kemalini böylece belirtmemiş miydin? Şunun bunun kışkırtmasına uyarak, hayale kapılarak maceraya atılmanın çıkmaz sonuç vereceğini, o meydana bakarak bir ibret dersi gibi etrafındakilere göstermemiş miydin? Bu iki milletin kendi menfaatlerini kendileri ayarlaması, birbirine bir daha kötülüğü dokunmaz iki komşu kardeş gibi yaşaması gerektiğini; bu böyle anlaşılmazsa işte genç insanların, genç kanların, kendi yurtlarına lazım kuvvetlerin yerlere böyle serilip kalacağını; bu yanlışın ileride bir daha yapılmamasını o ölümlere hüzünle bakarak temenni etmedin mi? İleriki dostluğun tan yeri bu kanlar içerisinde böyle belirliyormuydu?.. Sen, ne nadir bir adamdın ki Aristo'nun yetiştirdiği İskender gibi bir zafer elde etmiştin de "Persler"i yazan Eskilos'un içli mısraları gibi söz söylüyordun; ve ilahi Eflatun gibi yüksek düşünüyordun!..

Ve taş kesilmiş gibi biçimlerinde akşamın alaca karanlığına bürülü insanlar susuyorlardı!... Onların kımıldayışsız yüzlerine bakan güzel güzel cins köpekler, uyanmayan efendilerinin yanlarından ayrılmaksızın

kitap

gözlerini onların açılmayacak gözlerine dikmişler; acı kokulu sonsuz sessizliğin içinde onların başları ucunda bekleyerek aç, susuz bir geceye daha, dilsiz Sfenksler gibi mahzun dalıyorlardı!..

Yok, yok! Bu, tarih kitapları resimlerinin gösterdikleri Keldan tapınakları duvarlarındaki; bu Ankara civarı bozkırının kara taşları üstüne yontulmuş Eti anıtlarındaki zafer bas relieflerine benzemiyordu! Yerde yatan bu mahşer, senin başkomutan olduğun günkü: "Vatanın hariym-i ismetinde boğarak nail-i halas olmak" deyişinin ne manası olduğunu susmuşluğu ile anlatan bir ispat; senin yurduna saldıranın ne hale gireceğini tarihin alnına yontmuş ve dünyanın gözü önüne dikmiş bir belge idi...

Akşamın gittikçe bastırın alacakaranlığında ne olduğu ayırt edilemez kunt bir karaltı, o susmuşluğun ortasında zorluklu bir ağır kımıldanışla yürümeye benzer emeklemelerde bulunuyordu. Bu, gölgelerden yapıma bir Santor hayaleti sanısı veriyordu. Ancak iyice yaklaşıncı seçilebildi ki gerçekten biri birine eklenmiş, yarısı insan, yarısı hayvan bir mahluktur bu: Kül edilmiş Çal köyünden, bir uzun boylu ve zeybek dizlikli adam, cesetler arasında bulunduğu bir bitkin atın art ayaklarını kendi omuzlarına vurmuş; kendi gidişini de onun ön ayaklarına uydurmuş. Akşam karartısında, içinden çıkılmaz bir bataklıkta bocalarcasına eziyet çekerek o yarı kötürüm hayvanı, önü sıra, bir ganimet mal gibi bu biçim süre ite köylük yerine doğru götürüyordu; kim bilir at belki ileride sağlanıp işe yarar; belki de önündeki güz ekimine çift hayvanı olur diye...

...

Başkumandanın Misafir Kaldığı Ev

Sen iş yorgunluğu ardınca Dumlupınar'ın kerpiç damlarından birinin üzerine kurulmuş odamsı bir çadırda, sıcak bir öğleden sonraki dinlenmeden uyanmıştın... O günler, senin her hareketin insanın gözünde kutsal bir mesele gibi yer ediyordu. Verdiğin bu şerefle o küçücük köy evinin başına, masallarda anlattıkları koca devlet konmuştu. Bununla beraber senin halinde, dünyanın Türkiye'ye bakışını değiştirecek zaferi kazanmış bir başkumandanın, -ışıkta haleler ortasında tahtına yaslanmış bir altın sanem gibi- kurumlu duruşundan bir zerre yoktu! Yaptığı çetin bir ameliyattan sonra yorgunluğunu çıkarmaya bakan üstat bir operatörün sükûneti vardı! İnce beyaz ten fanilenle yol karyolanda bağdaş oturmuştu; kahveni bekliyordun...

Hiç sanılamazdı ki sen oradasın!...

Orası alt katında bir merkep, bir inek ve çoluk çocuk bir arada yaşanan bir köy evi idi; İsa'nın doğduğunu tasvir ettikleri ve Maj krallarının yeni doğan tanrı-çocuğu ziyarete geldiklerini söyledikleri kreşi hatırlatan kerpiç bir küçük ev...

Evet, kimse sanamazdı ki sen öyle bir köy damının üstünde konaklamışsın!

Yollardan, yamaçlardan toplanmış; aklıktan, yorgunluktan ayakları şişmiş; artık taşıyamadıkları küçük çocuklarını merhameten bizim askerlerimiz kucaklarına almış yarı baygın kadın, erkek esirler kâh teker teker, kâh katar katar senin eğleştiğin o köy damına benzer düz dam altlarına doğru getiriliyordu...

...

Huzurunda İki Esir Subay

Gün karartısında senin damının altına yüksek rütbeli iki subay getirdiler. Onlar yer katındaki bir toprak damın toprak döşemesine, -çelik miğferleri, buruş buruş üstbaşları, toz toprak içindeki meşin getrleri ve pençeleri kalın kalın çivili ayakkabılarıyla; diken diken uzamaya başlamış sakalları ile- öyle oldukları gibi yığılıverdiler. Omuzlarını duvara dayadılar. Bir an sonra rahat bir dösekte yatar gibi derin bir uykuya dalmışlardı!

Vaktâ ki gece iyice oldu ve esir subaylar biraz yorgunluklarını aldılar; kendilerine üstünkörü çeki düzen verdiler. Eve dışından çıkılıp inilir bir merdivenden onları senin huzuruna getirdiler.

Sen, bir yanında Fevzi Paşa bir yanında İsmet Paşa, bir petrol lambasının sarı ışığı önünde sefer halinde üç genç subay görünürlüğünde oturuyordunuz; hiç gösterişsiz... Girenler hayallerinden bile geçiremediler ki karşılarındaki sensin; sen, saldırgana pençesini takıp onun ciğerini sökmüş olan kartal; sen, bizim müncimiz!... Ve bir yanında umum erkânı harbiye reisin, inanı bütün Fevzi Paşa; bir yanında da milletin makûs talihini İnönü'de yendiğini söylediğin Garp cephesi kumandanı İsmet Paşa, senin iki kanadın; işte oradasınız!

Ayakta duran ve yüzleri sizlere doğru olan iki esir subay, arkalarındaki ardına kadar açık kapıya şalvarlı, başörtülü ev ve köy kadınlarının üst üste denecek bir sıkışıklıkta birikmiş olduklarını; aralarında onların köy kıyafetine benzemeyen giyimde siyah başörtülü bir şehir hanımının, Halide Edip'in (Adivar) de bulunduğunu; bütün bu anaların yüzlerinin düşman subaylardan sorulacak hesapları dinlemek için orada heyecanlı toplaştıklarını görmüyorlardı!...

Yorgunluklarının imkân verebildiği kadar huzurunda resmi vaziyette dik durmaya gayret eden o iki esir subay, Kızıltaş deresinde gördüğümüz manzaranın dile gelmiş iki yorumcusu, neler olup bittiğini, her şeyin çözülüp dağıldığını; kumandanları General Trikupisi kargaşalık arasında dünden beri kaybettiklerini; generalin ata binip gittiğini; şimdi nerelerde olduğunu bilmiyorlarsa da onun da artık gidecek hangi yeri kaldığını; çamlıklar altında bir yerde düşüp ölmemişse yarın öbür gün onun da bir köşede ele geçeceğini birer birer söylediler. Sen, bütün bu köyleri, kasabaları neden yakıp yıktıklarını; mazlum sivil halkın, silahsız kadının, masum

kitap

çocuğun ne günahı olduğun sordun. Esir subaylar sivil halka ve köylere ilişmemelerini askerlerine sıkı sıkı tembih ediyorlarsa da söz geçiremediklerini söylediler!

Sizlerle düşman subaylar arasında, o subayları esir alıp sizlere getiren kumandan Kâzım Bey (Orgeneral Kâzım Orbay) dilmaçlık ediyordu...

O iki subay, anlatacaklarını bitirdikten sonra içlerinden biri senin hangi kumandan olduğunu sordu! Sen: "Mustafa Kemal" deyince işittiklerine ve gördüklerine inanamadılar; durakladılar, susakaldılar, bakakaldılar; bomboş boşalmış gibi tekrar aşağı indiler...

Hey Paşam, sen bizlere ne günler gösterdin... O günler öylesine idi ki her sabah uyanınca bakardık, vatan bir gün boyu daha uzamış: Bugün Dumlupınar, bugün Uşak, bugün Eşme, bugün Alaşehir, bugün Salihli, bugün Nif!... Ve günler sarıdan yeşile gidiyor. Uşak'ta servi gördük; beyaz mermer taşlı, üstü sülüs yazılı mezarlık gördük! Yazısız kavruk yosunundan başka süsü olmayan yontulmamış boz renk taşlardan; homurtu ile çığneyip zorla yutkunarak eriten çakıl tümsekli mezarlardan: Sakarya şehitlerini öğüte öğüte kutsallaşmış ağaçsız bozkır mezarlarından sonra!...

Vatanımızın sürgününden çıkmıştık. Bildiğimiz, yitirdiğimiz, özleyişini çektiğimiz vatan bütünlüğüne doğru: sarıdan yeşile, yeşilden maviye doğru kanatlanmış gidiyorduk!...

...

Uşakta: Esir generaller

Uşak'ta nihayet iki generali, General Trikupis'le General Dienis'i bir eşraf konağının üst kat sofrasında huzuruna getirdiler... Dediler ki işgal zamanı Kral Konstantin de o konakta oturmuş...

Geçen akşam Dumlupınar'daki o iki esir subayın karşısına kurulmuş kartal bugün gene açılmış kanatlarıyla buraya konmuş dinleniyordu... Bugün, üçlere, İzmir üzerine yürüyen ordu komutanı Nurettin Paşa, iki düşman generalini esir alıp buraya, cephe kumandanına getirmiş olan kolordu kumandanı Kemalettin Sami Paşa da katılmıştılar.

Esir generaller senin huzuruna öyle birden bire çıkarılmışlardı ki bizler koca sofanın yan bölümlerine çekilmiş: aşağıya inecek olamamıştık... Bizler dediğim; yani Halide Edip (Adivar), Salih (Bozok), Mahmut (Soydan), Memduh, Muzaffer (Kılıç), genç kurmay Şahap (Gürler), Cevdet Kerim... Şimdi aklımda kalan ve kalmayan beş on kişi; bizler... Bir evvel zaman düğün evinin yan sofasında sıkışmış kalmış; misafire çıkıp gözükmeyecek ev halkı...

O konak, gerçekten bir düğün evi gibi idi... Gireni, çıkanı sayısız! Tabaklar dolusu kehribar renkli çekirdeksiz üzümler, bal sızdıran tepeleme incirler, koca koca zerde, pilav sahanları taşıyan Uşaklılar; iş için gelip giden karargâh subayları; kurmaylar; nöbetçi erler, yürüyüş emrine hazır şoförler... Ve müşirliği gelmiş Fevzi Paşa'ya bir yan odada, gelin sırtından, evin kızının gelinlik sırtından saç örgüsü gibi öre öre kendi eli ile çabucak bir müşir rütbesi işareti çerçevesi hazırlayan yaveri Ali Bey...

O bulunduğumuz yan sofadan görüyorduk: Ortaya bir masa hazırlanmış. Etrafında, sırtınız pencereye dönük oturmuş sen ve sizler... Karşınızda da misafir generaller için iki sandalye...

Asker disiplini ve teşrifatı gereğince kademe kademe daha üstün makamlar huzuruna çıkarılan esir generallerle cephe kumandanı İsmet Paşa konuştuktan sonra onları alıp senin yüksek huzuruna getirmişti...

O masanın başında, seninle karşıdaki esir generaller arasında bizlerin de dinleyip duyduğumuz, şöyle bir konuşma aklımda kalmış:

Sen onlara hal hatır sorup söz açtın.

Nice yıllar sonra buyruğun üzerine Atina'ya, dostluğu geliştirmek göreviyle gönderildiğim ve bu dostluğa inanla seve seve çalıştığım zaman efendi ruhluluğunu, dürüst düşünürlüğü her bayramımızda elçiliğimize misafir geldikçe görüşmelerinden bildiğim; yurduna hizmeti dokunmuş eski bir ailenin afif evladı olduğunu yakından tanıdığım General Trikupis, kederden ve yorgunluktan solmuş yüzünde ruhunun yarasını belirten bir hüznle, başına bu felaket geldiğini, vazifesini sonuna kadar yaptığını, fakat en son vazifesini, kendini çekip öldürmek vazifesini yapamadığını: çünkü buna vakit kalmadığını anlattı.

Sen ona, eğer sonuna kadar vazifesini yaptığına eminse, vicdanı müsterih olabileceğini; kazanmakla kaybetmenin değişir harp talih iktizası olduğunu; Napolyon gibi bir büyük kumandanın başına bile mağlubiyet ve esaret acısı gelmiş olduğunu; bu sefer kendinin başına gelenin zıddı da olabilir idğini; kaderin hükmüne eğilmek gerek olduğunu söyledin! Fatihliği ve fatihliğin taşınması gereken büyük ruhluluğu doğuştan beraberinde mi getirmiştin! Yendiğinin karşısında duruş ile kurumlanan, bakışı ile böbürlenen bir muzaffer kumandan tavrı asla takınmış değildin. Bilakis yenilmişse teselli veren, bütün efendiliği varlığında toplamış bir centilmen silah arkadaşı durgunluğunda konuşuyordun.

Sordun ki:

- Nasıl oldu? anlatın!

Dedi:

- Anlamaya, telgraf yolunu kullanmaya, İzmir'de bulunan başkumandanımızla temas ve rabita kurmaya vakit, imkân kalmadı."

General, bir ucu Afyon Karahisar'da, öbür ucu Kütahya'da olan bir Türk ilerleyişinin aniden keskinleşerek

kitap

süratle daraldığını, etraflarını gitgide üçgenleşmesine kapadığını ve nihayet kendilerini bir dağın eteğine doğru sürdüğünü söyledi.

Trikupis, bu tarifiyle, senin orduyu gündüzleri, uslu bir su gibi kıvıltısız tuttuğunu; geceleri ise çağılısını dere içlerine göme göme bir sedde doğru yığılan bir sel haline getirdiğini; nihayet bir fecir vakti o tufan yığının boşaltıp seddi parçaladığını tasvir etmiş oluyordu.

Sordun ki:

- Pek mi habersiz oldu? Böyle bir şeyin geleceğini anlamadınız mı?

Trikupis, boşanişin çok ani ve patlak vereceği dakikaya kadar iyi gizlenebilmiş olduğunu itiraf ediyordu. O kadar ki, kendileri topun patlayacağı saate yakın bir zamana kadar Afyon'da baloda imişler!

Trikupis, başarılarına böyle bir şey gelebilir olduğunu kendisinin öteden beri sezindir; yüksek yaylada gereken tedbirler alınmaksızın uzun müddet barınılamayacağını kendinden daha yukarı kademelere duyurur, fakat bir türlü mühimsetemez olduğunu, içi yana yana anlattı.

Ve anlattı ki kendilerini kuşatan üçgen darala darala öyle bir kerteye gelmiştir ki onları bir yamacın eteğine iyice dayamıştır.

- O zamana kadar toplarımızı az çok kullanarak geri çekiliyorduk; fakat sırtımız o yamaca dayatıldıktan sonra artık kıpırdamamıza mecal kalmamıştı. O sırada, o öğleden sonra vakti, artık toplarda işleyemez bir dara geldik. Ancak elimizdeki tüfeklerimizi, kalan kurşunlarımızı idare ede ede kullanabiliyorduk. Nihayet, bir an geldi ki tüfeklerin bile işleyemediği bir darlığa düşürüldük. İşte o zaman süngüler parıldamaya başladı. arkamız, önümüz, her yanımız süngü! Böylece iş artık bitmişti. Atımı bile bulamıyordum. Ormanlar içine yaya düştük!" dedi.

Trikupis bizim o Kızılağaç Deresi yamacına yapışıp kalmış gördüğümüz manzaranın hikâyesini böylece anlatmış oluyordu.

Sana sordu:

- Siz bu harbi, nereden idare ediyordunuz?

Senin karargâhını Afyonkarahisar açıklarında sanıyordu... Sen, düşünceli gözlerin dalgın:

- İşte tam o süngülerin parladığını söylediğiniz yerde, askerlerin yanında idim" dedin.

Gerçi esir generallerin sırtları bizlere dönüktü. Fakat bizler başlarımızı merakla sarkıtıp onları iyice görebiliyorduk. Senin böyle cevap verdiğini işitince Trikupis hayretten ve saygıdan ayağa kalkıp selamlayacak gibi yarı belinden yukarı doğru davranmış olarak:

- İşte harp böyle kazanılır. Yoksa beş yüz elli kilometre uzakta, durum gözle görülüp hükmü verilmeksizin bir harita üzerinde pergelle ölçülerek yattan idare edilmez... Edilir; amma netice böyle olur" dedi.

Trikupis, 30 Ağustos muharebesini senin huzurunda bizim komutanlarımızın önünde, kendi diliyle o gün işte böyle anlattı...

Sen gene ona teselli verdin. Bir dileği olup olmadığını sordun.

Bütün bu konuşma sırasında General Trikupis'in yanındaki General Dienis sadece önüne bakıyor ve sadece susuyordu.

General Trikupis:

"Büyükada'da oturan zevcesine kendinin sıhhatte olduğunu bildirmek için bir telgraf çekilmesi dileğinde olduğunu açıkladı.

- Pek iyi, dedin...

Senin halinde, ne bileyim karşıdakini o kadar "A son aise" koyan bir büyük yüreklilik vardı ki, huzurundan ayrılmak üzere ayağa kalktığı zaman general sana:

- Ekselans. Sizin Kavalâ'da bir dostunuzun, İsmail Hakkı Bey'in evinde bir resminizi gördüm. Orada pek gençsiniz; halbuki şimdi..."

Sen ona cümlesini bitirmeye vakit bırakmayacak gibi bir yarım gözle baktın ve yüzünde gülümsemeye benzer bir eda belirterek:

- Eh! Ne yapmalı! O zamandan beri bizi biraz çalıştırdılar!" dedin...

Çanakkale'den o güne kadar dünya ile savaşma zorunda kaldığını, çektiğin çileleri, yüzünde belirmiş yeni çizgileri, alnında daha keskinleşerek yer etmiş kırışıklıkları, geçen zamanı bu küçücük cümlenin içine öyle manası unutulmaz bir tasvir halinde sıkıştırmıştın ki!..

Dumlupınar'daki esir subaylar gibi Uşak'taki bu iki general de huzurundan çıkarılmışlar ve sokakta hınçlı halkın taşkınlıklarına uğramasınlar diye süngülü askerlerimizin ve Rumca bilir, dilmaçlık eder kurmay subaylarımızın gözcülüğünde, daha içerlere taşınmaya kadar şimdilik alıkonacakları evlere doğru götürülmüşlerdi!.. Sen, onları dinlediğin konağının üst katında, arkadaşların kumandanların yanından ayrılıp bir odaya çekilmiştin; bilsen, gözlerimizde ne kadar daha büyümüş olarak... Senin Dumlupınar'da yenip Uşak'ta huzuruna getirttiğin bu esir generallere benzer esir serdarlar bundan sekiz yüz şu kadar yıl önce gene böyle bir ağustos günü sen gibi galip bir başka Türk başbuğunun, yiğitler yiğidi Alparslan'ın huzuruna Anadolu'nun öte ucundaki Malazgirt'te çıkarılmıştı. Onlar, Bizans Vasilevs'i'nin, korku duyarak, kin güderek Türkleri Doğu Anadolu'daki öz yurtlarından sürüp çıkarmaya memur ettikleri leşgerlerin başları idiler!.. Sen, onların yere serildikleri ve kurtulabilenlerinin dağılıp gittikleri o sıcak ağustos gününden yüzler ve yüzlerce yıl sonra işte gene bir 30 Ağustos günü gene kendi megallo ideacı ordularını, fakat bu kere, sömürgeci Batı

kitap

büyük devletlerin desteklemesine ve sayısız yardımına güvenerek Türklüğü, değil sade Avrupa'dan; Batı Anadolu'dan da sürüp göçmen aşiret kılığına sokarak dağ kaçaklarına döndüreceğini sanmış ve tasarlamış olan Atina Vasilevsi'nin ordularını, bir manga bile toplayamayacak kadar darmadağın etmiş yeni Türk Başbuğu Gazi Mustafa Kemal'din... Batı'nın ve dünyanın gözlerini açtıracak bu 30 Ağustos gününün ne demek olduğunu dağlar, taşlar, leşler, esir generaller, işte hem halleriyle, hem dilleriyle ikrar ediyordular!.. Sen, dehanı kullanmış, işin can alacak noktasını keşfetmiş, düşman ordusunu kökünden yok edecek yeri ve anı şahsen sezmiş; istiklali elinle sağlamış; eserinin manasını bir kez de esirlerinin anlattıklarından işte dinlemiştin ve hiç ses çıkarmadan, konağının yan odasına bir başına dinlenmeye çekilmiştin... Fakat, esir generalin anlattıklarını çok duygulanarak gayet dikkatle senin yanında dinlemiş olan bütün öteki şan arkadaşların o sofada kalmışlar, şimdi kendi aralarında toplanmışlardı. İsmet Paşa, onlarla hep birlikte gidip seni odanda tebrik etti...

30 Ağustos'un büyük manasını ve senin dahiyane idareni belirterek Türk'ü zafere ulaştıran o savaşa "Başkumandan muharebesi" adını vermek, o eşsiz günün böyle anılacağını Garp Cephesi Kumandanı yetkisi ile ordulara "tebliğ" ve "tamim" etmek şerefi İsmet Paşa'nındır.

Trikupis ve hikâyesi, senin bir günkü işinin manzarası, Uşak'ta arkada kaldı.

...

Sen ilerilere bakıyorsun.

Sen ilerilere bakıyordun. Annenin o günlerde sana gönderdiği bir mektupta:

"Oğlum, yapacak olduğun işi bitirmeden dönme" dediği yoluna gidiyordun. Annen ki senin adını söylerken ibadete duruşta gibi halim bir saygı ile el bağlardı. Sana artık: "Mustafam" demeyi az bulurdu. Seni hep: "Paşam" diye anardı. Ve senden ayrı kaldığı yıllarda, Beşiktaş'taki Akaretler'in 76 numarasında hatırını sormaya uğrayanlara: "Oğlumdan" demez; hemen: "Paşamdan" ne haber? O kendi kendini aramaz! Etrafındakiler ona bakıyorlar mı?" diye seni sorardı.

Annen ki yüzü, yüzüne benzerdi... Beyaz ipek maşlahının içindeki vekarlı duruşunda, bembeyaz başörtüsünün değirmisinden görünen sükûnetli yüzünde bir dişi arslan şehameti vardı; ve zeki gülümseyişinde gülümsemi hatırlatır bir sevimli halavet görülürdü! Duruşunda, yitirdiğimiz bir iklimi çektiği bütün hasreti sezdiren mahiyetli bir melâl, temkinli bir eda okunurdu!..

...

O ve Annesi

Bir gün sen, daha imparatorluk ordusunda mirliva iken, Beşiktaş'taki Akaretler'in 76 numarasında ona, gülümseyerek: "Anne! Sen hangi partidensin?" diye sordundu. O da önce biraz susmuş; senin gözlerinin içine bakarak gülümsemiş:

- "Siyasetten ben anlamam; sen bilirsin" demişti. Fakat bu mahiyetli sözlerinin yetmeyeceğini hemen kavramıştı. Sana bakışları daha parıldayarak ve sesi daha yumuşaklaşarak; ruhu ile ruhunu okşamak diliyorcasına:

- "Senin partiden" demişti... Sen kaşlarını çatar gibi yapıp:

- "Askerin partisi olur mu? Olmaz. Asker askerdir" deyince o da sana, nazikçe:

- Bilmem ki ben Paşam, olur mu? Olmaz mı? Sen ne yanda isen ben o yandayım" diye cevap vermişti...

Annen ki, sen cepheden Çankaya'ya muzaffer dönüp de kendine doğru gidince ayağa kalkmış: sana:

- "Yok! artık senin elini öpmek bana düşer. Hepimizin başı ve büyüğü sensin" diye eğilmiş, o senin elini öpmüştü...

Orduların yürüyor

Muzaffer ordun, top tüfek sesleri ile gürleyen yüksek tepelerin ortasında güneşli ovada sıcak ışıklara bürülü iki sis tabakası halinde iki koldan Murat dağlarına doğru yürüyordu; Ahmet Hikmet'in bir hikâyesinde okuduğumuz üzere Altın Orduya:

"Garba, garba, garba" diye göç emri veren Hatifin sesini almış gibi... O hatif sendin. Bu orduya buyruğun şu idi: "İlk hedefiniz Akdeniz"! Ve işte bir ufuktan bir ufka kadar koca ova boyunca havalanan altın ışık renkli bu iki çizgi senin o buyruğuna uymuş; başkumandan olduğun gün dediğin gibi: "Düşmanı vatanın harem-i ismetinde boğup nail-i halas olmuş"; "Akdeniz'e doğru" iki kollu muazzam nehir gibi gürül gürül akıyordu. O biteviye altın tozun içinde yağız er boyları, meşe yapraklarıyla gölgelendirdikleri alınlarından yanık esmer yüzleri boyunca ter çizgileri açık saçık bağlırlarına tunç üstünden yağmur izleri akar gibi döküle döküle boz akımlı dalgalarını art arda yayıyorlardı.

İşleri kalmamış tüfeklerini iki omuzlarına çoban değnekleri gibi yan yatırmışlar; kollarını onların üzerinden aşırıp asmışlar; göğüslerini gelecek bir serinliğin ferahlığı ile okşatmak ister gibi açmışlar, yürüyorlardı...

Yerden, ardı arası kesilmez boğuk bir adım uğultusu yükseliyordu: Atlı, yaya, kamyon, kağrı, kıvrık Yunan harfli eski yazıları battal edilip üzerlerine dimdik beyaz "sülüs"le: "İnna fetahnaleke fethan mübina" yazılarak

kitap

ihida ettirilmiş ve boyunları meşe dallarıyla donatılmış ganimet toplar hep birbirine katılmış; İzmir'e doğru canlı ve kararlı bir susmuşluk içinde ilerliyordu...

Kabaran tozdan o geçiş yerleri bir sis içi gibi esmerleşmiş görünüyordu. O esmerliğin içinde can çekişmekte olan yaralı doru at hâlâ gözümün önündedir: Bir daha kalkamayacağı yere boylu boyunca uzanmış; son dermanı ile başını ikide bir yukarı dikmeye çalışıyor, nerede ise kapanacak iri gözleriyle o boğuk toprak sesinin ilerlediği tarafa doğru, İzmir'e doğru bakıyor ve aşamayacağı bir yolun uzunluğu arkasında kalmış başını, gene artık, nerede ise büsbütün yatıp kalacağı toprağa yaslıyordu!.. O iri dolgun al atı da unutamıyorum ki yürüyen kalabalığa katılmış; dizginleri boynuna asılı; eğeri süvarisiz; sırtında gözlere görünmeyen bir mübarek ruhu taşıyormuş gibi ağır, sükûnetli, kabadayı adımlarla kendi başına İzmir'e doğru gidiyordu...

Ve sen, yanında da iki yaverin, -Salih (Bozok) ve Muzaffer (Kılıç)- küçük otomobilinle bu iki sis tabakasından birinin içindeki toz mahşerine karışmıştın: Yayalar, atlılar, cephaneler, levazım kervanları, ağırlık katarları arasında; tozla bir renk olmuş kalpağınla; yakası çenene doğru kaldırılıp sımsıkı iliklenmiş nefli renk börböri pardesünle; koyu yeşil camlı iri iri yol gözlüğüne; kim olduğun seçilmeden geçiyordun! Öyle Faeton'una atlamış da altın ışık tozları havalandıra havalandıra gerdünesini güneşe süren Apollon gibi değil; "Tebdil-i kıyafet" edip yeryüzündeki ordusuna karışmış ruh gibi...

...

Alaşehir

Sen, ve Fevzi Paşa ve İsmet Paşa ve Nurettin Paşa, hepiniz... Çünkü Başkumandanlık, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Garp cephesi ve Birinci ordu karargâhları hep bir araya gelmişler, birlikte yürüyorlardı... Böyle toptan bir yürüyüş Tarihte belki de görülmüş değildir... Fakat şurası da muhakkak ki tarihin hiç bir devrinde, dünyanın hiç bir yerinde sizlerin kurtardığınız yurdun şu zaferle geçmekte olduğunuz yollarında gördüğünüz kadar toptan bir yakıntı, yıkıntı da görülmüş değildir... Anadolu'nun yeniden elinize geçen o bölgesi kara bulut çekirge baskınından sonraki tarlaya dönmüştü!.. Ve sizler eski bayındır kasabalarımızın ancak dil dil alevleri, savrum savrum dumanları ve simsiyah yıkıntıları arasından geçiyordunuz... Kasabalar ki evleri barkları, camileri, dükkânları, bağları, bahçeleri, bir uçtan bir uca düşman eli ile birer birek kül edilmişler. Halklarının düşman süngüsünden can kurtarabilenleri dağlara baş vurup dağılmışlar. Yalnız, mezarlıkları ayakta!.. Ve yalnız, taşları kırılıp dökülmüş, muslukları sökülüp götürülmüş çeşmelerinde sular ağılıyor!..

Gönlün, başardığın işten dolayı muhakkak ki sevinçli idi; fakat bütün yolun boyunca git gide artar olduğunu gördüğüm bu facialı harabelerden dolayı şüphe yok ki çok üzgündü!.. İşte Anadolu'yu sizlere böyle geri veriyorlardı: Her yanı, yaratılışın ilk günündeki gibi yalnız taş, yalnız toprak!.. Ve insanlar o yer yüzünde hemen hemen işte yeniden Âdem'le Havva gibi; öyle yoksul!..

Takmak da böyleydi ya. Fakat hele Alaşehir!.. Orada, nasılsa kendilerini yanmaktan kurtarabilmiş 27 ev vardı... Evet, işte böyle, parmakla sayılacak kadar az!.. Fakat aman yarabbi, onlar da ne halde idiler...

Öylesine talan edilmişler ki tırnakla yolunmuş yüzlere benziyorlar... Hiç birinde eşyadan, kapkacaktan zerre kalmamış!..

Ah! hele başı yemenimsi bir şeyle şöylecene örtülü; saç örgüleri omuzlarına dökük; gögsü bağı açık saçık; erkek, namahrem, hiç bir geleneği göz görmeden, sokak sokak yalınayak koşar gibi dolaşarak her kucağa ikide bir eğilip eğilip: "Adilem. Adilem!" diye seslenen, sonra cevap alacakmış gibi durup durup etrafı dinleyen; sonra yine: "Adilem! Ah Adilem!" diye arana döğüne başka bir köşeye, başka bir yola doğru seğirten o ana!.. İnsana, yanıp kül olmuş Alaşehir'in görünüşünden daha acı duyuran o kadının sesi kulaklarımdan hiç gitmeyecek!..

Ya gördüklerinden gözleri yılmış, kalın duvar kavuklarının ta dibine sinmiş dehşet içindeki o kediler!..

İnsan alelade zamanlarda tasarısından bile geçiremeyeceği öyle bilinmedik görümlerle yüz yüze geliyordu ki!..

Kızıltaş deresinde sadık köpekler, ölmüş insanların başucundan, kendi ölümlerine mal olacak olsa da ayrılmıyorlardı. Alaşehir'de kediler ise o kadar ürkmüş ve tiksinişmiş bir ruh haleti içinde idiler ki karanlık kovukların dibinde kendi hüznlerine gömülü kalıp ölmeyi, yaşar insan içine çıkmaya tercih etmiş görünüyorlardı!

...

Alaşehir'de sizleri ağırlayabilecek bir konakçağız bile kalmamıştı! Onun için kasabanın yanibaşında nasılsa ayakta kalabilmiş taş ilicada karargâh kurmuşsunuz... Günlerdir, gecelerdir sığındıkları dağlardan aygın baygın birer ikişer geri dönen Alaşehirililer o ılıcanın yanibaşındaki pınardan "Sarı kız" maden suyu şişeleri, eski püskü konserve kutuları, kırık yoğurt kâsesi, sırçasız çanak, ellerine ne kap geçirebilmişlerse işte onlarla berrak suyu adeta bir sevgiliyi uzun uzun öper gibi kanasıya içiyorlardı...

Cennetlerinden yeryüzüne sürülmüş Adem ve Havva gününün mahzun başlayışını hatırlatan o sürgünler, ılıcanın şehnişininde senin yüzünü görünce birden bire kasavetlerinin koyu gölgesinden sıyrılıyorlardı.

Harabelerinin ve gamlarının üstüne güneş doğduğunu görmüş gibi ruhları kamaşarak kapkacaklarını yerlere bırakıyorlardı. Ne kadar dermanları kalabilmişse onunla seni alkışlıyorlardı. Mahzun seslerini güçlerinin

kitap

üstünde bir hıza kadar yükselterek seni kutluyorlar, kollarını sana uzatıyorlardı... Susuzluklarını giderdikleri pınarın yanı başında bu belirişle sen onların gözlerine Tanrı'nın rahmeti gibi görünüyordun. Asıl senin ruhunun pınarından onların gönüllerine su serpiliyordu...

- "Üzülmeysin, milletimizin sayesinde toprağınız kurtuldu. Bu toprağın üzerine siz, Alaşehir'in eskisinden daha mükemmel bir yenisini kurarsınız" diyordun. Onlar, kollarını sana uzatıyorlardı: gözlerinden yaşlar akarak: - "Başımızda sen var ol! Sayende hepsini yaparız, yapacağız" diyorlardı.

İnsan bu sözleşmeyi duyunca gerçeğin içinden bir an çıkıyordu; kendini "Kıyas-ı enbiya" meselelerinden birinin ruhani derinliklerine dalmış sanıyordu...

Öte yandan, tüfekli süngülü erlerimizin muhafazasında içerilere doğru sevk edilen perişan kılıklı, bitkin yüzlü esir sürüleri de o pınarda suvarılıyordu... Onlar, hepsi birden o suyun başına davarlar gibi üşüşüyorlardı; her biri, gücünün kalabileni ile ötekini iteliyor; suyu yalnız kendine alıkoymaya, tozlu göğsünün içine doğru sızdırmaya bakıyordu!..

Onların, sakalları diken diken uzamış, avurtları çökmüş, şakak kemikleri çıkıklaşmış yüzleri yalağın sularında korkunç akisler gösteriyordu!..

Kızgın sıcağın ve sonu gelmez yorgunluktan bunaldıkları halde kendilerine bir yol açıp o suyun başına kadar sokulamayanlar yalıklardan yerlere sızan çamurlu bataklara doğru dört ayak eğiliyorlar. Yüzlerini, gözlerini bulayan çamurlu toprağı emer gibi dudaklarına doğru çekerek içlerini kandırmaya çalışıyorlardı. Bunların, dün yaktıkları şehrin toprağına şimdi tövbe eder gibi yüz sürmeleri ibretle görülecek şeydi!..

O pınarın, dağdan dönen göçmenlerle bozguna uğramış düşman ordusundan tutulan esirlere, masum ve suçlu, saldırgan ve korungan aramaksızın bütün yer yüzü yaratıklarına suyunu aynı cömertlikle ihsan edişi; tabiat nimetinin her düşünce üstünde ve dışında yalnız kendi kanunlarına göre yaşar ulu bir varlık olduğu hakikatini ruhlara bir felsefe telkininden çok daha kuvvetle duyurucu bir unutulmaz dersti!..

Muharebe nerelerde oluyordu? Ne muharebesi? Artık öyle bir şey kalmış mıydı? Senin ordularının öne kattığı düşman orduları yedensiz, güdensiz sürüler halinde hızla denizden yana kaçıyorlardı! Ve sizler, yerle bir edilmiş kasabalarının kıvılcımlı küllerinden aşı aşı onların ardını kovalıyordunuz... İşte hepsi bu kadar!..

Sen ve sizler, Hepiniz Uşak'la Salihli ve Nif müstesna, geceyi bir çadırda geçiriyordunuz; ve bizler çoğumuz, olduğumuz kılıktaki toprak üstünde... Yalnız, Sakarya harbinden beri Garp Cephesi karargâhında fahri ve gönüllü, fakat fiili askerliğini yapan Halide Edip Onbaşı, üstü örtülü bir Berliye kamyonunda yatıyordu: yanında da "Yoldaş" adındaki koca köpeği!.. Ve her sabah başka bir emir eri, siyah başörtülü, lacivert üniformalı, çizme gibi uzun koncu olan siyah potinli bayan onbaşının eline teneke ibrikten su döküyordu...

Sen çadırında daima soyunur yataydın. Yatmadan önce ve her uyanışında yıkanacak bol sular yetiştirirlerdi. Tozundan toprağından, top tüfek ateşleri altında bile yağunurdun...

Anafartalar'da Çamlı Tekke'de aralıksız İngiliz bombardımanının karşısında kendine bir küçücük kulübe kurdurup içine bir de banyo getirttiğini söyledin. Nuri Conker de anlatmıştı ki: Derne çöllerinde yıldızlar altında yatarmışsınız. Bir vahadan çamur gibi toplatıp süzdürdüğünüz ve güneş kapıp gitmesin diye başlarınızın altında saklattığınız içme suyu ile sen, kimsenin sözünü dinlemeden, -kuru dudaklarla gezmek tehlikesini göze alarak- her sabah yüzünü yıkarmışsın!... Yatak ve su, senin hiç bir zorluk önünde vazgeçmeyeceğin bir konfor geleneğinin imiş... Bu, senin temizliğe ve dinlenme saatlerinde rahatlığa verdiği önemi, hasılı doğuştan medeniliğini gösterir.

...

Bu iki zafer kolu, göz önünde ilerleyenlerdi. O saatlerde, bu dağların ötelinde bunlara benzer bir toz bulutu daha havalanmış, Eskişehir'den Bursa üzerine yürüyordu...

- "Yakup Şevki Paşa, yürüyüşünden memnun olsa gerektir" diyordun... Paşanın görüşündeki isabetten ziyade, düşüncesindeki salabeti ve vicdanındaki temizliği takdir ediyordun...

Anlaşılan, taarruzdan önce topladığın meşverette o, senin tasarına vatani kaygularla itirazda bulunmuş...

Sen, bu kadar söyleyip geçiyordun... Şimdi burada anlatacaklarımı, memleketine şerefle hizmet etmiş, ordusunu zafere götürmüş ve bu gün artık rahmete kavuşmuş muktadir bir şanlı kumandanın aziz hatırasını incitmek maksadı ile söylemekten çok uzağım. Hiç bilmediğim askerlik işlerine karışmak ne haddimdir, ne hakkım... Bir harp tarihi yazmaya da çağırılmış değilim.. Bir mahrem toplantı içinde geçmiş sözleri, bir vatan sırrını ortaya saçmak için değil; sadece senin zekânın ve iradenin esaslı köşelerinden birini aydınlatmak; artık tarihe karışmış olacak bir hatırayı sunmak için burada anlatıyorum. Nice yıl sonra, bir akşam, bilenlerden birinden duyuldu idi ki, Yakup Şevki Paşa taarruzdan önceki o kumandanlar meşveretinde: zaten yoksullaşmış bir yorgun vatanın zar zor biriktirebildiği bütün ordusunun insanı, hayvanı, topu, tüfeği, malzemesi, nesi var, nesi yoksa hepsi ile birlikte böylece senin tasarladığın üzere bir tek noktada düşman karşısına yığın edilip yurdun öte taraflarının açık bırakılması bir risk olur. Düşman bu zaafı sezer de boş böğrümüze bir yüklenirse bütün yurt tehlikeye düşer elde kalan da düşman eline geçer; dava çöker! Millet ve tarih önünde pek büyük mesuliyettir bu... Adamı vatana ihanetle suçlandırmaya kadar götürür. Hazırlığı ikmal ederek, her yanı takviye ederek ihtiyatlı hareket etmek teenniye ve yurdun menfaatine daha uygun olur mütalaasında bulunmuş.

"Sen:

- "Paşanın hakkı vardır" diyordun. Ve şunu ilave ediyordun:

- Fakat, esasen, vatanın kurtulması için, benim tasarladığımdan başka çıkar yol yoktu"...

İşte, o hesapladığın, çıkardığın yol, her sabah bu vatani, bir gün boyu daha İzmir'e yaklaştırıyordu: yüzünü henüz görmediğimiz, hasretini çoktandır çeker olduğumuz İzmir'e...

Senin Mustafa Kemalliyini meydana koyan, müstesnalığını, harikalığını gösteren sır, işte, çıkmaz görünüşteki hesapları, insan üstü ölçülerle bulup duru birer gerçek haline getiren zekân idi.. Bir gün Çankaya'da dememiş miydin ki: "İnsanın vücudu bir kürsüdür; zekâ cevherinin mahfazası olan başı, üzerinde taşımak için kurulmuş bir kürsü!.. Çünkü esas zekâdır..."

Böyle tarif ettiğin zekâ, milletinin cevheriyle yuğurulmuş olan senin zekân, işte o kudretti ki, kendinde bütün vatani ve saadetini taşıyordu...

Haksız yere sana karşı gelmesine uzun müddet sabırla baktığın birinden, öfkelenmiş zaman, o yokken bahsederken derdin ki: "Bak buraya! Gözünü açsın o... Ben ona öyle bir iş yaparım ki, üç yıl arasa nereden geldiğini bulamaz"!... İşte sen o hesapla, kendini sezdirmeden ordunu gece karanlıkları içinde sessizce kaydıra kaydıra yığınak haline getirmiş ve bir sabah karşındakine daha göz açtıracak vakit bırakmadan bu yığınağı onun üzerine boşaltmış ve ardını kovalayarak onu bir dere boyuna sıkıştırıp işini bitirmiştin...

Gerçekten senin hesabına güç akıl ererdi. Kimse sanmazdı ki sen Kızıldaş Deresi'nde parıldayan süngülerin yanı başındasın! Kimse sanmazdı ki Dumlupınar'da bir köy evinin damında konaklamışsın. Ve şimdi de kimse sanamazdı ki, işte sen şu toz yığınının içinde ve taburların arasındasın! Nasıl ki, kimse sanmadı ki, İzmir'e piyadeden önce gireceksin; Kordon Boyu'nda demirli İngiliz torpidolarından iki adım ötede karargâh kuracaksın!.. Ve onların toplarının adeta göğsüne doğru uzandığı yerde seninle konuşmaya gelen İngiliz Konsolosu'nun yüksek perdeden: "Bize harp mi ilan edeceksiniz?" yollu küçümser, ve gözdağı vereceğini sanır sorgusuna, ondan çok daha yüksek perdeden bir sesle:

"Benim burada kendi vatanımda olduğumu bilmiyor musunuz? Bu gerçeği hâlâ görmüyor musunuz? Siz hâlâ o zihniyette iseniz birbirimizle esasen harp halindeyiz demektir. Öyle ise, evet, bir kere, on kere, yüz kere daha harp ilan ediyorum" diye konsolosu şaşırtmamış mıydın?.. O sırada, rıhtımda yatan torpidodan senin üzerine toplar parlatılacak diye korkmuyordun. Bilakis kapıdan uzanmış da sana hayranlıkla bakan beyaz üniformalı genç İngiliz deniz subaylarının başlarını görüyordum...

Gerçekten senin hesabın senindi. Benim gördüğüm, sen ateşe düşsen yanmaktan çıkan semenderdin. Ateşe düşsen; kendini ateşe atsan değil... O türlü şuursuz atılmalılığın asla yoktu. Zekânda, insanın en hoşuna giden taraf, o zekânın, kurulmuş bir fotoğraf makinesi gibi ne görürse kendi üzerine çeken bir âlet değil; radar gibi arayan, gösteren ve gerekeni vaktinde yaptırılmaya imkân hazırlayan bir mükemmel modern cihaz oluşu idi... Onun adesesini, olayların önemine göre açılır büyürdü; her gördüğü ışığa kendini var kuvvetiyle verip boşuna harcamazdı... Seni pek anlamamış, sevmemiş bir kadın yazarımız, bir defa, yabancı mecmualardan birinde yayınladığı bir makalede: Mustafa Kemal'in öyle sanıldığı kadar cesur olmadığını; bir isyan haberi ve gürültüsü önünde yüzünün sarardığını kendisinin görmüş olduğunu yazmış. Bu, senin kulağına gittiği zaman öfkelenmemiştin; o biçâre zihniyete gülümsemiş:

- Gerçi ben böyle bir şey hatırlamıyorum, amma mümkündür; yüzüm sararmış olabilir. Kızmış olacağımıdır.

Ben çevrilip kalmaktan hoşlanmam. Çünkü o zaman iradem başkasının eline geçmiş olur... Serbest kalmalıyım ki, sükûnum, muhakemem ve tedbirim benim elimde olsun... Ben Ankara'da kalmasaydım ve geleceği görmeseydim, yabancı işgali altındaki İstanbul'da tutulup kalmış olanlar. benim muhafaza ettiğim serbestliğe nasıl sığınabilecekler ve hürriyete nasıl kavuşacaklardı?" deyip geçmiştin.

İstanbul'da, koskoca yabancı devlet ordularından ve donanmalarından çekinmeksizin, kendi yoksul ve alınmış yurdunun kurtulabilir ve sen onu kurtaracaksın olduğunu tasarlamış; Samsun'dan Erzurum'a, Erzurum'dan Sivas'a, Sivas'tan Ankara'ya, Ankara'dan Sakarya'ya, Sakarya'dan Dumlupınar'a, Dumlupınar'dan İzmir kapılarına, gönü aşılmış yırtık çarıklarla; kırık demiryollarından bozma süngülerle; lamba fitillerinden uydurma tüfek kayışları ile; beş altı başka devletin birbirini tutmaz renkte eski üniforma partalları ile; köylü kadın kucaklarında tosun yavrular gibi taşınan başka başka çapta ve markada top gülleri ile; yamru yumru tekerlekleri inim inim inilder kağnılarla; iki eski uçakla ve ancak, o da son günlerde ele geçirebildiğin otuz, otuz beş Berliye kamyonu ile; kırk ay da sürse nihayet "behemahal" dayanacak bir davanın başarılıcağını önceden kestirmiş bir hesap, Kordon Boyu'nda yatan cilalı toplardan çekinir mi? Senin zekân öylesine idi ki önceden düşünüp de tedbirini tasarlamadığın bir olay olamazdı!.. "Vaktin oldukça bir düşünceyi şöyle hayal edersin; olmadı; çevirir böyle hayal edersin. O kombinezonu tasarlarsın, ondan bu kombinezona geçersin; araya taraya işin doğrusunu sonunda bulursun, ona dayanırsın; bu ancak böyle olur... Evirmeli, çevirmeli; bir daha, bir daha...İnsan ancak öyle öyle yetişir..." derdin. Böylece, zihninin baharında siyaset idmanlarının, -kanat denemeleri pişkinleşince yuvadan havaya saliverilen kuş uçmaları gibi- oynaşip durduğunu sezdirmiş olurdun...

"Karışık iş yoktur; her iş basittir" derdin. Bunu, bir gün Karacahisar önündeki, insan boyunca ekin dalgalarının arasında kaybolmuş incecik bir yolda gezinen İsmet Paşa'ya anlattım.

İnönü'nde milletinin makûs talihini yenmiş genç cephe kumandanı yürüyüşünü kesmedi. Sonra birden bire durdu; eliyle kolumu, parlak bakışları ile de gözlerimi sarsarcasına: "Ancak Mustafa Kemal'in zekâsı gibi her

kitap

güçlüğü yenecek kudrette bir zekâyâ her iş basit gelir" dedi... Birbirine güveni olan iki yüksek zekânın bu iki sözü bugüne kadar bende hatıra kaldı.

Evet; senin zekân öylesine idi ki önceden düşünüp de tedbirini tasarlamadığın bir olay olmazdı! Üzerine saldıran en korkunç bir olayı bile, hangi şartlar içinde olursa olsun, önce ayağının ucunda durdurur, yoklardın; sonra değerine göre başına doğru çıkarırdın. Senin boynuna sarılıp da başından aşmış ve seni çaresizlik dibinde bunaltırmış bir olay ben görmedim.

...

Salihli

Akdeniz'e boyuna heybetle ilerliyordun. Ve, yüksek Anadolu yaylasının sert yalnızlığı ile boz yalçınlığından uzaklaşıp alımlı Akdeniz'in mavi tatlılığına yaklaştıkça üç yıl önce İstanbul'da arkada bırakmış olduğun büyük devletlerin, su yüzünü kaplayan zırlıların boz renkli yüzlerini tekrar karşına dikilmiş bulmaya doğru gidiyordun... Nihayet onların ilk gölgesi sana Salihli'de değdi... O akşam havalarda seni Anadolu yaylasının her tarafında araştırmakta olan bir telsiz telgraf haberi, İzmir'e girilmenin şartlarını görüşmek üzere büyük devlet askeri murahhasları ile yarın buluşacak bir yer belirtmeni ve oraya murahhaslar göndermeni diliyordu. "- Pek iyi. Yarın, Salihli -Kasaba arasındaki yolda" diye cevap verdin.

O akşam, bilmem nereden, Karargâhına bir Times veya Daily Telegraph nüshası gelmiş... Aylardan ve aylardan beri görmediğimiz bir Avrupa gazetesi!.. Sen, o gece, kavunlu, karpuzlu ve üzümlü sofrasında seni candan ağırlayan Salihli'nin bir küçük evine misafir inmiştin. Yapmakta olduğun hareketin, Avrupa'dan görünüşünü ve kulağına varan ilk tepkilerini bu gazeteden, gözlerinle görüp öğrenecektin. Yazılanları tercüme ettiriyordun ve, zevk duyarak okutuyordun; ve:

- Zavallı Lloyd Jorj yarın ne olacak? Yıkılacak O... O ve daha onun gibiler!.." diyordun.

O geceden yirmi iki senin dünyaya gözlerini yumduğundan altı yıl sonra Lyold Jorj öldüğü zaman Times'in, ikinci sahifesi baştan başa onun hayatına, eserine, zaferine ve İngiliz İmparatorluğu'na etmiş olduğu unutulmaz hizmetlerine hasrettiği yazı ile dolduran makaleyi Londra'da okudum. Doğruyu saklamayan İngiliz yazısı "Lloyd Jorj'u bir daha kalkmamak üzere Mustafa Kemal devirmiştir" diyordu.

Bunu okuyunca senin Salihli'de o akşam söylemiş olduklarını hatırladım... Anadolu'dan ayaklandırıp, derleyip toplayıp başardığın hareketten yıkılan, sadece, senin yaptığına vakti ile, Balfur'un dediğine uyarak haydutluk diye bakmış Lloyd Jorj değildi. Anadolu'daki Kemal'iği Celâlî'lik sanan ve sandırmak isteyen Babî'li ve Saray da yıkılmıştı. Lloyd Jorj'a icra memurluğu eden Atina'daki taht ve tac da yıkılmıştı!.. Evet, Zafer'in Avrupa'da iki taht ve bir büyük devlet hükümeti devirmiştir!.. Sadece o da değil: Avrupa'nın Türkiye'yi küçümser zihniyetini!.. göçürmüştü; ve Avrupa sömürgeciliğinin esirliğini çeken Asya ve Afrika milletlerinin gözlerini açmıştı!..

Yani senin Sakarya'dan döndüğün akşam Çankaya'daki köşkünün avlusunda, cebinden çıkarıp gösterdiğin o kırmızı maroken kaplı küçük defterinde kayıtlı ikinci düşüncenin gerçekleşme yolu görünmüştü. İşte, henüz yüzlerini görmediğimiz çelik zırlardan senin kulağına ulaştırılmak üzere havalara uçurulmuş haberin de tanıyıp baş eğdiği Zafer, yeni âleme doğru meydanı açıyordu... Sen o Mustafa Kemal'sin!..

Sakarya'ya kadar çekilişte gösterdiğin gibi cesaretli; Sakarya'da dinelişte gösterdiğin gibi dayanıklı; Dumlupınar'da gösterdiğin gibi hızlı ve işte şimdi İzmir'e yürüyüşte gösterdiğin gibi coşkunun dört hareket senin gerileyişte, duruşta, vuruşta, ilerleyişte; hasılı iş neyi gerektiriyorsa onu başarmakta üstad asker dehanı, dört başı bayındır zekânı apaydın belirtiyor... Sen o Mustafa Kemal'sin!..

...

Sen ve sizler, ertesi sabah Salihli'den yola çıktınız.

Salihli ile Turgutlu arasında: yollarda murahhas var mı? bakılıyordu; gözlere öyle bir kimse ilişmiyordu... Böylece Turgutlu'ya varıldı!..

Turgutlu

Bir yanından ateşe verilmiş Turgutlu'nun kenarında kubbesine Türk bayrağı çekilmiş bir de kilise yanıyordu!.. Ne için Türk bayrağı çekilmişti? Ne için o yapı yanıyordu?.. Anlaşıyordu ki gidenler, önce bu bayrağı çekerek burasını korutmayı tasarlamışlar; fakat son anda caymışlar. Turgutlu'nun bir kısmı ile birlikte burasını da ateşe vermişler!

Gelenden geçenden, köylüden epeyce bir kalabalık, o kilesinin karşısında halka olmuş duruyordu: Alev kubbeyi sarıp kurşunlar eriyince bayrak ne olacak? Kendine doğru gittikçe yükselip sarmaktaki sıcak havanın içinde çırpınışları gittikçe artan bayrak!.. Merakla ona bakıyordu... İşte alev, kubbeyi yalamaya başladı: Kurşun tabakalarını birbirine kavuşturan lehimler, sabah güneşinin ışıkları içinde billur tanelerinden dizim dizim pırıltılar halinde çözülmüyordu... Ve uzun gümüş çizgiler künbedin yukarısından aşağıya doğru durmadan sızıyor, eriyordu!.. Herkes bu seyre dalmışken birden el çırpmaları duyuldu: "Hey arslan, yaşa!.. Büyük uğur,

kitap

büyük uğur!" diye haykırışlar işitildi.. Seyredenler bir keramet karşısında gibi coşmuşlardı... Zira, yanacak diye üzüldükleri bayrak, kendini kubbenin üstündeki put'a dikilmiş direğe bağlı tutan ip yanınca birden havalanmış, uçmuş, kendini o harlı baskıdan dışarı atmış; yoldaki bir büyük çınarın üstüne sağ salım konmuştu... Bu kurtuluş mucizesinin seyircileri arkasındaki yoldan taburlar, kervanlar, hiç o yana baş bile çevirmeden yürüyüşlerine koyulmuşlardı.

Turgutlu'nun tatlı mavi havasına, çoktandır yüzlerini görmediğimiz pelinlerle, lavantinlerle, yaseminlerle kokulu ve süslü bahçelerine bir göz atacak vakitleri yoktu. Onlar, keskin sıcağın altında hiç bir yerde eksilmeyen hayvan leşlerinin ağır kokuları arasından, art arda geçip geçip kendi işlerine gidiyorlardı... Öğle zamanına doğru bile yollarda murahhasa benzer kimseler görünmüyordu. Gittikçe sıklaşmaya başlamış; kimi, yarıdan fazla yanmış, kimi, hiç yanmamış köylerin önündeki yol kenarlarında, çılgın gibi sevinçli kadın ve erkek halk, önlerine küfeler, işportalar, testiler ve tenekeler yığılmışlar; askerlere sebil gibi üzüm, güğüm güğüm serin sular dağıtıyorlardı... Bizler önümüzdeki tozların arasında seni gözden kaybetmiştik; onlar yollara dökülmüşler, seni gözlüyorlardı... Her birinin göğüslerinde, başlarının üstünde, seni sayıklar, seni zikreder gibi kaç tane, kaç tane senin resmin vardı. O kadar ki, o insanların her biri senin resminle süslenmiş canlı birer camekân gibi idiler denebilir!.. Düşman baskısı altında senin bu kadar çok resmini, bu kadar çok Türk bayrağını ne zaman, nerede bulabilmişlerdi. Senin mutlaka buralara uğrayacağını nasıl kestirebilmişlerdi. Sen gelinceye kadar bunları nasıl, nerelerde saklayabilmişlerdi!

İki, üç, beş, bütün köyler hep o halde idi.

İlerleyiş öyle bir hız almıştı ki, önüne düşenlerin artık, daha yukarılarda olduğu gibi, usulünce köy, konak, cami yakmalarına, köprü atmalarına vakitleri kalmamıştı. Su baskınına uğramış bir sürünün tarlalar, kırlar boyunca, ufuklara doğru delicesine boşanmış koşuşuna benzer bir ürkmüştüğün, dağlar arasından ordunun önü sıra İzmir kıyılarına iner olduğu işte böyle, gözle görülüyordu.

Fakat ara sıra, sen kendin görülmüyordun. Köylerde, senin geçişini keşfedebilenlerin sevinç yaygaraları savurdıkları, ara sıra havayı dolduran bir uğultudan anlaşılıyordu.

O akşam, Nif'te, Salih'ten (Bozok) dinledim:

- Sen asıl dün Armutlu köyünün önünde görmeliydin!.. Armutlu'dan geçiyorduk. Ahali köyün önüne yığılmıştı. Otomobil radyatörünün suyunu tazelemek için bir müddet durduk. Ahali etrafımızı sardı; gözlüğünü takmış Paşa, önüne bakıyordu. İlk O'nu kimse tanıyamamıştı; fakat kalabalığın en ilerisinde durmuş bir ihtiyar, bir elindeki resme baktı; bir de otomobilin içindeki siyah gözlüğünün altında duran yüze baktı. İkisini birbiri ile karşılaştırdı. Bir ara Paşa gözlüğünü alına doğru kaldırınca o ihtiyar adam Paşa'ya daha yanaştı, daha dikkatle baktı:

- Bu sensin, bu!... Sensin!" diye bağırdı. Çenesi tir tir titriyordu! Sonra o kalabalığa döndü; haykır haykır: - Ey ahali koşun. Koşun!.. Bu odur: Kemalimiz geldi. Vallahi bu o... İşte burada!" der demez halk otomobile bir üşüştü. Tarif edemem... Toprağı öpenler, tekerlekleri öpenler, arabaya sıçrayıp Paşa'nın boynuna sarılanlar; kadın, erkek, çocuk!... Yüzünü, gözünü öpenler, kollarından çekenler!.. Kolları başkalarının ellerinde kalacak diye korktuk! Korktuk boğacaklar diye: bağırdık, çağırdık, uğraştık! Heyecanı yatıştırmanın, halkı ayırmanın, otomobili ilerletmenin imkânı yok!.. Otomobili omuzlarında taşımaya çalışıyorlardı! Öldürecekler yahu, muhabbetten öldürecekler!..

Paşa hiç ses çıkarmıyordu; öyle duruyordu; fakat yorulmuştu, bunalmıştı. Yarım saatte güç belâ ellerinden kurtulabildik!" diye bu manzarayı gözlerinden yaşlar akarak, dudakları titreyerek anlatıyordu.

- Yaz Ruşenciğim bunları; yaz be kardaşım! Bilinsin bunlar; bilinsin bu büyük adam!" diyordu.

Ah! O günlerde, görülen acıklı manzaralardan, büyüklüklerden ve duyulan sevinçlerden hepimiz öyle gözyaşları döküyorduk ki gözlerimizde daha akacak yağ kalmış olmasına hayret ediyorduk!..

Halka asırlardır bağrında gömülü kalmış bu misilsiz heyecanı -sen kendin, içinden kimbilir ne sevinçler duysan da- hükmün altında tutabiliyordun. Dışından tunç durgunluğu gösteriyordun!..

- İşte Salih! Senin o gün, "yaz" diye sevinç yaşları içinde söylediğinin, gün olup ihtiyarlamış kulağımda vasiyet gibi çınlayacağını ve titrekleşmiş elimi, O'nun toprağa verileceği gün yedeceğini, yemin ederim, bir defa bile aklımdan geçirmemişim!..

Dumlupınar'dan bu yana yürüyüşteki ordu, İzmir'e yaklaştıkça öyle bir hızlanıyordu ki yürüyüş artık, hemen hemen koşuya benziyor denebilirdi. Fakat kovalayan ayakkabı uçları, önleri sıra seğirtenlerin topuğuna gene de değemiyordu. Çünkü ortada artık böyle bir topuk kalmamıştı. Ve sarı tozlu yollar boyunca salkım salkım altın sarısı üzüm, testi testi serin sular, senin askerlerine ikramlarını yetiştiremiyorlardı bile!..

Dağlar bitiriyor, yollar bitiriyor; ortada hâlâ murahhasa benzer kimsecikler yok!.. Demek ki, ordun tel haberinden daha çabuk gidiyor; ve şart şurt dinlemeden İzmir'e varacak!..

...

Belkahve

Bir yerde, ortalık büsbütün ıssızlaştı. Artık yürüyüş hızı, sadece otomobil gidişi ölçüsünü almıştı. Siz, ordunuzun, arda kalan bütününden kopup ayrılmıştınız. Bir dağ başında, öncülerinizden de önde, beş altı otomobilin içinde yapayalnız gibi ilerliyordunuz!.. Öyle ki, sizinkinden biraz daha fazla bir kalabalık

kitap

etrafınızı kuşatacak olsa sizleri alıp gidebilecek sanılırdı. Fakat sizler, sen ve yanındaki iki şan arkadaşın Fevzi ve İsmet Paşalar, hiç bir şeye aldırış etmeden artık içiniz içinize sığmıyor gibi, biraz daha ilerleyip bir doruğun başına vardınız.

"- Belkahve" dediler... "İşte, işte İzmir görünüyor. Kadifekale'ye bizim bayrak çekilmiş" dediler.

Buyruğun yerine gelmişti. Ordun, işte Akdeniz'e varıyordu. İzmir artık senin gözünün önünde; ve sen onun baş ucundasın!

Doruğun üstünde, dürbünün gözlerinde, iki şan arkadaşın yanında, bir incir ağacının altından o sonsuz güzelliği, kendine daha, daha yaklaştıracak, onu şimdiden kollarının içinde sandırarak bir imrenmeyle seyre daldın... Susuyordun!.. Dinlemeye, düşünmeye benzer uzun bir bakışla, gözlerini ondan ayıramıyordun!.. Yanındaki iki şan arkadaşın da, dürbünleri gözlerinde; ufukları incelercesine derin derin seyrediyorlardı. Onlar da henüz hiç konuşmuyorlardı...

O sırada, senin aklından neler geçiyordu, bilmem!.. Ben içimden düşünüyordum ki: Bir ömür içinde bir faninin gözlerine bundan büyük saadet görülemeyiz!.. Hatırlıyordum ki İzmir'e işgal ordusu girdiği günde İstanbul'da otomobilindeydim... Yağmur yağıyordu. Taksim meydanına Cihangir'den çıkacak ağızda, kilisenin çevresinde kısa etekli bir İskoç İngiliz askeri, -bir ve bir kaç;- karşısındakinin gözüne batıracakmış gibi öne uzatılmış süngüleri ile nöbet bekliyordu!.. Otomobil kapısının mikası arkasından bunu gördün. Dönüp bana baktın. Acı duyan, fakat sızısını tutmağa çalışan bir donuk sesle: "Daha hâlâ şüphe mi var? Sade İzmir işgal edilmedi... Gördünüz ya şu süngüleri... İstanbul da işte işgal altındadır!.. Biz ve memleketimiz artık işgal altındayız!.. Bunda hiç şüphe yok. Bunun başka manası yok!" dedin. Dudağını sıkarak o süngünün karşısından düşünceli öyle bir acı gülümseyiş gölgesi ile geçişin vardı ki...

- Bir kaç gün daha müsaade... Anadolu'ya bir geçebileyim; görüşürüz." dedin. Sonra sustun. Evine kadar hiç konuşmadın...

O gün Şişli'ye dönüyordun. Ertesi gün çıkacağıın Samsun yolculuğu için hazırlıklarını tamamlıyordun... O gün, Akdeniz'in bir güzel köşesinde, koskoca donanmaların gözü önünde; o donanmaların toplarının ağır ve sessiz desteklemesinden güveni artmış bir saldırganlıkla yabancı işgal ordusu Kordonboyu'na çıkıyordu; Taksim meydanı ağızındaki nöbet bekleyen süngülerin o çıkışla bir ilgisi vardı, elbet!..

Ondan üç gün sonra Karadeniz'in Pontuscu çetelerle dirliği bozulmuş bir bölgesine de ordusuz, desteksiz sen ayak basıyordun: Bir orduya, bir cihana karşı bir kişi: Sen!.. İki cephenin ilk karşılaşması Anadolu toprakları üzerinde böylece resmedilmeye başlamış bulunuyordu.

O günden beri, yurdunun öbür ucundan bu yana doğru kırk ay yol yürüye yürüye, -dünyaya meydan okuyarak, entrikalar bozarak, ordular devirerek, anlayışsızlıklar gidererek ve kötü kastlar aşarak- yurdunun bütünlüğünü adım adım kura kura, işte nihayet bu doruğun başına varmıştın!..

Bunu da gözlerimle görüyordum. Ve kahramanlara baktıkça kendi kendimi tekrar inandırırıyordum ki:

- Bir ömür içinde bir faniye bundan büyük saadet olamaz!

...

Sen, ağıyâr elinden kurtardığın güzelini, doruğun üstünde, incir ağacının altından, doyamaksızın boyuna seyrediyordun: Önünde Akdeniz, sıcak bir güneşin altında erimiş bir güneş gibi pırıl pırıl pırlıydı!..

Uzaklara, uzaklara, uçsuz ufuklara kadar!.. Gökyüzü gibi derin, sonsuz!..

Ve birbirini kucaklamış bu iki engin maviliğin önünde bir tarih, bir davanın koskoca tarihi, bütün unsurları ve şahsiyetleri ile, başarıları ve bozgunluklarıyla, bir gözün bebeğine sığacak kadar bir araya toplanmış görünüyordu:

Karşında o deniz! Ve üstünde, ışığa sarınmış büyük devlet zırhlıları!.. Ve berisinde, ayaklarınızın ucundan kıyıya doğru gittikçe meyilleşerek bir yeşil ova olmaya doğru yatkinlaşan tepeler!... Kıyıda, bu yeşil eteklerle o pırıl pırıl mavi deniz arasında hafifçe ayırt edilebilen bir uzun ağartı; ve şurasında burasında havaya doğru küçücük bulutlar gibi yükselen duman tabakaları!... İşte İzmir! Esir edilmiş İzmir o!..

...

Şu engin denizin karşı kıyısından sökün edip bu İzmir'e saldırmış yabancı orduyu desteklemiş olan büyük devlet donanması şimdi de hâlâ işte İzmir'in önündeki körfezde!.. Fakat onun desteklemesine güvenerek Kordonboyu'ndan içeri girip ta Anadolu yaylasına kadar ilerlemiş ordu şimdi nerede?..

Bir kaç yerden silintiler ucukluğunda savrulan şu duman öbekleri işte o!.. Şu tütüşler büsbütün kül olmadan önce, işte onun son sendeleniş dalgalanmaları!..

Yüz ve küsur binden sifıra inmiş bir ordunun son adımlarından kabardıkları besbelli bu tozlar, şimdi bir daha dönemeyecekleri öteki kıyılara canlarını atabilmek için çabalananlarındır! Her bir tütüşün altında şimdi kimbilir ne çırpınmalar, ne düşünmeler, ne bağışmalar çağrışmalar, ne itişmeler kakışmalar oluyordur; ne çığlıklar, ne hiçkırıklar, ne kıyametler kopuyordur!..

O sesler buralara kadar yükselmiyor!.. Fakat işte çıplak gözle bile görülebiliyor ki o toz girdaplarının ta yanı başındaki denizin üstünde o pırıl pırıl koca zırhlılar, gözlerinin önünde son deprenişlerine varmış bu tükeniş şimdi artık hiç imdat eriştiremez bir kurumlu sessizlikle kaplı yatıyorlar! Onların gözlerine bizimkilerden daha yakın olan şu şeyleri hiç görmüyorlarmış, işitmiyorlarmış, üzerlerine alınmıyorlarmış gibi!.. Çanakale'de

kitap

senin üzerine ateş püskürenler de onlardı!.. İstanbul'un önünde yatan da onlardı; işte şu şimdi İzmir'in önünde gene karşına dikilmiş olanlar!..

Fakat bu doruğun üstünde sen dağları devirerek Şirin'ine kavuşmuş Ferhad; sen bütün şu görülenleri; şu şehri; şu donanmayı; şu denizi; şimdi hükmün, buyruğun altında tutan Zevs; sen kurtuluş zaferinin baş komutanı Gazi Mustafa Kemal, hepsinin birden karşısında gene sen dimdik duruyorsun!..

...

Karşında istila ordusu kalmamış!.. O, bir duman!.. Önünde İzmir'in yolu açılmış...

Körfez'de, iyi hesaplamadığı kurumunun parıltılı cakası içinde yatan şu koca donanma; senin Çanakkale'de yüz geri ettirdiğin şu azametli heyûlâ; üç yıl önce yabancıya desteklik etmişken şimdi senin kazancın üzerine üç gündür göklere haberler salarak, senden murahhaslar dileyerek ara buluculuğa çalışan, şartlar soran şu zırhlılar topluluğu şu anda İzmir'in önünde hâlâ çalimli boy gösterir de olsalar, işte artık şüphe yok, senin önünden bir daha geri çekilecekler!..

Asırlardır Doğu'yu küçümseye azımsaya Doğu'nun ruhu üzerine iyice yüklenmiş o sömürgeci Batı zorlaması; her yenildiğimizde sularımızı dolduran o yabancı zırh kalabalığı, ilk defa, senin bu başarında, bir milliyet ve istiklal zaferinin önünde artık kesin olarak geri püskürtüldüğünü işte görüyoruz!.. O, gidecek!.. "Şark meselesi" adı alarak kitaplara geçirilmiş, öğretilere sokulmuş, ders tanıtılmış dava başı, işte, senin zaferin önünde, bu tepeden kendi gözlerimizle görüyoruz, göçüyor!.. Mutlu olsun, kutlu olsun sana ve bütün şan arkadaşlarına!..

...

"Evet, Kadifekale'ye bizim bayrak çekilmiş... Evet, şu sağdaki ince büklüm, Karşıyaka... Evet, şu soldaki düzlük, Göztepe..." birbirinize gösteriyorsunuz... Şehirden yükselen ufak tefek toz kabartılarını, duman savrullularını, dürbünlerimiz elde, yorumluyorsunuz...

Anlatılıyor da dinliyor değiliz... Masal değil bu; gerçek!.. Gözlerimizle görüyoruz ki yok ettiği istila ordusunu denize döken; bu sulardan geri göndereceği koca devlet donanmalarını hükmü altında tutan; yabancı eline düşmüş Türk İzmir'i Türk bütünlüğüne yeniden alıp katan baş kahraman, kırk aylık yoldan gelmiş, işte doruğun üstünde duruyor!..

Fakat ben burada tarih yazıyor değilim. Ben İzmir'in başucunda kendi gözlerimle seni gördüm. Seninle kurtuluşu, seninle o şanlı günü gördüm!.. Bana senden başka belge ne gerek!... Seni görmekten, seni anlamaktan, sana inanmaktan, seni sevmekten sağlam belge mi olur?..

Sen bana şimdi hep o akşam o doruğun üstünde görünmüş olduğun gibi görünmüyorsun: alçak gönüllülük edip insan kılığına girmiş Kurtarıcı Ruh!..

...

Önümüzdeki şehirden bu tepeye doğru, büyük iki tekerlekli bir İzmir yaylısı, kenarları yazmalar gibi nakış işlenmiş bir mavi araba çıkıyordu... Arabacısı, koyu mavi efe dizlikli bir adam, bir elinde dizginler, ayakta duruyordu; öbür elinde de kırbaç diye bir tüfek namlusu tutuyordu! Bir köylüden ziyade, şahlanmış bir evvel zaman cengâverine benzer tosun hali vardı...

Sen o ıssızlık içinde, aşağıdan bu dağ başına doğru çıkan bu ilk gördüğün adama, geldiği yerlerden ne var ne yok, haber sordun; bilgi edinmek istedin. O, senin kim olduğunu bilmiyordu. Zira o anda seni kimse oralarda sanamazdı!

Sana diyor ki:

"- Ben İzmir'den geliyorum... Bizim suvari taze girdi... Gideceğin varsa ne bekliyon? Yürüsene aғam!..."

Sen de hani hemen yürümek istemiyor değildin!... Halbuki piyadenin öncüleri bile senden daha epey gerilerde...

Seni ve sizleri bu yalnızlıklarda tehlikede görüyorlar. Diliyorlar ki Nif'e dönesiniz.

...

Nif

İzmir'i Belkahve doruğunda doya doya gördükten sonra akşam karanlığında Nif'de bir eve girdin...

Seni ağırladıkları o ev, Nif'in belediye dairesi imiş.

Orada geçirdiğin geceden kalan hatıra, zannederim, Nif'in Mustafa Kemal Paşa kazası adını almasıdır.

O akşamdan hâlâ hatırımda kalmış olduğunı gördüklerimse şunlardır ki: Seni bir iki basamak merdivenle ilk katına çıkılır, -zaten sanırım o ev sadece bir katlı idi- o evin kapısından içeri girişte, başları beyaz örtülerle sınımsıkı sarılı köy kadınları karşıladılar... Onlar bu evde el birliği ile temizlik, ve tertip yapsınlar diye mi oraya getirilmişlerdi? Senin oraya ineceğini duyunca daireyi, hemen seni ağırlamaya yarayabilecek gibi düzeltmek için kendiliklerinden mi koşa gelmişlerdi?.. Yoksa bunların hiç biri değildi de sadece kudûmunu kutlamak için mi toplanmışlardı?.. Oralarını bilemiyorum... İşte, başları, çenelerinden sınımsıkı sarılmış beyaz örtülü yedi

sekiz kadın!...

Gölgeler gibi çekingendiler!... Seni o dar girişte görünce, yerlere doğru eğildiler; sarılıp dizlerinden öptüler; baş örtülerinin ucu ile ayakkabılarından tozlar aldılar; bir ikisi o tozları gözlerine sürdüler!.. Ve onların gözlerinden senin ayakkabılarına yaşlar damladı!.. Sen onları ağırbaşla selamladın. Onlar senin önünde el bağladılar, yaşlı gözlerle sana uzun uzun baktılar!.. Bu el bağlayışlar, bu yaşlı bakışlar, bu hususlar, sana bir sonsuz minnetti ve hayranlığı bin sözden ne kadar daha iyi anlatıyordu! Seni öyle duygulandırıyordu!...Sen tatlı sesle onların hatırlarını sordun... Onlar, hep gölgeler gibi duruyorlar, saygıdan önelerine bakıyorlardı!.. Bu derin ve içli heyecandan biraz ötede, senin eğleştiğin evin önündeki yoldan ilk karanlıklara bürünmüş piyade taburlarının, düzgün bir yağmur akışı gibi geçiş sesleri geliyordu: Hafif bir rüzgar esintisi gibi, bitmeyen bir yaprak hışıltısı gibi öyle uzun uzun ve o adım uğultusunun üzerinde, değişmeyen bir âhenkle, bir su damlayışı, bir saat çalışı gibi iri ufak çingırak iniltileri; uzaktan uzağa!.. Bunlar, o taburların arasına karışmış, mekkâre katarlarının, ağırlık ve levazım kervanlarının!..

Bir geçişin ölçüsünü çizen bütün bu sesler bir yeni zamanın gelişini ve manasını izliyorlardı!..

Kadınların içten gelen gözyaşları; minnetli bakışları, taburların İzmir'e doğru durma bilmez yürüyüşleri; ağırlık kollarının geceye, deyip damlayan çingırak titreyişleri ve bütün bu birbirlerine bir sis gibi sarılmış uğultuların üstünde ruha anlaşılmaz bir garipselik çöktüren, bir ebedilik yalnızlığı sezdiren öyle melâli bir içtenlik!... Bu oturduğun odada huzurunda yalnız kalmış adamın, lamba ışığında, senin ruhuna da sarmış olduğunu sezdiği bir susmuşluk halinde belirliyordu...

Duvarda, karşında Venizelos'un yaldızlı çerçeve içinde renkli bir büyük resmi asılı duruyordu. Gidenler bunu orada öyle bırakmışlar. Ona bakmıyordun. Kendi içini dinler gibi susuyordun... Bir aralık dedin ki:

"- Yahu! İzmir'e girdiğimiz akşamdır bu!.. Bu kadar sessiz mi olacak?.. Haydi bari biz kendimiz şarkı söyleyelim!.." Ve çocuklar gibi söyledik...

Sana, kimler bilmem, ikram olsun diye içki hazırlamışlar. O neşeni görünce bir tepsi içinde bunu getirdiler. İstemedin ve içmedin. Büyük iş zamanlarında içmek âdetin değildi.

Daha, mirlivalığında, Beşiktaş'daki Akaretler'in 76 numarasında bir akşam, sana gene böyle bir tepsi getirdikleri vakit, içmeye başlamazdan önce bana dedindi ki:

"- Benim adım çok içki içer diye çıkmıştır. Bunu siz de duymuş olacaksınız. Filhakika ben, ötedenberi içerim; içkiyi severim. Fakat istediğim zaman bunu keserim. Vazifem esnasında bir damlasını ağzıma komam. Vatan işlerime içki karıştırmam. O sadece benim keyfim içindir. Onun yüzünden vazifemi bir an geri bıraktığımı hatırlamıyorum. Daha gençken, manevralara çıkılmadan önce, muhabbete dalarak sabaha yakın zamanlara kadar içsek bile, ben bazen hiç uyumadan saatinde doğrudan doğruya vazifem başına giderdim. İçki ve vazife iki ayrı şeydir. Birbirine tesiri dokunacak yerde vazifeyi elbette keyfe tercih etmeli; içkiyi behemahal kesmeli."

Nif'te kaldığın akşam içmemekle işte bunu yapıyordun.

Taarruza başladığın günden İzmir'e vardığın güne kadar içtiğini görmedim. Cumhuriyet ilanından önceki akşam, sofranda idim. Orada içki görmedim... Halifeliğin kaldırılacağı günden önceki akşam Çankaya'daki köşkünde sofranda bulunanlardan işittim: O akşam içmemişsiniz. Onun için biliyorum ki senin büyük yurt ve devrim işlerinde bir damla içki kokusu yoktur... O akşam da içmeden şarkı söylüyordun. Bir büyük muzaffer kumandanın, davasını başarıp muradına erdiği akşam bu kadar eşsiz bir sadelik içinde vakit geçirdiği tarihte var mıdır, bilemem? Fakat sen muzaffer Gazi Mustafa Kemal, kurtardığın İzmir'in başı ucundaki geceni işte böyle geçirdin.

Bir ara, huzurundan ayrılıp bahçeye çıktım. İkide bir ayağıma bir takım yumuşak şişkinlikler işliyordu. Bunları karanlıkta, domuz leşleri sanıyordum: Çünkü günlerdir nicelerini, yakılmış kasabalarımızın , köylerimizin önünde, yol boylarında, at ve köpek leşlerinin arasında görüyorduk... Her birinin kendine mahsus ayrı feci benliği olan bu kokular, havaya, ciğerlerimize, içimize öylesine sinmişti ki, nereye kaçsak, ne kadar yıkansak, onlardan sakınıp kurtulmak mümkün olamıyordu! Onlar, yiyeceklerimize, içeceklerimize, hatta giydiklerimize, haftalarca haftalarca çıkmayacak ve bir daha biz onları aşıp içlerinden çıkamayacakmışız gibi öylesine sinmişlerdi! Bu, ayağıma deyenleri ve beni düşüreceklerinden korktuklarımı da onlardandır sanıyordum; çekine çekine adım atıyordum. İçlerinden bir ikisinin üstünde insan sesine benzer horultular duydum; şaşırıdım. Ve onlardan birine ayağım takıldı. Türkçe bir ses: "Yavaş, hemşerim çiğniyon beni" deyince dona kaldım! Meğer bunlar, nöbetlerini bitirmiş dinlenen bizim askerlerimizmiş. O bahçede öylece tıklım tıklım doldurulup bırakılmış koca üzüm çuvallarının üstlerine yüzü koyun kaba döşeklere yatar gibi uzanmışlar; horul horul uyuyorlar.

Biraz sonra, oturduğun evin arkasında bir yangın çıktı. Alevler havalanmaya başladı. Ateşi bastırmak için emrinle herkes ayaklanmış, o yana seğırtmişti. Yangından vuran aydınlıkta görüyordum ki çuvalların başlara yakın tarafları küçük küçük birer delikle oyulmuşlar ve delikler içlere doğru derinleşmişler!.. Anlaşıldı. Dinlenen askerlerimiz neyin üzerinde yattıklarını pekâlâ sezmişler; karanlıkta uykuya dalıncaya kadar parmaklarını taze kurutulmuş üzümlerin derinliklerine banmışlar; İzmir'in başı ucunda dinlenmelerinin tadına varıyorlar.

Tekrar huzuruna girdiğim zaman karargâhından bazı zabıtlar sana raporlar okuyorlardı. Sen gereken makamlara emirlerini veriyordun. Yaverlerin gelip yangının bastırıldığını bildirdiler. Memnun kaldın. İşine

kitap

devam ettin; biraz sonra herkes huzurundan ayrılıp gene yalnız kalınca:

- Yarın sabah Salih'le, Mahmut'la beraber erkenden gidersiniz. İzmir'de benim oturmama tahsis edilecek evi görürsünüz. Bana buraya malumat getirirsiniz. Bu hususta Salih'e ve Mahmud'a talimat verilmiştir" dedin. Ve dinlenmeye çekildin.

...

İzmir'e doğru

Sabah karanlığında Salih (Bozok), Mahmut (Soydan) ve Memduh'la (kalemi mahsustan) bir açık otomobile bindik. O arkadaşlar; Salih, Mahmut, Memduh şimdi neredeler?.. O sabah o arabada olanlardan şimdi sade şu satırları yazan bir ben, sağ kaldım. Asıl sen yoksun; buyruğunla o sabah bizi o şerefe gönderen sen!.. Sen dün akşam Belkahve doruğunda, mihnetli yollarının sonuna, fakat erişeceğimiz saatlerin başına varmıştın:

İçinde yaşadığın asrın en büyük başarısını gerçekleştirmiştin; Milletinin tarihinin en büyük kahramanlarından olmuşsun. Dünya tarihinin ölmeyeceği ünlü yücelerden biri olmuşsun. Yaptığınla övünür halin yoktu. Onun heyecanını misilsiz bir sadelik içinde yaşıyordun! Dün gece İzmir'in başı ucunda küçücük bir kasaba odasında bir petrol lambasının sarı ışığında, -yıllardır hasretini çektiği sevgilinin eşliğine alını dayamış sevdalı bir delikanlı gibi- bir başına içli içli türküler çağırıydın. Şimdi daha uyuyorsun.

Biz, yola çıkıyoruz. Salih, yakası henüz İzmir'in tanımadığı bir jandarma üniformasının şatafatlı sırmaları ile süslü geniş bir boz pelerine sarınmış. Ve hepimizin dizinde birer mavzer... Arabanın arka kaput tentesinin altında da bir küçük makineli tüfek gizli...

Bugün, birkaç saat "biz, biz" diye kendimizden bahsedeceğim için lutfedip mazur gör! Seninle dolu bir hatıradaki, ikide bir kenardan başımızı çıkarıp kendimizi göstermek, tıpkı senin için yapılmış bir törende senden önde ve senden gösterişli yürümek gibi; -senin etrafında yapıldığını, kaç defa gözüm ilişip gördükçe- hiç hoşlanmamış olduğum o yaraşksız geleneğe benzer. Böyle bir şeyin en zararsız manasını laubali bir böbürlenme oluşunda: en beğenmediğim tarafını da bir yakınlık piyasacılığı, bir nüfuz istismarcılığı kokusu vermesinde bulurum... Bunda, sıkıcı saymakla beraber, gene en az sinirlendiğim kısım, senin fotoğraflarını çekmek için, önünde arka arka giden ve alıcı aletlerini senin yüzüne doğru çeviren fotoğrafçılardır... "O dedi ki, ben dedim ki", hatıracılığın insana en az sevimli gelenidir. Hele bahsin konusu sen olunca... Çünkü sen olmasan, o kim olur, ne olur!.. Onun için burada, bugün birkaç saatlik "biz, ben" sözlerine, o fotoğrafçıların, sana bakarak arka arka gidişleri zamanındaki müsaadekârlığınla mesâğ ver ve lütfen kabul et ki: "Biz" deyişimiz, ancak seni daha iyi belirtebilmek isteğimizdendir.

Öyle ise, biz o sabah erkenden yola çıktık. Belkahve aşılıp da ovaya doğru yaklaşıldıkça sabah serinliği azalıyor; yoldaki kalabalık çoğalıyor. Yol git gide öyle sıkışık bir duruma girdi ki piyade taburları, top arabaları, Kızılay arabaları, süvari atları, mekkâre katırları, salıntılı develer onu hiçbir elin çözemeyeceği kördüğüm bir yumak haline getirdi. Kişi kendine yol açabilmek için adeta zor kullanmak gerekiyordu. Yukarı dağlardan ovaya bir gümrah çağlayan gibi art arda akan asker, şehrin ağzında bütün girintileri boğum boğum tutmuş; bir tikanıklık vücuda getirmişti. Herkes, ses diye nesi varsa kullanıyordu; haykırışını, küfürünü, düdüğünü, borusunu, yalvarışını; nesi varsa; yırtınırcasına...

Biz klaksonumuzu kullanıyorduk. ve Salih'in, mor ve kırmızı zemin üzerine sarı sırmalar ve bir tek beyaz yıldızla süslü muhteşem yakası sabah ışığında pırıldadıkça, bizim askerleri bile kamaştıran bir nevi göz dağı tesiri uyandırıyor. Görülmüş, yavaş adım yürüyen taburlardaki askerler, birbirlerine göz uçları ile işaretler ederek, "hışt, hışt" diye birbirlerinin dirseklerini dürterek, birbirlerini uyararak veya çeneleri ile birbirlerine arabamızı göstererek bizlere yol açıyorlardı.

Bu sayede o kördüğüm içinde epeyi ilerleyebilmiştik ve bundan adeta caka da duyuyorduk. Senin buyruğunu bir an önce yerine getirmenin hızı içinde mesafeleri ve engelleri aşıp gidiyorduk. Derken:

- Dur... diye bağırarak bir şiddetli emir, hızımızı kesti.

Bu emir, doğrudan doğruya, arabası yolun kenarında bekleyen birinci ordu kumandanı Nurettin Paşa'nın ağzından geliyordu... Eğleştik. Bizlere sordu:

- Nereye gidiyorsunuz?

Misyonumuzu anlattık...

O zaman daha yumuşak bir sesle:

- Acele etmeyin, bekleyin. Piyade daha henüz henüz giriyor... Benim arabamı takip edin, dedi...

Yanında kolordu komutanı General İzzetin Çalışlar vardı. Şimdi o paşalar da nerede?.. O gün, bugün otuz bir yıl olmuş!..

Sert bir adamdı, rahmetli Nurettin Paşa... O sabah o yolun üstünde, rütbeye, yaşa bakmadan sağına soluna çıkışıyordu. Yanında merhum İzzetin Paşa, soğuk kanlı ve Nurettin Paşa'nın asabiyetine biraz hayretle, fakat sinirsiz bir yan gözle bakarak susuyordu...

İzmir'in içinde

kitap

Nurettin Paşa, orada vereceği emirleri ve talimatı bitirdikten sonra başa, kendi arabasına geçti; bizleri de arkasına taktı. Üç arabalık bir katar, İzmir'in içine doğru yol aldı. Anlaşılan Paşa İzmir'deki ününe önem vererek ve acıklı günlerden kendinde kalmış hatıraları yenip geçmek için oraya ilk girenlerden biri olmak muradına ermek istiyordu. O sabah, yolunun üstüne kim çıksa, gözünün önüne kim ilişse arkasına geçirmek ve kendi behemahal en önde girmek istiyordu.

Diyelim ki: "O sabah!" Çünkü, Belkahve'de o köylü arabacının da söylediği gibi Fahreddin (Altay) Paşa'nın süvarileri ve paşa daha dün akşamdan İzmir'e girmişlerdi. O sabah Nurettin Paşa'nın girmeye çalıştığı saatten iki üç saat sonra, dün İzmir'e ilk girmiş olan süvari subayını da Karşıyaka'da kendi gözlerimizle görecektik: Süvari Binbaşı Şerafeddin!.. (Şimdi merhum) Fıldır fıldır bakışlı, ateş gibi bir genç... Yağız ve tıknaz; orta boylu...

Şehrin dar sokaklarında ilerledikçe heyecanımız artıyordu... Sevinçten öyle coşmuş bir halkla karşı karşıya idik ki!..

İstanbul'un Mahmutpaşa taraflarındaki küçük dükkânlarını hatırlatır dükkânlarla iki yanı çevrili o sokak hınca hınçtı!.. Hiç susmayan el şakırtıları, hiç durmayan yaygaralar, hıçkırıklar... Kadın, erkek, çoluk çocuk, ihtiyar, genç; İzmir'de o semtin kimi varsa hepsi o sokağa dökülmüş; pencerelerden taşmış; damlardan sarkmış, sel boşanır gibi sıram sıram bağırip alkışlıyorlar!..

Dükkânların yüzü gül bahçeleri, gelincik tarlaları gibi yüzlerce, yüzlerce Türk bayrağı ile al al... Bayraklar da sabah serinliğinin içinde, bu insanlar gibi çırpınıp göklere doğru dalgalanıyorlar...

Bir dönüm yerine geldik ki dar yol büsbütün tıkanı. Bir adım daha ileri atılmanın imkânı kalmadı...

O zaman, arabamızın etrafında bir alkış uğultusu koptu. Sağımızdaki, solumuzdaki dükkânlardan ve pencerelerden üzerimize rengarenk konfeti saçanakları boşanıyordu; gözlerimize uzun uzun serpantin şimşekleri çakıyordu ve başlarımıza, bitmeyen bir kolonya yağmuru yağıyordu... Salih'in sırma yakalı pelerini burada da tesirini göstermişti... Kahraman özleyişi ve kurtarıcı bekleyişi heyecanı içindeki halk onu görünce, bütün sevgi gösterilerini, sade giyimli Nurettin Paşa'nın arabasından çok bizim arabaya yöneltmişti. Salih halkın kendi etrafındaki bu ölçsüz coşkunluğundan dehşete gelmiş; bu alkışları kendi üzerine almak istemiyor, sevinçten hem ağlayıp, hem gülerak:

"- Yok yahu! yapmayın, yapmayın arkadaşlar. Ben değilim O!... O daha yukarıda. Yapmayın Allahaşkına" diye yalvarıyor. Büyüğüne yaraşacak bir alkışı kendi üzerine almak vebalini yüklenemiyor!.. Heyecandan onunda, bizim de aklımıza gelmiyordu ki pelerini omuzlarından çekip alalım.

Arabamızın etrafındaki bu çılginca ilgiden önümüzdeki Nurettin Paşa alınıyor mu idi acaba?.. Düşünecek ne halimiz vardı, ne vaktimiz!.. Bizler, sadece bir misk kokulu ve rengârenk damlalı rahmetin altında ebedileşmeye yükseliyor gibi bir haz içinde idik... Bahtiyardık, bahtiyar!..

Ah! senin emeklerinin, zaferlerinin göğünden üzerlerimize yağdıka bir cennet baharının eleğimsağmaları içinde bizlere faniliğimizi unutturan; alınlarımıza, sonsuzluğun göğüne yücelmiş gibi serinlik ve güneşine değmiş gibi aydınlık veren o rahmet tükenmeseydi; üzerlerimize hep, hep böyle yağsaydı!..

Geçtiğimiz, yahut daha doğrusu tikanıklıktan kolay aşamadığımız o yer neresiydi? Ne bilelim; daha önceden hiç görmüşlüğümüz yoktu ki... İşte İzmir'di, İzmir! Güzel İzmir, canım İzmir; güler yüzlü İzmir!.. O kadar!.. Ve baharat kokuları ile, mermerşâhî kokuları ile Şarkkârî, İstanbul'un Mısırçarşısıvârî çarşı boyu!.. Kebap tüten; tarçın, gül suyu kokan ılık iklimi ile, çocukluğumuzdan beri hatırımızda ecdattan miras bir mübarek örtü gibi yayılı kalmış da son yıllarda gözlerimizin önünden silinmiş bir evvel zaman İstanbul âlemi: "Namazgâh"!..

O köşeyi öyle bin naz, bin niyaz ve bin izaz içinde güç aşıp öbür yana dönünce, biraz ileride arabalar durdular... Nurettin Paşa kendi arabasından atlayıp inince bizler de indik.

Kapısı sıkı sıkıya kilitli bir yeşil parmaklığın önünde toplandık. Nurettin Paşa, o demir parmaklıkları eğip bükcekmış gibi, Behram mişâli bir pehlivan zorlayışı ile sarsıyor; omuzları ile vücudu ile yüklenerek açmaya çalışıyordu. Fakat, demirler çözülmüyordu.

"- Orası, Tilkilik Camii" dediler. Nurettin Paşa, her şeyden önce orada secdeye kapanmak istiyordu...

Tam o sırada arkamızdan bir yaylım ateştir başladı: sürekli, öfkeli!.. Bir an Nurettin Paşa ve hepimiz o açılmayan kapı ve bu dinmeyen atış arasında kaldık...

Herkes ve Nurettin Paşa, ansızın patlak veren bu şiddetli ateşin, bizim askerlerimiz tarafından sevinç işareti mi, yoksa düşman pususu mu demek olduğunu soruşturuyordu. Anlaşılamıyordu! Ateş olanca şiddeti ile boyuna devam ediyordu!..

Ne ise, camiin kapısı açıldı. Nurettin Paşa içeri girip iki rekat şükran namazı kıldı ve hemen dışarı çıktı... Ateş de git gide yatışmıştı... Arabalar tekrar yola koyuldular.

Daha تنها sokaklardan bir güzel meydana çıktık: Tiril tiril yeşil hurma yelpazeleri ile beyaz saat kulesi oyadan örülmüş gibi; bir küçük zarif mescitle süslü; şirin yüzlü bir Akdeniz Türk şehri meydanı! Bir kenarında da sarayımı açık sarı boyalı konak... Koca mermer avlusu, geniş cümle merdivenleri ile insanın içinde bir ferahlık ve bayındırlık tesiri uyandıran, hem de yeşil pancurları ile bir yazlık büyük köşk mahremliği alan sevimli, muhkem bir taş yapı...

Nurettin Paşa önde, merdivenlerden, vali makamına çıktı. Nefti maroken takımlarla döşeli; rahat, şirin ve serin makam odasına girdi. Bizler Paşa'nın huzurunda birkaç dakika kaldık. Yolumuza devam için müsaadesini aldık. Kordonboyu'na çıktık. İnanılır gibi değil!.. Birden bire artık mavi sularının ta içlerine

kitap

ellerimizi sokup okşayacak kadar Akdeniz'in ta kıyısında idik!..

Denizin çırpıntıları taşları yalıyordu: Gönüllerimize, iki üç yıldır kaybettiğimiz nazlı bir serinliğin bütün şirinliğini dolduruyordu! Birdenbire çağ ve iklim değiştirmiş gibi sihirlenmiştik! O güzel gülümseyişin okşayışından duyduğumuz hazza doyamıyorduk!.. İzmir'e serinlik sağlar dedikleri İmbat bu muydu? Esmeye saati başlamış mıydı? Bilemiyorduk. Sadece, bir sonsuz tazeliğe kavuşmuş gibi içimiz açılıyordu! Dinceldiğimizi, kendimize güvenimizin arttığını, itibarımızı yeniden bulduğumuzu, dünyamızın değiştiğini elle tutar gibi seziyorduk!.. Arabamıza binip ilerledik.

Fakat bu üçüncü İzmir, geçtiğimiz öteki iki İzmir'den ne kadar ayrı bir şeydi!.. Venediğin Kanale Grande'si boyundaki kasımsı yalıları biraz andırır üslupta, gotikle Rönesans melezi taş ve kunt evler!.. Sıra ile açıklı, koyulu onlar!.. Hep bir hizada!..

Bir ikisinin cam cumbaları üstünde yabancı bayraklar: Amerikan, Fransız, İtalyan... Fakat, bayraklı ve bayraksız, hepsinde bir susmuşluk!.. Daha içerlerdeki sevinçten ve kaynaşmadan burada bir zerre yok! Her birinde uzağa, öteye bakan, ilgisiz, çatık, bir dış yüz!.. Ve her biri sımsıkı kapalı!.. Şirin hoplayışlı denizin yanı başındaki bu boydan boya caddeye çökmüş ıssızlığın bir eşine başka bir yerde rastlamamışım.

Sabah güneşi daha orasını aydınlatmamıştı. Hatta nemli bir gölge o ıssızlığı daha da belirteleştiriyordu: Kötü bir içyüze, tasalı bir düşünceye benzeyen; bilmem, bilmem, herhalde benimsemezliği, sevinmemişliği anlatan bir şey... Ruhlarımızın sabahtanberiki yekpâre sevincini bölüp söndüren bir yabancı soğukluk!.. insana, daha ilk görüşte içinden: "Gâvur İzmir dedikleri bu mu olsa gerek?" diye düşündürten bir şey!..

O bölümün, örtülü pencerelerinin her birinden ya dışarı bir tüfek namlusu uzanacak, bir tüfek kurşunu patlayacak üzüntüsü veren, yahut da dışarıdan içeriye bir süngü, bir namlu uzatılacak üzüntüsü duyan ve sezdirenen bir güvensiz susmuşluk!..

İssiz, insansız, hep böyle yerlerden dört yanımıza baka baka geçiyoruz!.. Alsancak, Punta gibi sözlere söylüyorlar... Onlar nereleri demektir, henüz kavrayamıyoruz!.. yalnız dediler ki Fethi Bey oralarda bir yerde şehit edilmiş!.. Mübarek bir ruhun varlığı, bir an ruhlarımıza semavi bir kanat gibi geliyor... Bu topraklarda Türkten başkasına "yaşa" demeye açılmadığı için kapatılmış dudakları, şimdi ferah veren sabah rüzgârında tekrar açılmış; o gün yerlere dökülen kanı, bu sabah Türk bayrağının içinde bir gül gibi bir daha açmış görünüyor... Bir büyük huzurdan, başımızı eğerek, içimizi dinleyerek ve gözlerimizi silerek geçiyoruz...

Artık bir korkunç tenhâliğin içindeyiz. Kulaklarımıza dağlardan doğru, ovanın derinliklerinden doğru tüfek, mitralyöz, bazı da daha uzaktan uzağa top sesleri geliyor... Demek, civarlarda daha şu, bu dövüşler oluyor!.. Yol boyunca, şurada burada insan ve hayvan cesetleri... Ve ikide bir, tenimize geliyor sanılacak yakınlıkta kurşun vızıltıları...

Bir noktaya geldik ki kemirilmiş, tüketilmiş gibi o ıssızlık değirmisi yeniden evleşmeye, bahçeleşmeye ve kasabalaşmaya başladı. Ve bir yanda dev gibi petrol damacaneleri denebilecek bir akaryakıt kampı heybeti aldı... Gazometrolar büyüklüğünde beyaz beyaz tanklar; üzerlerinde de iri iri kara harflerle "Shell", "Steaua Rumana" gibi sözler yazılı... Bu kampların kapılarının önlerinde, gene süngüleri ileri uzatılmış, fakat bu kere İngiliz deniz erleri... Amma bunlar, şu Kordonboyu'na, şimdi senin yok ettiğin yabancı ordusu ilk çıktığı gün, ucuna süngü takılmış da karşısındakinin burnuna dayayacak, gözüne batıracak gibi ileri sürülmüş tüfeği ile İstanbul'un Taksim meydanında nöbet beklerken senin mika arkasından görüp başını çevirdiğin ve "Anadolu'ya bir geçeyim, görüşürüz" dediğin arkadaşlarından ne kadar farklı!.. İstanbul'dakiler gibi bizleri yirmi dört saat içinde, kendi apartmanlarımızdan dışarı uğratarak; kapılarımızın önünde eşya denklemlerimizin başında bizleri ellerimiz böğürlerimizde bekletirip kendi şehrimizin içinde göçmenleştirmiş arkadaşlarından, şimdi bunlar, çok daha terbiye edilmişe benziyorlar. İşte, otomobilimizi görünce tüfeklerini omuzlarından ellerine alıp, göğüslerine götürüp saygı duruşu ile bizlere otomatlar gibi selam veriyorlar!..

Onları görünce bir defa daha anlıyoruz: Sen kimsin ve ne demeksin!..

Bunu yalnız bu yabancı selam duruşlarından değil, asıl birkaç dakika sonra, içine vardığımız yeni bir Türk şehirden sor.

...

Karşıyaka'da

Oh... O ne tarife sığmaz sevinç!.. Biraz önce somurtkan sessizliği önünden -gönüllerimizi paslanmış bir hançer burkar gibi- geçtiğimiz o boydan sonra şimdi denizi, güneşi tekrar bizden olmuş bir iklime, bağrımıza basıp ruhundan öpeceğimiz gelen bir iklime, bu sabahın ilk tarâvetinde görüp içimize sindirmiş olduğumuz iklime benzer bir iklime yeniden kavuşuyoruz!.. Gene her yan bir gül ve gelincik ovası gibi al al... Ve bu sefer daha engin; daha sayfiyemsi; daha tekellüfsüz!..

Masmavi denizin önündeki o gülistanın içinde beyaz maşlahları, beyaz başörtüleri ile sokaklara dökülmüş Karşıyakalı hanımlar!.. Hepsinin pırıl pırıl yüzleri, gözleri, beyaz beyaz dişleri, oh ne güzel, tatlı bir nisan havası gibi gülümsüyor!..

Onlar, ak güvercin kanatları çırpışır gibi nazlı eller çırpıyorlar. Aşınası olduğumuz nazik bir edanın ruha değer şirinliği ile bizlere bakıp bakıp uzaktan bir şeyler, bir şeyler söylüyorlar. Mendiller sallıyorlar, çiçekler atıyorlar...

kitap

Meğer sözünü ezber bilip de ne demek istermiş anlayamadığımız mısranın manasını, o sabah o neşeli gülümseyişler, bir sevgilinin bir daha gönlümüzden çıkmayacak yüzü gibi, ta can evimize nakşetmişler... Şimdi, o saadetin hatırası, müebbet bir kavuşmanın ilk anı gibi hâlâ içimde şen, şakrak, kıvrak çınlıyor:

"Karşıyaka'da İzmir'in gülü!"

O gülü o gün birkaç saat doyamadan, ayrılamadan, imrene imrene nasıl kokladık! Ağyar elinden geri alıp gene bize sunduğun o gül ne değerde imiş, sana minnet duyarak, nasıl ta içimizden anlamıştık!.. Bütün o yolları, böyle bin neşe ve bir tek bekleyiş içinde gördük: Seni bekleyiş. Bu müjdeyi onlara, ciğerlerine aldıkları hava, senin getirdiğin o hürriyet sunuyordu...

...

Evini hazırlayanlar

Bunu, hiçbir aksilik çıkabilmesinden çekinmeden bir düğün evi gibi, kadınıyla, erkeğiyle, seve özene, hizmetinde bulunmayı uğur, şeref sayan İzmir'in yüksek Türk ailelerinin el birliği ile sana hazırlamakta oldukları odalardan anlıyoruz... Onlar, sofranı, oturacağın, dinleneceğin salonları, banyo havlularını; yâverlerinin, refakatindekilerin odalarını bile birer birer kendi elceğizleri ile düzeltip yerleştiriyorlardı... Ne yemeklerden hoşlandığını, hangi içkileri tercih ettiğini, kahvaltılarında neler bulundurmak âdetin olduğunu, bir kusur işlenmesin diye soruşturuyorlardı. Öğrendikleri sade şeylerden hayrete düşüyorlardı. Mesela şampanya, havyar, viski aramadığını; öyle kaymaklı, ağdalı hamur tatlıları, katmerli börekler sevmediğini; meze olarak mesela şu bildiğimiz kavrulmuş leblebi bulundurulursa hoşlanacağını; üç kaptan fazla yemek yapmamaları tercih olunacağını işittikçe, sözlerinden değilse bile hallerinden, hayrette kaldıkları; o kadar fevkalade bir adama bu kadar alelade yemeklerin az görüleceğinden ve görüneceğinden endişe ettikleri seziliyordu.

Evliyazade Refik Bey'in mi? İplikçizade İsmail Bey'in mi köşkü olduğunu söyledikleri bu güzel villa, bir eşi de yolun öbür köşe başında olan iki inci gibiydi... Pencerelelerinden bakılınca insanın gözlerinden gönlüne doğru İzmir, eşsiz alımlılığının bütün ihtişamıyla öyle bir ışıklı meltem gibi vuruyordu ki!.. İnsanın ellerine alması gelen tazelikte bir canlı ve sıcak mavisini olan deniz; bir ufuk gibi geniş bir koy boyunca bir baştan bir başa mermer dizisi gibi uzanmış bembeyaz ve tertemiz, gülyüzlü bir şehir ve arkası gittikçe tepeleşip dağılaşan ve heybetleşen bir zengin yeşillik!..

Gözümü o masmavi deniz, bembeyaz şehir ve yemyeşil ova güzelliğinden, ayıramıyordum!.. O, dün Belkahve doruğundan bu tarafa doğru gördüğünden sana daha muhteşem görünecektir sanıyordum.

Artık pek laubaliliğe düşer bir hususiyet gibi görülebilecektir ama, ne yapayım, o gün, o manzara karşısında içimden geçmiş olan bir düşüncenin ayrılık yıllarında İzmir hakkındaki bir ruh hâletinin samimiliğini açıklayacak olması bakımından burada anlatmaya cüret edeceğim: O pencerenin önünde Osmanzâde Hamdi'ye hak veriyordum. Kendi kendime:

- "İzmir, hakikaten Nuri Bey eniştemi tanıyamayacak kadar büyümüş" diyordum.

Çünkü daha o günden bir ay kadar önce, Osmanzâde Hamdi, beni Buhara yolculuğundan dönmüş görünce, oraların, daha doğrusu Kafkasya'nın ahvâlinden sohbet etmek üzere Ankara'da, Karaoğlan çarşısındaki kahveye nargile içmeye davet etmişti. Kendisi gibi benim de nargileden hoşlandığımı bilirdi...

Sohbette söz, Reşat Nuri'nin Çalığışu'na intikal etti. Çalığışu, o zamanlar, yeni çıkmıştı. Fevkalade beğenilmişti. Batum'a gittiğim vapurla Kafkasya'ya da gönderilmiş olduğunu Batum kitabevlerinin camekânlarında gördüğüm nüshalarından anladığım Çalığışu, Batum'da, bir hafta, on gün içinde tükenmişti; Azerbaycan'a da yollanmak üzere İstanbul'a yeni siparişlerde bulunulmuştu. Ankara'ya dönünce yaverlerinden duydum ki onu sen de pek beğenmişsin.... Kendin de bana:

- "Aman azizim, Akşehir'de İsmet'in karargâhında onu beraber okuduk. Kitabı elimizden bırakamadık. Ne güzel..." demiştin ve: "Kimdir bu muharrir?" diye sormuştun.

- Tanırsınız efendim. Mütarekede bir akşam Beyoğlu'ndan dönerken benimle birlikte onu da arabanıza almıştınız" dedim.

- O ince, zayıf genç mi? O mu bu?.. Fevkalâde" demiştin.

Hem, bunca iş ve yüz arasında bir tek defa gördüğün birini bu kadar teferruatıyla hatırlayacak derecede hafızanın kuvvetli oluşuna bir kere daha hayran kalmıştım; hem de teyzemin oğlunun bir görüşte dikkati çekecek bir zekâsı olduğundan, -yazdığı kitaptan olduğu kadar senin ona böyle bir teveccüh göstermiş olmandan- gurur duymuştum.

İşte, o zaman mebus Osmanzâde Hamdi de İzmir'den bahseder tarafı olan bu romanı okumuş, Reşat Nuri'nin İzmir'i tasvirlerini pek beğenmiş.

Karaoğlan Çarşısı'nda nargilesini tokurdattıyor; elini ağzının üstüne getirerek, ensesini öne doğru eğerek o kendine mahsus kısa gülüşüyle:

"Miyrim, İzmir'i o ne biliştir o!.. Yahu İzmirililerin çoğu İzmir'i onun kadar bilemez. Orada yaşamış mı bu zat? ...

Ne vakit, ne kadar?.. Olur şey değil" diyordu.

- Yaşadı ya... dedim. Orada da, Çanakkale'de de... Hem yıllarca, çocukluğunun yarısı oralarda geçti... Babası tanınmış bir doktordu. onu bütün İzmir tanır ve sever".

Sözümü bitirmeye kalmadı... Baktım, o bir an önce gülen Osmanzâde Hamdi öyle bir değişmiş ki, birden alabora olup yelkeni dümeni birer yana savrulan bir sandala dönmüş...

İşlediğim bir günahı yüzüme çarparcasına sert sesle:

- "Affedersiniz siz... Neden bütün İzmir Nuri Bey'i tanıyacaktı? Nuri Bey kim?.. Siz İzmir'i köy mü sandınız beyefendi?" diye nargileyi bir yana bırakıp bana çıkışmasın mı?

Şaşırdım. Sandım ki bütün kahvenin önündeki o kalabalık: "mebustan saparta yiyen bu adam kimdir?" diye bana bakıyor!.. İnsanın, bir davetlisine böyle muamele edebileceğini daha önceden bir zerre aklımdan geçirmemiştım. O sözü söylemekle ne kusur işlemiş olduğumu bir türlü anlayamamıştım! Osmanzade gibi güler yüzlü, tatlı sözlü bir adamın böyle birdenbire parlar tabiatı olduğunu keşfedememiştım!

Şimdi ne yapmalıydım? Karşılık verip âlemi başımıza mı toplamalıydım? Çünkü görüyordum ki gerçekten hiç yok yere parlamış, surat asmış, susuyor! Nargilemi usulca yanımdaki iskemlemin üstüne bıraktım. onun tarafına hiç bakmadan başımı çevirip gittim!..

Fakat sinirimden, sabaha kadar uyuyamadım. Dostum, benim masum sözümü niçin bu kadar kötüye yorumladı? Eniştemi büyütmekle İzmir'i küçültmüş oluyorum mu sandı? Çalığı gibi bir kitabı okuduğu halde İzmir'in ne büyük bir şehir olduğunu hâlâ kavramamış; coğrafya kitaplarında İzmir'in Türkiye'nin ikinci şehri olduğunu da mı okumamış bir cahile ancak bu muamele yaraşır demek mi istedi?- Anlıyordum ki işin içinde sevgi var. Mübalağa ondandır. Ayrılığı, yüreğini yakan o sevgilinin kadri gereğince bilinmiyor üzüntüsüne düşmüş birinin adap, erkân unuttur derecede mübalağası!.. Evet amma ben de Türktüm. Boyunu bosunu daha gözlerimle görmemiş olsam bile o güzelin acısını ben de bir öz evlat gibi ta can evimde duyuyordum!

O günden sonra Osmanzâde Hamdi'ye selamı kestim. Ona yolda rast gelsem başımı öteye çevirip oldum...

Şimdi, bu kavuşma sabahında İzmir'in büyüklüğü ve güzelliği karşısında Karşıyaka'nın bu penceresinin önünde yatmış ve sevinmiş bir ruhla, kendi kendime: "Nuri Bey eniştem gerçi çok okumuş, hürriyet için İzmir'de kendi muhitinde için için çalışmış, tanınmış, son nefesine kadar talebe yetiştirmiş, büyük insan ruhlu bir doktordur. Çalığı'nu yazmış olanın babasıdır. Fakat, Osmanzâde'nin hakkı varmış. İzmir gerçekten Nuri Bey eniştemi bir başından bir başına tanımayacak kadar büyümüş! Bilmeyerek ben de takdir eksikliğini mübalağasına düşmüştüm" diye düşündümdü...

O sabahtan birkaç gün sonra İzmir'e gelen Osmanzâde Hamdi'yi Karşıyaka'da gördüğüm zaman bile o sabah içimden geçmiş olanı ona açıklamayı, onu selamlayıp ona tebrikte bulunmayı kendime yediremiyordum. Aradan yıllar geçti. Ben mebustum; o değildi. Bir gün gene Ankara'da rastlaştık. Ona elimi uzatıp selam verdim:

"- Senin hakkın varmış" dedim.

O da elimi sıkarak ve eskisi gibi kısa kısa gülerek:

"- Yapma canım! Hâlâ mı o dava" dedi.

Aziz dostum bu eski şeyi otuz yıl sonra bu kadar teferruatıyla burada tazelediğimden dolayı sakın bana gene gücenmesin!

Benim maksadım İzmir sevgisinin bir İzmir çocuğu yüreğinde yüksek Anadolu yaylasında savaş ve ayrılık yıllarında nasıl hırçınlaştırıcı, nasıl onmaz hasret yarası açmış olduğuna misal vermektir.

...

Ben o pencerenin önünde ve İzmir'in karşısında sigaramın dumanını savurarak öyle, kendi başıma bir zevk ve murâkabe anı geçirirken içeride hanımlar, beyler, durmadan çalışıyorlardı. Sana bu evi, bilsen ne kadar canla başla hazırlıyorlardı: Her bucağını gözlerinden bile sakına sakına ... Kararlaştırmışlardı ki mutlaka bu eve insin. Çoktandır hasretlisi kalmış olacağın denizin birkaç gün ta yanında yaşayasın; sabahları gözlerini açar açmaz, kurtardığın İzmir'i baştan başa karşında göresin. Sularının fısıltılarını duya duya, pırıltılarını göre göre kahveni, sigaranı içesin; gönlünü tazelandiresin... Koyda martılar gibi bir köşeden bir köşeye gidip gelen beyaz gemilere bakıp ferahlanasın... Geceleri siyah sulara uzun uzun vuran pırıltıları seyredip keyiflenesin!.. İzmir, bununla, bağrında saplı kalmış acı bir hatirasını silsin; hakkın yerini bulduğunu görerek izzeti nefsinin onarıldığını bilsin, saadet duysun... Çünkü, yabancı kral İzmir'e geldiği vakit aşırı takdisler ve taşkın gösterilerle bu eve indirilmiş... Bu, Türk İzmir'in bağrına saplı ukde kalmış... Şimdi amaç ediniyorlardı ki Kudûmunla orası arınsın...

Ne vakit teşrif edeceğini bizlere soruyorlardı. Kesin bir şey söylemiyorduk. Çünkü, dün akşam bu şehre giren süvari zabitlerimizle ve büyüklükleriyle görüşmelerimizden şu düşüncüyü ediniyorduk ki İzmir gibi geniş yerde henüz piyade ve topçu kuvvetleri gelip yerleşmeden, inzibat sağlanmadan teşrifin erken, tehlikeli, imkânsız olur... Bunun için en azdan daha dört beş gün beklemek gerek...

Karşıyakalılar ise o evde, sen hemen yarım saat sonra gelecekmişsin gibi, telaşlı çalışıyorlardı.

...

Gördüklerimizi, duyduklarımızı sana arz etmek üzere, bir de Nurettin Paşa'ya önceden bildirmek ve düşüncesini almak için hemen otomobilimize atladık. Karşıyaka'nın sevgi gösterileri içinden neşe ile aşıp gene, uzaklı yakınli silah sesleri, kurşun vızıltıları akseden tenhalıklara daldık. Bir an önce Nif'e varabilmek için otomobili hızla konağa doğru sürdük.

Hükümet meydanında olağanüstü kalabalık gördük... Gördük ki halkın galeyanı yeniden yeniye perde perde yükselmektedir!.. Arabamıza güç yol açtırdık. Konaktan içeri girdik. Baktık, alt katın avlusunda da olağanüstü bir gelen giden birikintisi var!..

Yukarı sofaya çıktık. Sabahleyin boş bir meydan gibi sessiz bıraktığımız sofada şimdi yüz kişilik mi? Daha çok kişilik mi? Bütün o koca meydanı boydan boya kaplayacak büyüklükte bir sofa kurulmuş.

İzmir'in tertemiz giyimli kibar aile delikanlıları sevinç ve saygı içinde koşuşarak kahraman misafirleri ellerinin emeğiyle ağırlamaya can atıyorlar.

İzmir'i teşrifin

Hayretler içinde kalarak anladık ki, artık arzedilecek şeyimiz kalmamış. Çünkü sen ve arkadaşların karargâhlarınızla birlikte İzmir'i teşrif buyurmuşsunuz...

Konuştuklarımız:

- Ne yapalım, ne dedikse dinlemedi. Bir an önce İzmir'e girmek diledi" dediler.

Uğurlu kademli olsun demek için huzurunuzda girmeye bile imkân bulamıyorduk. Çünkü bembeyaz giyimli, başaçık ecnebilerin biri sizlerin bulunduğu odaya girip biri o odadan çıkıyordu! Bunlar, dün Salihli ve Turgutlu arasındaki yol üstünde askeri murahhaslarını göremediğin büyük devletlerin konsolosları idi.

Şimdi artık o konsolosların, şehre senin zaferle girdiğini kendi gözleriyle hayretler içinde görerek, sana saygı ile derin selamlar vererek ve ağız dolusu tebrikler sunarak huzurunda boy eğip tasdik etmekten ve kendi dairelerine döner dönmez de büyük keyfiyeti devletlerine kulaç kulaç şifrelerle arz etmekten başka yapacakları kalmamıştı!.. Onların ziyaretleri uzun sürüyordu. Öyle ki: Senin şerefine İzmir'in vereceği ilk ziyafet için mini mini ipek bayraklarla, çiçekten çelenklerle renk renk bahçe öbekleri gibi donatılıp üzerlerindeki mine parıltılı kayık tabaklara konmuş yemeklerin boydan boya dizilmesi tamamlandığı halde, sizlerin sofraya buyurmanızı geciktiriyordu.

Dışardan alkış, senin dilinde ve yabancı dilde kutlayış sesleri birbirine karışarak cümle merdivenlerinden yukarı şiddetli bir rüzgâr uğultusu gibi vuruyordu. Sofadan gözle görülme bile anlayışla biliniyordu ki Konak meydanına halk yığın yığın, dalga dalga, art arda, üst üste birikiyor ve bu halkın arasından uzun uzun esir kafileri geçiriliyor.

Tam: "Yemeğe buyurun" denileceği anda bir top ve mitralyöz yaylımıdır başladı!.. Konsoloslar çekilip gitmişlerdi. Yaverler, karargâh zabıtları, ellerinde küçük küçük kâğıtlarla, ara sıra da harita paftaları ile hızlı hızlı gelip gitmeye başladılar. Sofa yavaş yavaş tenhalaşmıştı. Ortada, ilgili ve vazifeli subaylardan başka hemen hiç kimse kalmamıştı. Ziyafet meydanı birdenbire adeta karargâh meydanı olmuştu. Dügün evi şenliği birden bire adeta hasta tedavisi evi sessizliğine bürünmüştü. İşte, bizlere Karşıyaka'daki subaylarımızın, tehlikesini söyledikleri şey başgöstermişti. İzmir, ardından kuşatılmıştı; önünde de Kordonboyu'nca ara sıra yabancı torpidolar yatıyordu; daha açıklarında da o koca zırhlılar!..

Pusuya mı düşürülmüştük?

Sen, arkadaşların ve karargâhlarınız tam zaferin üstüne el koyduğunuz anda talihin zulmüne mi kurban gidiyordunuz? Kendinizi bu acele ile bu ateşe atacak ne vardı!

Top, tüfek bir, bir buçuk saat boyu, hem de gittikçe sizlerin bulunduğunuz yere yaklaşıyordu!..

Hiçbirimizin yüzünü görmeye imkân yoktu. Makam odasına kapanmıştınız; sadece genç zabıtlar, şimdi her biri korgeneral orgeneral olmuş kurmay subayları, acele ve sessiz bir görünüp bir kayboluyorlar. Aşağıdaki arabalardan birine atlayıp ötelere emirler götürüyorlar; ötelere haberler getiriyorlar... Sabahtan beri İzmir üzerine akıp gelen piyadeler, şimdi gerisin geri döndürülerek o dağları sarmaya mı gönderiliyordu? Ne oluyordu? Öyle ise İzmir'i hangi kuvvetlerimiz koruyacaktı? Dügün evinde cinayetli bir vaka başgöstermiş gibi ortalığı bir acı düşünce almıştı! İçeri kimseyi almıyordunuz!..

Dışarı hiçbiriniz çıkmıyordunuz. Sofralar, yemekler, yemişler, çiçekler oldukları yerlerde unutulup kalmıştı! Hizmet heveslisi İzmir delikanlıları nezaketle aşağı kata indiriliyorlardı... Top gürültüleri, tüfek yaylımları artıyordu. Seni ziyarete gelmiş de bu iş çıkınca huzuruna giremeyip sofada beklemeye kalmış ve birden patlak veren durumu kavrayamamış ecnebilerden bir ikisini güler yüz göstererek orada lafa tutuyordum. Dün akşam kendin buyurmuştu ki İzmir'e girdiğimizde seni görmeye ecnebiler gelecek olurlarsa ben onlarla önceden görüşeyim; intibalarını, düşüncelerini öğrenelim ve sana bildireyim...

O arada kapıdan yüzünü gördüm. Bütün o dış durgunluğuna rağmen belli idi ki sinirlisin! Olan biten işlerden titizleniyorsun. Anlaşılıyordu ki sofada tanımadığın yüzleri senin görmenden, daha doğrusu o yüzlerin o anda seni görmesinden hoşlanmıyorsun! Bana hiçbir defa o kadar yüksek sesle konuştuğunu duymamıştım!

Üzerime korkunç gözlerini açtın. Sert, elinle o ecnebileri işaret ederek bana:

"- Bunların burada ne işleri var, efendim... Ne diye buralarda duruyorsunuz ve konuşuyorsunuz?" diye sordun.

kitap

- Kimdirler tanımam. Huzuru devletinize girmek üzere buraya alınmıştılar. İş çıktı; burada kaldılar. Aşağı indiremezdim. Bana böyle bir vazife verilmiş değildir. Dün akşam emir buyurmuşunuz ki bu türlü gelenler olursa ben onlarla konuşayım; o emrinizi ifa ediyordum."

Baktım kapıyı kapayıp içeri çekilmiştin. Gözlerim dolu dolu oluyordu. İnmekle durmak arasında bir acı tereddüt geçirdim.

Subaylar gene hep giriyor, çıkıyordu. Fakat top, mitralyöz sesleri azalıyordu. Anlaşılan iyi haberler geliyordu. Zannederim, yaverin Muzaffer (Kılıç) o ara geldi.

- "Paşa hazretleri sizi rica ediyor" dedi. Sessiz ve biraz kırgın içeri girdim. Hiçbir şey olmamış ve geçmemiş gibi bir neşeli Mustafa Kemal'in huzurunda idim. Bana, olan biteni anlatıyordun.

- Hepsini çevrilip tutuldu. Mesele kalmamıştır. Bunlar meğer bizim İbrahim'in önünden kaçıyorlarmış" dedin. Sonra gülümseyerek:

- "Bilesin; meseleydi, yani... Onlar bilmeden bizi bastırabilirlerdi" dedin.

Biraz önceki hırçınlığının sebebi bu sözlerinden anlaşılıyordu. Seni üzen bir iş, zihnini kurcalarken ilk karşına çıkan, nazının geçtiklerine zehrini bu türlü çıkışmalarda bulunarak dökmek âdetin olduğunu senin mizacını iyi tanıyanlar bilirler. Ben ona, kendimde ilk defa tesadüf ediyordum.

Sonradan anlattıklarından, şimdi aklımdan kalan şudur: Çolak İbrahim diye anılan yiğit, bizim ordunun yanı başında müstakil bir atlı akıncı kuvvetinin komutasını ele almıştı... İbrahim ve akıncıları dağ taş vuruşa dövüşe düşmanı önlerine katıp kıyılara doğru sürmüşler. Akıncılarımız öyle bir hızla gelmişler ki ordumuzun kalan kısmıyla temasları kesilmiş. Düşmanı önleri sıra süre süre İzmir'e doğru ilerlemişler. Kendi ordusu ile hiçbir teması kalmamış düşman da, İzmir hâlâ ellerindedir sanarak İzmir üzerine çekilmeye başlamış. Bir noktaya gelmiş ki orada bizim ordunun külliyetli kuvvetlerine baş çarpmış. İşte o çemberin içinden kurtulup çeşme üzerine kaçmak istemiş... İşte bu çatışma, bu top tüfek gürültüsü, bu sarılma tehlikesi o imiş. Görünürde, dediğin gibi, bu bir çetin işti. Düşman dosdoğru İzmir üzerine yürüseydi bizim yüksek kumanda heyetimizin zarara uğramak tehlikesi başgöstereceği besbelli idi. Fakat bu korkulanların olmayacağını hesaplamak yalnız senin çapında bir zekânın kârı idi.

Gözün hep ilerlerde ve daha yükseklerde idi. Sen her savaşta güçlüklerin en ön safına atılıp çarpışan Mustafa Kemal'in: Anafartalar'da fecirle birlikte tek başına, düşman siperinin önünden askerlerine kırbacınlı işaret verip onları hücumu nasıl kaldırınsa; Kocatepe'de taarruza başlamak için, düşmana, dürbün bile kullanmaya hacet kalmayacak kadar nasıl sokulmuşsan; Kızıltaş Deresi'ne kıstırdığın düşman üzerine kaldırdığın süngülerin nasıl yanı başında idi isen şimdi de burada senin için asıl mesele hiçbir yabancı büyük devlet girişkinliğine zaman ve imkân bırakmadan, İzmir'in içine ayak basmaktı... Ve zaferini, artık yerinden oynatılmaz bir gerçek halinde âlemin gözü önüne komaktı...

İşte bora geçmiş hava yatışmış, güneş açmıştı...

...

Hükümet konağı meydanındaki kalabalık

Yazık ki insanların belli hareketlerini anlatmak için ancak belli sözler ve sıfatlar vardır. Daha hiç kullanılmamışları bulunabilmeli idi ki o hükümet meydanının o günkü hali şimdi daha göz önüne konabilsin. Biraz önceki top, tüfek sesinin ne demeye geldiğini bile soruşturmaksızın meydanı hınca hınç doldurmuş kalabalıktan artık yer gözükmüyordu! O meydandaki ağaçlar insan başından ve yüzünden bir zemin üstüne dikilmiş sanılabiliyordu!.. O çokluğun coşkunluğuna bakmaktan göz yoruluyordu: haykırıışlarının çokluğuna kulak dayanamıyordu!.. En sıcak bir öğle zamanının harlı parıltısı, ruhta nasıl bir kamaşma uyandırırsa bu kalabalık da öyle kıyâmetvari bir şaşılma yaratıyordu!.. Meydanın ta denize yakın öte ucundan başlayıp hükümet konağının duvarlarına kadar ortalığı tıka basa doldurmuş insan yığını, bendini aşamayan ve üzerinden bir rüzgâr geçen bir su yığını gibi, olduğu yerde kaynaşıyor, uğulduyordu: Binlerce yüzler, binlere el çırpımlar, binlerce haykırıışmalar, binlerce, binlerce, binlerce!..

Bu hıncahınçlığın ortasından ara sıra bir aksi rüzgâr esmiş de başka yönden bir akıntı ürpertip hârelendirmiş gibi o kaynaşmaya yabancı bir uzun dizi akıyordu. Ve meydanın som Türkçe haykırıışmaları içinden takatsız bir bağırış, ensesinden tutulmuş götürülen bir kedinin yaygarasına benzer yırtık, hırçın bir ses ara sıra bir çıkıyordu. O biteviye uğultunun arasına karışıp gidiyordu. Birkaç an sonra yeniden bir daha yükseliyor, bir daha diniyordu.

Bu bir belirip bir yoğalan yırtık ses, o kaynaşan kalabalığın ortasından geçirilen esir kafilelerinin... Onlar, içerilere götürülmeden önce senin bulunduğun hükümet konağının önünden geçirilirken seni göreceklermiş gibi oraya doğru bakarak; oraya doğru bakmaktan birbirlerine çarpıp, birbirlerinin ayaklarına basıp sıralarını bozarak, birbirlerini iteleyip kakarak ve hep senin adını tekrar tekrar söyleyerek, kendi dillerinde senin için "yaşa" bağırıyorlardı... Yorgunluktan, sıcaktan, susuzluktan, ürkmekten kurumuş, bitkinleşmiş, iniltilemiş, hırıltılaşmış gibi o ses, o ukûbetin sesi bu dinmeyen uğultu dalgasının arasından zaman zaman uzaklara çarpan su serpintisi tozları gibi bir şeydi!..

Seni boyuna alkışlayan ve balkona çağırın uğultu dalgası ise sen balkonda görünür görünmez bir çılğın

kitap

fırtınanın en şahlanmış zamanındaki bağırmalarını andırıyordu... Sen bu hale, başınla hafifçe selam verip, sessiz bakıyordun... Günlerdir bütün geçtiğin yollar üstünde senin etrafında kopan böyle alkış ve sevgi boralarının tükenmez coşkunluğuna dayanmak savaş yorgunluklarına göğüs germek kadar zordu. Zarif yapın bunca ağırlığı nasıl çekebiliyordu!..

İnce çelimli vücudunda biz fanilerin tasarısına bile sığmayacak çetinlikte bir kuvvet; sinirlerinde her dayanıklılığı aşındıracak güçte bir sağlamlık; iradende her hükmü alt edecek bir üstünlük gizli idi. Senin asıl yapın, bu bizlerin gözüne görünen geniş göğüslü nazik endamın değildi; bizlerin akıllarımızın bile eremeyeceği bir dokudan kurulmuş ve işte o gün İzmir'in hükümet meydanında olduğu gibi ancak ara sıra, belirtisi ile bir an gözlerimize çarpar ve düşüncelerimizi kamaştırır bir ruhtu...

Hepimizden duygulu ve -işte canını ateşe atmandan, şu biraz önce uğradığın sarılıp kuşatılma tehlikesinden de belli- hiç şüphesiz ki hepimizden coşkun olduğun halde, ara sıra başınla ve birkaç defa da elinle pek nazikçe selamladığın halkın karşısında kendi heykelin gibi sükûnetle duruyordun. Heyecanına o kadar hükmün geçiyordu!

...

İzmir'in hediye ettiği otomobil

Güneş ışığının altındaki pırıl pırıl Akdeniz gibi karşında sevinçten kamaşmış halkın uğuldattığı o meydanın bir kenarından konağın kapısına doğru bir büyük çiçek ve kurdele demetinin ilerlediği görüldü. Böyle söylersem, sana gerçekten bir büyük buket sunulacak sanılır. Hayır! Bir gelin evine gönderilen bir muazzam çiçek sepeti taşır görünüşte bir gerdüne demeliyim. Yok, yok! Ne oydu, ne buydu! Bir açık otomobildi o... Bilmem ki, belki de değildi!.. Çünkü tekerlekleri her aralık çubuğuna kadar kırmızı beyaz kurdele sarılı; kenar çemberlerinin üzerleri de tek mil güzel güzel noktalar gibi küçücük pembe güllerle bezenmiş. Önü, yanları ve arkası hep öyle!.. Bir yürüyen gül bahçesi idi o... Güneşe yönelecek bir muzaffer Apollon efsanesi Şar'ı değil, melekûta ağacak bir gül bahçesi!.. Ve içinde, bir tören için süslenmiş bir mektepli kız gibi, başı, sırtı al beyaz kurdelelerle bezenmiş bembeyaz bir kuzu!..

Eğer, bu görünüşün güzelliğini şimdi burada gereği gibi anlatamıyorsam eksiklik bendedir. Eğer böyle yirminci yüzyıl otomobilinin üstünde oyuncaklaştırılmış bir ak kuzulu ravza manzarasını şirin bulacak ve gösterecek bir zevk sapıklığına düştüm sanılırsa yersiz olur! Eğer İzmirililerin böyle özentili bir süs merakı pek zevk okşayıcı sayılmazsa, yanlış edilmiş olur! Çünkü o gün o meydanın kükreyen inanı ve alkışı önünde bu gerdünenin bir kenardan böyle çiçeklerle, kurdelelerle donanmış; baharın çiçekli kucağı haline getirilmiş o araba, İzmir'i kurtarın ayakları ucuna o şehir halkının sevgisini bir gül bahçesinin esini gibi sunup muzaffer başbuğun şimdiden sonraki yolunu hep böyle gül gülistan görmek dileğini O'na belirtmek istemiş olmasının timsali idi!..

İçindeki o şirin kuzu da, senin yoluna kanı biraz daha dökülmekle sana selamet sağlayacağına inan bağlanmış bembeyaz bir masumluk çiçeği idi!..

Gül bahçesi gibi arabayı beğenerek seyrettin. İzmirililerin inceliğinden uygulandın. Fakat çiçeklerin arasında kuzuyu fark edince dönüp bana buyurdun ki:

- "Aman, çabuk gidin söyleyin; şu kuzuyu kesmesinler."

Aşağıya çok hızla koştum. Fakat kapının önüne varınca gördüm ki beyaz mermere al kanlar yayılmış! Vaktinde yetişemediğimi arz için başımı ve ellerimi kaldırıp yukarı sana doğru baktım. Gördüm ki balkondan çekilmişsin!..

Şimdi, o anı bir daha hatırladıkça, koskoca bir saldırgan ordusunu yok etmiş bir muzaffer başkumandanın bir kuzu kanı dökülmesine bakamayacak derecede bir insan yüreği taşır olduğunu hasretle bir daha anıyorum!.. Kudûmunu kutlamak için yolunun üstünde danalar, develer kesilmesini kaç kere önlediğini; günahsız hayvan kanı dökmekle sevap kazanılacağı inanı geleneğinden kendinin hoşlanmadığını; milletini de hiç değilse senin gözün önünde bu eski âdeti tekrarlamaktan vazgeçirmek istediğini, müsbet insan ruhunun bir köşesi gibi burada belirtmek istiyorum.

Alkışlar yağa dursun, yan sokaktan içeri bu arabadan sonra iki de mızraklı süvari bölüğü girip konak kapısına doğru yanaştı. Biri, bineceğin arabanın önünü kuşattı, biri arkasını... Böylece o çiçek bahçesinin önünde, ardında göğe doğru kalkmış uzun mızraklar; uçlarında da birer kırmızı lale gibi küçücük küçücük al flamalar, gözlerin önüne, cidden, üzerine güneş vuran bir sonsuzluğun şan âlemi güzelliğini kondurmuştu!..

Çağlayan sular gibi alkışlar arasında arabana bindin. Öndeki yerlere iki yaverini: Salih'le Muzaffer'i, kendi yanına da şimdi şu satırları yazan beni aldın... Heybetli mevkibin hazır olunca ağır ağır yürüyüş başladı.

Otomobilin, kendi gidişini atların adımlarına uyduruyordu... Yol uzundu, insanın etrafına bakmaya ve susup içini dinlemeye vakti oluyordu. Bahusus ki sen söz aşmadan huzurunda konuşmak adaba uymaz; hem akla gelmez. Hiçbir şey söylememiş olsan bile duruşunda, karşındakine daima saygı ilham eder bir tabii ve sevimli vekar vardı... Konuşsan, seni dinlemek iyi idi, sussan, muhakkak ki düşüncedesin demekti; onun için söz söylemek iyi düşmezdi!.. Hasılı senin yanında iken insanın içinde daima bir makamda, bir huzurda bulunmanın, bir ayak ucuna basa basa yürümenin şuuru uyanık dururdu.

Sabahleyin gayet somurtkan bir boşluktan aşar gibi geçmiş olduğumuz Kordonboyu'ndan şimdi bir defa daha

geçiyoruz...

Ufka doğru eğilmiş bir öğle sonrası güneşi, onun caddesini, bütün evlerini ve camlarını baştan başa aydınlık içinde bırakmıştı. Rıhtıma vuran deniz daha lacivertmiş, buruşukları ve çırpıntıları daha sıklaşmış; o bir nevi serinliği daha artmış görünüyor. Fakat suları ve kıyıları bir mücevher şenliği ile kaplamış o som ışık, gözleri daha kamaştırıyor, yüz çizgilerini daha kırışıklarla keskinleştiriyordu...

Orada değişmeden kalan tek şey sabahki somurtkan ıssızlıktı. O ıssızlık, beton bir yapı yüzü gibi gene o kaskatı donukluğunda duruyordu. Seni o semtte karşılamaya çıkan, önünü keserek yoluna neşe, ayaklarına çiçekler serpmeye koşuşan kimsecikler görünmüyordu.

Kordonboyu evleri senin o saatte oralardan at şakırtıları arasında böyle haşmetle geçeceğini tasarlarına bile sığdıramamış olacaklar! Kapıları kapanıktı; perdeleri inikti... Onlar susmuşluklarının derinliklerine gömülü idiler. Fakat Kordonboyu rıhtımındaki torpidoların nöbette olmayan askerleri, ellerinde dürbünler, merakla koşuşup arkaya birikiyorlar; nöbetçi olanları da buldukları yerde kaskatı selama duruyorlar.

Gözlerinin önünden ansızın geçen bu atlı, mızraklı, flamalı ve çiçekli debdebenin ne demek olacağını birden bire o kadar çıkaramıyorlardı ki, gemilerinin sancaklarını kimi ta neden sonra ancak ardın sıra selam için indiriyorlardı! Fakat senin arabanın önündeki, ardındaki atların تنها parkeler üzerinde kıvılcımlar saçan nalları, o susmuş ev yüzlerine çelik akislerini dalga dalga çarptıra çarptıra kendilerini iştittiriyorlar, gidiyorlardı. O gün, zaferinin biricik gösterisi, Karşıyaka'daki evine doğru işte bu azametle ilerleyişindi.

...

Dağlardan doğru artık bütün ordunun yollar ve ovalar uzunluğunca sökün ettiği, İzmir içlerine akın akın girmeye başladığı ve hatta artık kısım kısım Kordonboyu'na varmakta olduğu görülüyordu.

O günden bir iki hatta sonra, seninle görüşmek üzere İstanbul'dan İzmir'e gelecek olan Fransız yüksek komiseri General Pelle, Göztepe'de misafir kaldığın Muammer Uşşaki'nin beyaz köşkündeki alt kat salonunda seninle mülakat ederken o salonun önündeki mermer taraçada bizlerle konuşan güler yüzlü, tatlı sözlü ve ağır başlı Amiral Dümenil'in bizlere söyleyeceği şu:

"On dört gün içinde hem yüz kırk, yüz elli bin kişiden fazla bir orduyu yok etmesi, hem de beş yüz elli kilometrelik bir yolu süvarinin on günde aşması, askerlikte nadir görülmüş bir şeydir; şaşılacak bir hızdır bu. Hele piyadenin de aynı günde İzmir'e varabilmiş olması, daha şaşılacak şeydir. Fakat en şaşılacak şudur ki develer ve kağnılar da beraberdi" sözleri, işte o akşam sen, Karşıyaka'ya doğru giderken gözlerinin önünde İzmir'e akan canlı gerçektir.

O dağlardan Kordonboyu üzerine o nehir gibi uzun akışın içinde yayalar, yayalar, yayalar; atlılar; top arabaları ve toplar; seyyar hastaneler; yaylılar, kağnılar; böğrü çökük öküzler; mekkarecilerine kafa tutan katırlar; homurdanır gibi salyalar akıta akıta havaleli ve teennili yürüyen türlü çingiraklı develer; koyu toza bulanmış Berlieler, tekneleri ezilmiş, büzülmüş, ağarmış, tenteleri yırtık pırtık sarkmış Fordlar; Cihan Savaşı'ndan arta kalmış gürlütülü Mercedes'ler!... Bunlar asırlar arası bir taşıt tarihi albümünün dikişi sökülmüş yaprakları gibi hep birden bir rüzgârın, senin: "İlk hedefimiz Akdeniz" buyruğunun hızı önüne katılmışlar: kaç gündür, ardi arası kesilmemiş bora gibi yürüyüşlerinin son konak başına işte iniyorlar!

Mızraklı süvari bölükleri arasında çiçek bahçesi gibi donanmış otomobilinin içinde, birden bire gözlerinin önünden şu geçenin kendilerini İzmir'e, Akdeniz'e ulaştırmış Başkumandan Gazi Mustafa Kemal olacağını o kıtalar tahmin ediyorlar. O mehabetli geçişe, sırtlarındaki tüfeklerinin, çantalarının, ağırlıklarının toz toprağa bürünmüş yükü altından yorgun argın bakıyorlar; ellerinin tersiyle alınlarından aldıkları terleri yere çalıyorlar ve birden bire keyfe gelmiş bir yayılım sesle hep bir ağızdan sana: "Çok yaşa, çok yaşa" diye bağıyorlar!... Bu şen bağırişlar öylesine dinçti ki mevkibinin atlarındaki nal seslerini bastırıyordu: uğultuları yerden kalkan tozlarla birlikte havaya savruluyor; göğü, ışıklı bir ses dumanı ile dolduruyordu!

...

Taarruz başlamazdan önce Akşehir'e doğru yola çıktığın için belki kendin görmemişsindir. Fakat dört beş gün sonra, ardın sıra yola çıkanlar, daha Polatlı'dan Cihanbeyli'ye doğru yüksek yaylanın sabah serinliğinde giderlerken, gözlerinin önünde geçenlerden anlıyorlardı ki zafer, Orta Anadolu'nun geç baharı gibi için için hafiften, amma "essah"tan yeşeriyor. Üzerine eski püskülerden tente çekmiş, başına gül gibi bayrak asmış her kağni ki rast gelirsin, bir zafer takına benziyor... Artık sadece çeşmeleri hâlâ konuşan, fakat çoğunun insanları susmuş, Sakarya Harbi kurbanı köylerimizde bile bir silkinme göze çarpıyor... O köylerden birinde bir çeşmenin başında yaşlıca bir kadın gördüm: Sırtına bir torba yüklenmişti. Torbanın ağzından iki üç yaşlarında bir oğlan çocuğun başı görünüyordu. Kadın o sıcakta bu yükü birlikte suya eğilmişti...

- Çocuğu yere bırak da rahat içsene!..." dedim. Elinin tersi ile sildiği ağzından çenesine doğru sular sızarak: "- Aah! o benim bi denecik torunum. Ocağımızın ışığı... Babası ilerde cephede... Dönenecen bebese benim boynuma borç... Ordan indirmem" dedi. Bu büyüklüğe hayran kaldım.

- Ya iş uzun sürerse?" diye sordum.

"- Olsun... Onun orasını biz bilemeyiz gayrı... Allah etsin, kısa sürsün"... Dediği doğru idi.

İlerilerde neler olmaktadır; orta yaylada henüz bir bilen yoktu. Öyleyken, nasıl anlatmalı, havadan bile hissediliyordu ki bir davranma, bir ayaklanma, bir yüklenme var. Gönüllere daha şimdiden, nedir açıkça

kitap

söylenemez amma bir ferahlık yayılmış; gözlere hayaller beliriyor ve yüzlere gülümsemeler geliyor. Daha Polatlı'dan; ne? ne? Daha, "Ey gaziler"li, "Sivastopol önünde"li Ankara eteklerinden seziliyordu ki kazanış ve kurtuluş saati gelmiştir.

Ankara'nın taşına bak
Gözlerimin yaşına bak

diye bar bar bağırarak Kayaş yolunu tutturanlar kalmamış! İnsan Sakarya'ya çekiliş zamanından beri Eskişehir'den Ankara'ya göçmüş ve istasyonun bir kör hattı üstünde "Lütfiye" (1) mahallesi adı alarak kenara çekilmiş kara furgonlarda bile bir davranma hazırlığı seziyordu... Senin elinde ve buyruğunda öyle uğur var... Evet, evet; daha tee arkalardan bütün Anadolu yaylası, önce ufak su sızıntıları gibi bir bahar kımıldanışına ve filizlenişine başlamış; insan, erkek, kadın, çocuk, at, eşek, kağrı, yaylı, -bitmez tükenmez bir karınca dizisinin, deliğinden çıkıp düğününe gidişi gibi- her biri, ne bulgusu varsa elinde, sırtında, ileriye doğru taşıyor. Yürüyüş var, yürüyüş!

Cihanbeyli ile Azarıköy arasında, tapalı tapasız mermiler dolu ve her ray değiştirişte lık lık ötüp patlamak tehlikesine açık bir tıklar tıklar sarsılışla giden küçük dekovilde; o vakit İsmet Paşa'nın dediği gibi: "Garp cephesini geriden besleyen o tek küçücük şah damarında, o tek medeniyet yolunda", üstü açık furgonların frenci yerlerinde yolculuk etmiş olanlar da...

Azarıköy istasyonunda, meydana öyle dağ gibi yükselmiş mermi yığınları arasındaki çadırının önünde aklını oynatmış gibi bir aşağı bir yukarı gezinip:

"- İleride neler oluyor, neler bitiyor, ancak hüda bilir! Lakin bence vallahi billahi bu sefer muhakkak zafer var.

Neden diyecek olursanız, e efendim, bak şimdi önünüz sıra, sırtta taşınırken el bombası dolu iki sandık kazara yere düştü. Dehşettir bu! Onlar bir ateş alsalardı, bak beyim bak, şu etrafımızdaki cephane yığına! Bu dere tepe hep patlayacaktı; uçacaktı!

Bunlar niçin biriktirildi idi? Kurtuluş için... Halbuki işte bir patlasa, maazallah, ordunun hareketi kesilecekti! Milletin bu kadar parası, bu kadar can, haydi hepsini bırak, milletin ümidi, aman Allah, berhava olup gidecekti! Sandıklar yere düştü; birinden iki bomba bile patladı; hikmete bakın, hikmete! Değil şu dağ gibi yığına sıçramak; değil öteki sandığa; kendi sandığının öteki bombalarına bile sirayet etmedi. Bir adamı bile öldürmedi beyim! İki üç kişi şöyle böyle yaralandı. O kadar; çok şükür, o kadar! Talihtir bu, beyefendi, talihtir... Tebşirdir bu efendim, tebşirdir bu! Zaten kazanacağız demektir bu... Ben başka laf bilmem. Elhamdülillah" diyen cephane muhafızı binbaşı da...

Çobanlar mı, Çobanlı mı, -şimdi pek doğrusunu hatırlayamıyorum- istasyonunda yine tapalı mermilerle yüklü berliyede şoförün yanına binenlerin Afyonkarahisar önlerinde gördükleri o içleri boşalmış tosbağalar gibi yüzükoyun yere yapışmış, alın tarafları da Afyon dağlarına doğru dönmüş çelik düşman miğferleri de...

Dar sokakları keskin uzo kokan; İsmet Paşa'nın bir nutkundan beğenip hatırımda tuttuğum bir tabirle:

"Tepelerinde, daha gömülmemiş, gözü açık, kefensiz şehitler yatarken" minarelerinde öğle ezanları okunduğu sırada her mahallesinin içinde bekçi mi, münadi mi, kimse işte, biri, geleneğe göre bangır bangır bağırarak müminler cemaatini: "Eceli mev'udi ile rahmeti rahmana kavuşmuş filancanın kızı filanca hanımın cenaze namazına çağırın!

"Başkumandanlık karargâhı nerede" diye sorunca: "Dumlupınar'a gitti" müjdesini veren Afyonkarahisar da...

İşte yani her yer, her şey, herkes de, daha neler olup bittiğini açıkca bilmese bile sevinç içinde gitgide daha inanılır açıklamayla müjdeliyor ki Anadolu yerinden oynamıştır; yürüyüş vardır, yürüyüş...

O yürüyüş ne imiş, Dumlupınar'da kendi gözlerimizle gördük, anladık... O yürüyüş, o senin ayaklandırıdığın yürüyüş, işte şimdi gözlerinin önünden Akdenize doğru boşanan şu muzaffer Türk nehri!..

Sen önünden geçerken bu nehrin çıkardığı (Yaşa) çağılıtı, işte böyle ta Ankara eteklerinden bu yana işte geldiğimiz biteviye alkış çağlayanının bir uç sesi idi... Kulaklarımız, önümüzdeki ufukların aşırısındaki sesleri de alabilseydi İstanbul'dan, Edirne'den ve daha ötelere de hep gene o çağılıtyı duyacaktı. Sen o gün bütün vatandın; ve bütün vatan bir ucundan bir ucuna kadar sana, kendi yiğidine, Türk adını dünyanın karşısına gene anla şanla çıkarmış sen büyük evladına alkış tutuyordu! İşte, sen önlerinden geçerken sana yaşa bağırın bu kahraman kıtalarda bütün yurdun bu sesi duyuluyordu!..

O akışın önünde artık engel yok... Onu, istediğin yerlere kadar yürütürsün:

Akdeniz'in bu kıyısına varınca, bu güzelim şehri kurtarınca, bunun karşı kıyıdaki naziresi demek olan kendi şehrin Selanik üzerine de yürümeyi düşünmez misin acaba? diye sormak arzusu o anda insanın ta dili ucuna geliyordu. Bu asrın içinde bir eşi daha görülmeyen, kendi cinsinin en ilki olan bir başarıyı elde etmiş büyük adamın böyle bir gününde ta yanında bulunmak saadeti insana, bu türlü bir şey sormak sarhoşluğunu vermez olur mu? Fakat iyi ki dudaklar açılmıyordu... Sormamakla isabet etmiş olduğumuzu senin birkaç gün sonra Bursa'da başka birine vereceğin cevaptan anlayacağız!..

Sen, nice yakılmış, yıkılmış kasabalarımızın içinden yüreğin dağlanarak geçmiş adam, o gün, İzmir'i, hiçbir yakıntıya, yıkıntıya uğramamış olarak kurtardığından dolayı sevinç duyuyordun. Arabadan elinle izmir'i göstererek:

- "Bu güzel şehre bir zarar gelseydi pek yazık olurdu!.. Çok acıdım doğrusu..." diyordun.

kitap

Sana baktıkça minnet, İzmir'e baktıkça gurur duymamak mümkün müydü!.. O günü birinizin ta yanında ve birinizin karşısında geçirmekten büyük şeref, bundan tatlı saadet olur mu idi?

Her Türkün, o gün sana duyduğu minneti sana kendi ağzı ile söyleyebilecek bir yakınlıkta bulunmuş olmanın eşsiz zevki nedir!.. Şimdi düşünüyorum da o arabada o gün bunu gereğince arzedebilmiş miydim?

Ben ki, İzmir'in yabancı eline düştüğü gün de arabada idim. Çektiğin acıyı gözlerimle görmüştüm. Şimdi İzmir'i aldığı gün, işte gene arabada, yanında bulunmak, duyduğun zevki gözlerimle görmek bahtına ermişim; bunları o arabada sana söylemekliğim senin düşüncelerine ne katabilirdi ki!.. Fakat sana kendi canımın içinden arzedeabilecek bu minnetten başka ne bulabilirdim!

Sen sade benim yüreğimden kopup gelen ve sevinçli göz yaşlarımla belki biraz daha manalanan bu basit, fakat içten duyguları lutfedip dinliyor değildin. Biri başyaverin Salih (Bozok), senin vücudun Dolmabahçe Sarayı'nın yukarki odasında rahat döşeğine yeni uzanmış, henüz soğumamış yatarken senin o incecik elini son bir defa koklaya koklaya öptükten ve yüzüne gözüne sürdükten sonra aşağıya inip tendürdiyotla işaretli kalbi üzerine aynanın karşısında kendi eliyle kurşun çekecek kadar sana bağlı başyaverin Salih, ki daha konuşkandır...

Biri de, daha milli hareketin başlangıcında Erzurum'da, Sivas'ta, Amasya'da hizmetinde kalıp bütün Anadolu'dan gelen şifrelere, -yirmi dört saat, otuz altı saat uyku uyumaksızın gece gündüz tek başına rakam aç, rakam kapaya- bakmaktan, gözlerine hastalık gelmiş genç yaverin Muzaffer (Kılıç), ki daha sessiz duruşludur... Onlar da sana o gün o arabada aynı duyguları belirtmekten fazla ne yapıyorlardı? Lutfedip bizleri dinliyordun.

- "Bu, hepimiz için sevinçtir, çocuklar!.. Milletimizin mesut olmasına çalışmak vazifemizdir. Bunu ifa edebiliyorsak ona layık insanlar oluruz" diyordun...

Fethi Bey'in şehit düştüğü yeri gösteriyorlardı. Başını çevirip o yere uzun uzun bakıyordun:

- "Kahraman adam!" diyordun.

Turan'da petrol kamplarının önünde sana selam durmuş olan İngiliz nöbetçilerini gösteriyorlar... Onlara bakıyordun. selamlarına cevap veriyordun ve yanındakilere hiçbir intibainı söylemeden geçiyordun.

...

Alkış sağanakları arabanın etrafına yeniden boşanmaya başlamıştı: Karşıyaka'dan içeri giriyordun!.. Öyle bir karşılanıyordun ki!.. O sokaklar dolusu insan, önün sıra, ardin sıra giden atların ayakları altına atılıp yolunda can verecekler gibi kendilerinden geçiyorlardı! Onların haykırılarından atlar ürküyorlar, şaha kalkıyorlardı! Sevinçten gülenler! Fakat, cebzeye gelmiş sevinçten bayılacak dereceye varıp hüngür hüngür ağlayan kadınlar! Pencerelelerden bayraklar ve çarşaf gibi sarkıp sarkıp yırtınırçasına bağırgan, sana haykır haykır dua eden kadınlar!.. Çarpınışları onların hızından daha rüzgârlanmış gibi dalga dalga harelelenen bayraklar!.. O ne olduğunu henüz gereği gibi kavramamışlarsa da ömürlerinin fecrindeki bir zafer geçitinin bütün heyecanını hayatları boyunca ancak İzmir çocukları! Atların nalları altında ezilecek gibi arabaya, ellerinde küçücük küçücük Türk bayraklarıyla, güllerle, karanfillerle koşuşa koşuşa sokulan çocuklar!.. Senin arabada olmanın kendini başkalarına tanıtmaya hiçbir imkân bırakmayacağı görülüyordu. işte o çılgınca coşmuş halk, arabada ve yanında kaç kişi daha görünüyordu. Hayır! Yanında kimler; varmış; ondan halka ne! Onun gözünde her şey silinmişti; atlar, arabalar, insanlar; her şey!. Bir sen vardın: Kendi şehrinde yabancıyı görmekten izzetinefsi kırılıp da gece, yatağında, gözlerini yumduğu ve içini çektiği zaman, her Türkün acısını dindirir, hülyasına ve ümidine yol açar nurlu tavsir olarak belirilmiş olan sen!.. Onun gözü şimdi sade seni arıyordu; seni görüyordu, seni anıyordu; taparcasına seni kutluyordu...

...

Bitmez tükenmez alkışlar arasından bu geçiş iyice gösteriyordu ki artık bu yurdun yeni günü doğmuştur; artık hüküm sendedir...

Sakarya'dan döndüğün akşam Çankaya'daki köşkünün alt kat sofasında söylediğin ikinci düşüncen, "her büyük meydan muharebesinden sonra yeni bir âlem doğmalıdır, doğar" düşüncesi bu akşam Akdeniz'in öte ucunda güneş batarken bu ucunda, bu yer yüzünde bütün parlıtısını açmış ve geceleri dağıtmış bir nurdu... Mızraklı suvariler arasında, bu gül bahçesi gibi gerdunesinin içinde ilerleyen insan, gözle görülüyordu ki, işte yeni nizamdır. O bu Türkiye'nin yeni varlığıdır, yeni kanunudur: Zira hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Millet bu hâkimiyetini teşri yetkisi ve icra gücü olan Büyük Millet Meclisi eliyle yürütür. Millet Meclisi, milli hâkimiyetin kaynağıdır. Mustafa Kemal, o meclisin başkanıdır. O meclis, bu başkanı bir kanunla başkumandan seçmiştir. O başkumandan Sakarya'da düşmanı durdurmuştur. Meclis, ona Gazilik ve Mareşallik vermiştir. Gazi ve Mareşal Başkumandan Dumlupınar'da, kendi adını taşıyan muharebe günü düşmanı bire kadar yenmiştir. Yenen ordusunu on günde yüksek yayladan İzmir'in Kordonboyu'na indirmiştir. Muzaffer ve müstakil millet Türkiyeyi böylece kurulmuştur. Şimdi bu suvariler ve bu alkışlar, haykırışlar arasında geçen insan, işte, bu yeni Türkiye'nin baş kahramanı ve yeni kurucusu genç Mareşal Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'dir. Karşıyaka'dan geçen mevkipte işte bu anlam: Türkiye'nin yeni mukadderatı, yeni mantığı, milletine verdiği

kitap

sözü tutmuş; milletinin emelini gerçekleştirmiş muzaffer kahramanıyla birlikte milletin gözü önünde işte böyle muhteşem bir manzara halinde artık iyiden iyiye beliriyordu.

Hep o bitmeyen, tükenmeyen alkışlar ve kutlayışlar arasında evinin önüne vardın. Atlar durdu. Araba durdu. İki yanını sarmış bir coşkun halk arasından geçtin. Evin mermer taraçasına çıktın. Seni yerlere eğilerek, seni el çırparak; seni dualar ederek karşılayan kadın, erkek kalabalığının önünde durdun.

Seni içeri davet ediyorlardı. Sen duruyordun... Yerde yatan örtüyü sordun. O, ipekten kocaman bir düşman bayrağı idi, ki üzerine basılarak geçilecek bir yol halısı gibi böyle serilmişti...

Kadın, erkek oradaki İzmirli:

- "Buyurunuz, geçiniz. Bizim öcümüzü yerine getiriniz!.. Yabancı kral, bu evden içeri, bizim bayrağımıza basarak girmişti. Siz, lutfedin. Bu karşılıkla o lekeyi silin! Burası sizin şehrinizdir. Bu ev sizin evinizdir. Bu hak sizindir" diye yalvarıyorlardı.

Sen, o yerde serili bayrağın önünde, bulunduğun noktada kaldın. Sana ağlaşarak yalvaran kadınlara, erkeklere tatlılıkla baktın:

- "O, geçmişse hata etmiş. Bir milletin istiklalinin timsali olan bayrak çiğnenmez!.. Ben onun hatasını tekrar edemem" dedin. Onu yerden kaldırttın ve bembeyaz mermerlere basarak içeri girdin.

İşte, sen İzmir'e ilk gün zaferinle böyle girdin!..

-SON-

C'in

Kültür Hizmeti

Atatürk

- c Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri
Bülent Tanör
- c Kurtuluş (Türkiye 1918-1923)
- c Kuruluş (Türkiye 1920 Sonraları)
Prof. Dr. Sina Akşin
- c Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I
- c Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi II
Prof. Dr. Macit Gökberk
- c Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk
Yunus Nadi
- c Türkiye'yi Sokakta Bulmadık
Falih Rıfkı Atay
- c Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)
Bâki Öz
- c Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
- c Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük
Sabahattin Selek
- c Milli Mücadele (Büyük Taarruz'dan İzmir'e)
İsmail Arar
- c Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı
Prof. Dr. Niyazi Berkes
- c 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz I
- c 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz II
Ceyhun Atuf Kansu
- c Devrimcinin Takvimi
Paul Dumont-François Georgeon
- c Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923)
Ali Fuat Cebesoy
- c Sınıf Arkadaşım Atatürk I
- c Sınıf Arkadaşım Atatürk II
Abdi İpekçi
- c İnönü Atatürk'ü Anlatıyor
Paul Dumont
- c Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev
Kılıç Ali
- c İstiklâl Mahkemesi Hatıraları
Prof. Dr. Niyazi Berkes

- c Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler I
- c Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler II
S. İ. Aralov
- c Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I
- c Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları II
Sabahattin Selek
- c İsmet İnönü'nün Hatıraları
Nurer Uğurlu
- c Atatürk'ün Yazdığı Geometri Kılavuzu
George Duhamel
- c Yeni Türkiye Bir Batı Devleti
Bülent Tanör
- c Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları
Prof. Dr. Suna Kili
- c Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli
Falih Rıfki Atay
- c Atatürk'ün Bana Anlattıkları
Reşit Ülker
- c Atatürk'ün Bursa Nutku
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya
- c İslamcılık Cereyanı I
- c İslamcılık Cereyanı II
- c İslamcılık Cereyan III
M. Şakir Ülkütaşır
- c Atatürk ve Harf Devrimi
Kılıç Ali
- c Atatürk'ün Hususiyetleri
Mustafa Kemal
- c Anafartalar Hatıraları
Ecvet Güresin
- c 31 Mart İsyanı
Doğan Avcıoğlu
- c 31 Mart'ta Yabancı Parmağı
Metin Toker
- c Şeyh Sait ve İsyanı
Süleyman Edip Balkır
- c Eski Bir Öğretmenin Anıları
Yunus Nadi
- c Birinci Büyük Millet Meclisi
Kemal Sülker
- c Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu
Prof. Dr. Neda Armaner
- c İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nurculuk
Fazıl Hüsnü Dağlarca
- c Destanlarda Atatürk, 19 Mayıs Destanı
Yunus Nadi
- c Mustafa Kemal Paşa Samsun'da
İsmet Zeki Eyuboğlu
- c İrticanın Ayak Sesleri
Nuri Conker
- c Zâbit ve Kumandan
Mustafa Kemal
- c Zâbit ve Kumandan ile Hasbihal
İsmet Zeki Eyuboğlu
- c İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nakşibendilik
Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur
- c Ermeni Meselesi-I
- c Ermeni Meselesi-II
Talât Paşa
- c Hatıralar
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya

- c Hürriyet'in İlanı
İsmet İnönü
- c Lozan Antlaşması I
- c Lozan Antlaşması II
Sami N. Özerdim
- c Yazı Devriminin Öyküsü
Nurer Uğurlu
- c Atatürk'ün Askerlikle İlgili Kitapları
- c Atatürk'ün Askerlikle İlgili Çeviri Kitapları
Halide Edip Adivar
- c Türkün Ateşle İmtihanı I
- c Türkün Ateşle İmtihanı II
- c Türkün Ateşle İmtihanı III
Prof. Dr. Muammer Aksoy
- c Atatürk ve Tam Bağımsızlık
Prof. Dr. Şerafettin Turan
- c Atatürk ve Ulusal Dil
Johannes Glasneck
- c Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye I
- c Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye II
- c Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III
İsmet İnönü
- c Cumhuriyet'in İlk Yılları-I
Gazi Mustafa Kemal
- c Yarın Cumhuriyet'i İlan Edeceğiz (Nutuk'tan)
- c Yarın Cumhuriyet'i İlan Edeceğiz (Söylev'den)
Fazıl Hüsnü Dağlarca
- c Gazi Mustafa Kemal Atatürk
Eylemde/10 Kısımlarda
Ruşen Eşref Ünaydın
- c Atatürk'ü Özleyiş I